

Szeptember végén.

*Itt nyílnak a völgyben a kerti virágok
Itt a tél a nyírfa alatt áll, a
De látnod emellett a dűlő világot?
Már ki találja a bennre bűt.
Itt ifjú szívem a dűlővilágban nyár
A nagy benn a dűlővilágban
De imádkozom a dűlővilágban
A dűlővilágban*

A tizenkét legszebb magyar vers

1.

Szeptember végén

I Z E N K É T V E R S

September végén

- 160 -

A TIZENKÉT LEGSZEBB MAGYAR VERS 1.

Projektvezető és sorozatszerkesztő

Fűzfa Balázs

Szeptember végén

- 160 -

A Koltón, 2007. szeptember 28–30-án rendezett
konferencia előadásainak szerkesztett és bővített anyaga

Alkotó szerkesztő:

FŰZFA BALÁZS

SAVARIA UNIVERSITY PRESS
2008

A konferencia és a könyv kiadásának támogatói:

BABES–BOLYAI EGYETEM
SZATMÁRNÉMETI KIHELYEZETT TAGOZATA

NYUGAT-MAGYARORSZÁGI EGYETEM
TUDOMÁNYOS BIZOTTSÁGA

SZATMÁRNÉMETI PRO MAGISZTER TÁRSASÁG

VAS MEGYE KÖZGYŰLÉSE

„...a Petőfiről máig fennmaradt dagerrotípiát Egresy Gábor készítette lakásán, a Kerepesi (ma Rákóczi) út és a Síp utca sarkán álló Marczibányi-ház második emeletén, mégpedig 1845. júliusában!”¹

¹ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, „Tükör által bomályosan”. Petőfi dagerrotíp arcképe = <http://archfoto.atspace.com/Carolipet1.html> [2008. április 5.]. A kép forrása: Uo.

Petőfi Sándor

SZEPTEMBER VÉGÉN

Még nyílnak a völgyben a kerti virágok,
Még zöldel a nyárfa az ablak előtt,
De látod amottan a téli világot?
Már hó takará el a bérci tetőt.
Még ifju szivemben a lángsugarú nyár
S még benne virít az egész kikelet,
De íme sötét hajam őszbe vegyül már,
A tél dere már megüté fejemet.

Elhull a virág, eliramlik az élet...
Úlj, hitvesem, úlj az ölembe ide!
Ki most fejedet kebelemre tevéd le,
Holnap nem omolsz-e sirom fölibe?
Oh mondd: ha előbb halok el, tetemimre
Könnyezve borítasz-e szemfödelet?
S rábírhat-e majdan egy ifju szerelme,
Hogy elhagyod érte az én nevemet?

Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt,
Fejfámra sötét lobogóul akaszd,
Én feljövök érte a síri világból
Az éj közepén, s oda leviszem azt,
Letörteni véle könyűimet érted,
Ki könnyeden elfeledéd hivedet,
S e szív sebeit bekötözni, ki téged
Még akkor is, ott is, örökre szeret!

Koltó, 1847. szeptember végén

Margócsy István

PETŐFI MINT HAZAJÁRÓ LÉLEK A Szeptember végén százhatvanadik születésnapjára

„Romantikus a halál? Szereti a szép verseket?
Eszébe jut szeptember végén a »Szeptember végén«?”
Garaczi László²

Kezdjük két közkeletű és közhelyszerű állításnak előzetes leszögezésével: a *Szeptember végén* a magyar irodalomnak egyik méltán legismertebb, hírhedten legszebb verse – ugyanakkor az egyik legproblematisabb verse is: még a legrajongóbb hangnemben írott méltatásoknak és elemzéseknek is mindig megcsuklik valahol a hangja, s a legmelegebb dicséret is tartalmazza mindig a mentegetésnek legalább árnyalatát is (vagy legalábbis a lehetséges, s egyébként ismert korholásnak a visszautasítását)³. Hogy csak két régebbi nagyszabású vélekedést idézzünk fel: Márai Sándor, miközben úgy beszél a versről, mint a magyar költészet legmagasabb csúcáról, nagyon határozott különbséget tesz a vers első két, valamint harmadik versszaka között, s úgy véli, hogy míg a vers elejének ihlete szinte isteni jelleget ölt („Ez a vers közel száz éve él. Zenéjétől andalodik minden nemzedék, amely magyarul ért. Egy ember, délután, a koltói kastély

² GARACZI László, *Szmrty vagy amit akartok* = G. L., *Tartsd a szemed a kigyón*, Bp., Holnap, 1989, 31.

³ E mentegető stratégiának leglátványosabb esetét Keresztury Dezső elemzése mutatja fel. Ő rendkívül kemény szavakkal kezdi leírását („...a hajmeresztő zárókép, amelynek elemei a legrosszabb ossziáni költészetből s kulisszahasogató rémdrámákból kerültek össze: a költő feljön a síri világból, s bánatos kísértetként letörli könyűit a fátyollal, sőt örökre szerelmes szívének sebeit is bekötözi vele. Valljuk meg: így meztelenül a legtisztább tenyészetű giccs ez, orrfacsaróan érzelmes, vastagon hatás vadászó...”) – ám a következő lapon mindezt egyértelműen visszavonja: („A kép itt már szinte abszurdá válik, s éppen ezáltal hangsúlyozza öntudatlanul is látomás-voltát. Konkrét valóságtartalma szinte teljesen jelentéssé lényegül át, a kép szimbólum lesz. Nem, a halott valóban nem jön fel a sírból, s nem használja kötszernek az özvegyi fátyolt. De nem is erről van szó! Hanem arról, hogy a nagy érzés, az igazi szerelem mindennek ellenére túléli a halált s az elfeledtetést.”) avégett, hogy kijelenthesse: a vers „csorbitatlan fénnel ragyog ma is felénk.” Lásd: KERESZTURY Dezső, *Költemények magyarázata* = It, 1958, 406–417. Konkrétan e versről: 415–417.

egyik szobájában papírra vetett néhány sort, s a világirodalom gazdagabb egy remekművel, az emberi fajta gazdagabb az életérzés harmonikus és tökéletes kifejezésével...”), addig a harmadik versszakban egy átlagos biedermeier költő konvencionális tehetsége nyilatkozik csak meg, persze kétségtelen ügyességgel („Pontosan olyan ez a jelenet, mint ahogy széplelkű vidéki kisasszonyok abban az időben az *Életképek* divatos költőjét elképzelhetik, „alkotás” közben, amint a Múza csókjának pírjával homlokán – verset ír a sírba hervadt Etelkához...”; továbbá: „a harmadik versszak nincs ugyanaból az anyagból, mint az első kettő, a befejező sorokat nem hatja át az áram, mint az előző sorokat: a titokzatos égi üzenet, melynek ő csak tolmácsolója volt, az első két versszakban tökéletes kifejezést kapott, de a befejező sorokat már csak ő írta, a költő...”)⁴.

Ugyanebben a korban viszont a Máraihoz sokban hasonló nézeteket képviselő Kosztolányi Dezső, ha nem is tesz semmiféle kifogást a verssel szemben, fenséges dicséretei során kötelességének érzi, hogy a lappangó, hol nyíltan, hol elhallgatva jelen lévő kifogásokat – ha nem is kifejtve, nem is reflexíve – visszautasítsa; az első két versszak részletes és beleérző elemzése után egyszerűen bejelenti, hogy nincs igazuk azoknak, akik bárminő nehezteléssel élnek: „A harmadik szakban hirtelen egy temetői kép rémlik föl a hitvesről, aki özvegyi fátyolát elveti. Akadtak olyanok, akik megütköztek ezen a Matthison-féle régies-regényes-érzelmes jeleneten. Nincs igazuk. Ez a látomány gyors váratlanságával szervesen kapcsolódik belé a költemény örökkévaló zenéjébe, mely még utolsó sorával, a végzetesen rácsapó utolsó anapesztusával is a fő tételt hangsúlyozza, az elmúlást, míg maga a szöveg, mintegy ellentmondva neki, az el nem múlt hűséget emlegeti.” Persze már maga ez az eljárás is gyanút kellene, hogy ébresszen: Kosztolányi, aki e szakaszig részletes és tüzetes, az egyes sorokig és szavakig lehető analízist adott, itt megelégszik egy összefoglaló mondat tekintélyelvű afirmativitásával, s a versszaknak épp központi képét felejt el megemlíteni – s feltételezésem szerint nyilván maga is érezhette, hogy valamit elmulasztott, mikor ily szép költői, de ugyanakkor semmitmondó általánossággal fejezi be fejtegetéseit: „Az ősz van bezárva ebbe a három szakba, csöndjével, sár-

⁴ MÁRAI Sándor, *Ihlet és nemzédék* (1946) = M. S., *Ihlet és nemzédék*, Bp., Akadémiai–Helikon, 1992, 6–9.

gaságával, lázasan piruló vadszőlőlevelével, még zöldellő nyárfájával, hóborította hegyormaival, egy régi ősz s egy régi ifjúság, mint valami ékszertartóban.”⁵

Harmadik példaként idézzünk fel egy jóval később, a huszadik század végén keletkezett, erősen ironikus verset, mely furcsa kevercsét és erőteljes szatíráját adja a Petőfiről megszokott közhelyeknek, a Petőfiről rögzült, idézetekből összeállított életrajzi és poétikus sematikáknak – köztük a *Szeptember végén* interpretációi közül kiemelkedett, élet-jóslatokról vizionáló giccses elképzeléseknek; de mely persze magát az eredeti Petőfi-verset sem kíméli, s bíráló indulatából jócskán juttat a kiinduló művészi gesztusnak is. Szócs Géza írja *Petőfi-variációk*: *Egy zürzavars éjszaka* című versében a következőket, a vers beszélőjének egy másik híres Petőfi-vers szereplőjét, a szamarat választván⁶:

Micsoda éjszaka volt! a juhász a telihold fényében,
amint őrvongve hajszol engem, hogy gyorsabban, számár!
És közben *Kedvesem, kedvesem!* – így zokogott.

Nemsokára elvágattunk az elhagyott temető mellett
ahol mint felhők mögött a hold, egy asszony
járkált föl és alá
férje sírhalmát keresve abból a célból,
hogy eldobhassa végre az özvegyi fátolt
vagyis hogy egy fejfára sötét lobogóul akassza
de ebben a temetőben sem találta a fejfát.
Én megálltam kifújni magam. Asszony el. Ekkor
egy alak jött fel a síri világból
hogy levigye oda magának az özvegyi fátolt
de hát az asszony nem találta a fejfát

⁵ Kosztolányi Dezső Petőfiről szóló cikkeit lásd Uő, *Látjátok feleim*, szerk. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1976. Az 1934-ből származó idézet: 189–190. – Megjegyzendő, hogy Kosztolányi feltehetőleg a Szabó Dezső-féle vélekedések ellen szólal fel: „Én végtelenül ártalmasnak találom Petőfi művészetét, hogy egy oly verset pupuzálnak (sic!) költészetének koronájává, mely végeredményben sem tárgyával, sem közönségesen szentimentális harmadik szakával nem méltó arra, hogy mutatója legyen művészetének. SZABÓ Dezső, *Petőfi művészi fejlődése* (1912) = Sz. D.: *Panasz*, Újabb tanulmányok, Ferrum kiadása, 1923, 46.

⁶ Szócs Géza versét a *Hét évszázad magyar költői* című antológia nyomán idézem, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, LAKATOS István, Békéscsaba, Tevan, 1996, 2519.

s a férj nem találta a fátylat
 és ekkor előgördült egy szekér csikorogva és imbolyogva
 egyre közeledett
 négy ökör vontatta
 de mintha épp ez a síri alak ült volna a szekéren
 azt kérdezőn: *Ne válasszunk magunknak csillagot?*
 Aztán megint vágatni kezdtem, odahagyva a temetőt
 és a szekeret
 éjt nappallá téve vágattam míg végül
 megérkeztünk Pestre a pásztor babájához
 de mintha épp ő lett volna az az asszony
 aki azelőtt a temetőben kószált
 ám ekkor már nem lélegzett
 és megpillantva az élettelen testet
Horrát Árpádné Szendrey Júlia elhagyta! így ordított fel a pásztor
 és hatalmasat ütött botjával ártatlan számár-fejemre.”

A Petőfi-vers megközelítésében, akármennyire tiszteljük is a költőt, valamint magát a költeményt, aligha hagyhatjuk figyelmen kívül a feltűnő kettősséget: míg az első versszak valóban a legmagasabb szinten teljesíti be a romantikus poétikák követelményét, s a felmutatott látványnak, a megjelenített tárgyiasságoknak és az általuk képviselni óhajtott jelentéseknek egészen nagyszabású egységét valósítja meg – bizonyára kevés más verset tudnánk felmutatni, melyben a hajdan, a klasszicizmus korában még egymás mellé, sőt: egymás után rendelt *pictura* (vagyis a vizuálisra formált tárgyiasság, maga a kép) s a *sententia* (vagyis a kép által, a kép révén sugallt jelentés, morális tanulság stb.) ennyire átmosná egymás, s ennyire megkülönböztethetetlenül önazonos lenne, olyannyira, hogy a második versszak elejére átcsúszó összefoglaló általánosítás („elhull a virág, eliramlik az élet”) is tökéletesen képszerű marad, s bölcs tanulságát is úgy fogalmazza meg, hogy az eddig kiépített metafora-sort zavartalanul folytatja (figyeljük meg: az első sorok közvetlen vizualitásélményét rögtön távolossá tágítja a „téli világ” kifejezés kozmikus teljességre törő uni-

verzalizmusa⁷, ami a második versszaknak most kiemelt első sorát is meghatározza majd a szavak anagrammatikus egymásra utalásával); addig a második versszak közepe tájától kezdve azt figyelhetjük meg, hogy a versnek kiinduló jellege lassan teljesen átváltozik, s a leíró megfigyelés bonyolult reflexivitásának helyét egy leegyszerűsített erkölcsi probléma felvetése fogja elfoglalni, s az eredeti távlatos létértelmező kérdésfelvetésre nemhogy válasz nem érkezik, hanem helyére egy rövidre zárt moralizáló szituáció felvázolása következik. A költői önértelmezés átadja helyét a házassági viszony erkölcsi elkötelezettségét (azaz az asszonyi hűséget) firtató analízisnek – vagyis épp arra nem érkezik válasz, amire az első versszak rákérdezett. A váltás már grammatikailag is megragadható: míg az első versszakban, a szituáció remek vázlatossága miatt a feltett kérdésnek nincs megadva a címzettje, vagyis nem tudjuk meg, ki kérdez kicsodát, s így az a sor: „De látod amottan a téli világot?” sokkal inkább önmegszólításként tűnik fel, mintsem egy csonka beszédszituáció megelevenítésének (s mindezt csak megerősíti a versszak második felének közvetlen ön-reflexiója, a saját élet elmúlására vonatkozó kérdéseknek kizárólagos szubjektivitása), addig a második versszakban e reflexivitás már visszavonul, s átadja helyét egy olyan társas szituáció leírásának, melyre az első versszak még csak utalást sem tartalmazott – a beszélő, íme, nem magánbeszédet folytat, hanem egy egyébként néma társnak tesz fel megválaszolatlan kérdéseket, ráadásul olyanokat, melyekre választ maga sem vár, hanem rögtön saját maga vonja le a következtetéseket, illetve bocsátkozik oly feltételezésekbe (ha tetszik: jóslatokba), melyek a vers kiinduló szituációjától tökéletesen idegenek maradnak, s semmiképpen nem illeszkednek a kezdeti nagy látvány-elmélkedés egységéhez. A vers úgy kezdődik, mint a legmagasabb hőfokú és intenzitású romantikus magánbeszéd, s úgy fejeződik be, mint egy biedermeier hangulatú erkölcsi tanító költemény, melynek alkalmazott képe, a temetői kísértet-jelenet legfeljebb illusztratív alátámasztását képviselheti az elvárt erkölcsi tartásnak, illetve az önmagáról megalkotott erkölcsi példaképnek, de melynek – hogy úgy mondjam – meggyőző ereje nem csak annak révén veszett el, hogy a

⁷ Csak illusztrációként idézem fel *Az alföld* c. vers hasonló fogását – a közvetlen képszerűség hirtelen (itt: lezárásként) kozmikus nagyságrendbe csap át: „Messze, hol az ég a földet éri...”

vizionárius, de konvencionális kísértet-kép elidegenítő hatással van a kezdő versszak szemlélődésének nagyszerű harmóniáját illetően, hanem annak révén is, hogy a befejező vízió a második versszakban megjelenített családi szituációhoz sem illeszkedik – ráadásul úgy, hogy a harmadik versszak változatlanságot állító lezáró sora az első versszak kérdésfelvetését is visszavonja, sőt dezavualja: hiszen ha a szerelem a sírban is „örökké” élni fog, akkor miért lenne az probléma, ha eliramlik az élet... (Ily értelemben is nagyon hatásos lehet az a párhuzam vagy ellentét, melyet e vers és valószínűsíthető előzménye, vagyis Bajza József: *Esthajnal* című biedermeier verse közt láthatunk – a korábban született vers, bár szerkezetében, motívikájában igencsak hasonlít, ám minden szinten nélküli Petőfi verskezdetének impulzív romantikáját s metafizikus elkötelezettségét⁸:

„Leányka, édes!
Még most öledben
Elszenderülvén
Mennyet lelek:

Ki tudja? holnap
Talán siromra
Leng a lenyugvó
Est bíbora. –

Ah, vallyon e lány
Szív, melly pihengve
Hófátyolodnak
Alatta ver,

Fog é felettem
Sohajtozásban,
Mint e nyögő szél,
Kesergeni?”)

⁸ Az 1823-ban az Aurorában megjelent verset lásd BAJZA József, *Válogatott művei*, szerk. TÓTH Dezső, Bp., Szépirodalmi, 1959, 52–53.

Úgy vélem, a *Szeptember végén* felépítését illetően méltán beszélhetünk az ihlet félbetöréséről – ha nem is úgy, pszichologizálva, mint ahogy Márai tette, hanem úgy, hogy azt feltételezzük, illetve próbáljuk meg bemutatni, ahogy a vers létrejöttkor két egymás mellett élő korabeli költészeti konvenció keresztbe feszül egymásnak, s hol az egyik, hol a másik jut uralomra. Petőfi legnagyobb verseinek poétikája (vagy ha történetileg nézzük: formakonvenciója) egységesként keletkezett és hatott, ráadásul úgy, hogy egy többé-kevésbé elterjedt, s valamelyest már a maga idejében elkopottnak vagy túlságosan elterjedtnek minősült konvencióval *szenben* érvényesítette magát, némi esetben azonban e poétikai egységesítés vagy tisztázás nem sikerült, a konvenciók összecsúsztak, s egymás ellen érvényesültek. Csak kép példát említenék erre az „ihlet-félbetörésre” – mindkettőben, hasonlóan a *Szeptember végén*-hez, impozánsan induló vers toroklik másodlagos konvencionálisba. Az 1845-ben keletkezett *Falun* című vers csodálatosan nagyszabású tájkölteményként kezdődik: a szemlélő individuum, aki magányos önmagát tekinti a világ centrumának („Király vagyok most minden alkonyon”), a természet kegyelméből epifánikus vízió során ismeri fel önmagának és a természetnek harmonikus és titokzatos egységét („Körülem éj van, fényes éjszaka; / A csillagfényes éjben méla csend. / Oly csend, hogy szinte vélem hallani, / Mit a holdban szent Dávid lantja zeng.”), ám a költő épp ebben az epifánikus pillanatban fordítja át eddigi stratégiáját egy másik konvenció irányába: a nagyszabású, vizionárius individuális önaffirmativitás hirtelen a legegyszerűsítettebb népies idillkonvencióba csap át, s a vers annak a csendes mindennapiságnak erkölcsi dicsőítésével (vagy vágyával) fog véget érni, mely minden individuális nagyságot semmisnek jelentene ki – s mely épp a vers kezdetének mond radikálisan ellent (ld.: „A fölmagasztalt nagy nevek között / Ne hangoztassa senki nevemet, / Csak szólóm és szántóföldem legyen, / Termők piros bort, s fehér kenyeret. // S midőn szőlőmből s szántóföldemről / Házamba térek este: hozza be / Majd a piros bort s fehér kenyeret / Piros menyecskének fehér keze.”). Csak fájdalommal nézhetjük e versnek is megtörését: a legnagyobb szabású romantikus individuum-kép és természet-vízió oly primitív párhuzamba csúszott át, mely még a képeknek párhuzamát, a piros-fehér szembeállítását is csak a legáltalánosabb közhelyek szintjén használja fel...

Hasonló példánk lehet egy 1847-es vers, *A csillagos ég* is, mely egészen szenzációs természet-éjszaka–csillag-szemléléssel indul, s különleges versformája és zeneisége révén, valamint kozmikus kitekintésű képalkotása révén (pl. „Alszik az egész föld...”), komoly, metafizikus magánbeszédet ígér: a költő, saját lelkével beszélgetve, kozmikus kérdéseket tesz fel, ismét harmóniát tételezve fel saját lelkiségének és a kozmosznak közösségét és analóg jellegét illetően: a szféráknak a csillagok közül hozzá közelítő zenéjét megkülönböztethetetlennek véli ön-lelkének himnuszénekletétől.

„Alszik az egész föld; mély és csendes álma,
Egyetlen halk dongás érinti fületem,
Tán mellém valami kis bogárka szálla,
Vagy távoli folyam harsogása lehet,
Vagy még távolibb felhők mennydörgése,
Mely, míg hozzám ér, ily parányivá törpül,
Vagy talán lelkemnek himnusz-éneklete
Le a csillagkörből.”

Ám e versnek negyedik versszakában a költő szinte szó szerint rászól önmagára („De mi közöm ehhez?”), megszakítja a metafizikus szemléldést, s olyan nemesen közhelyes erkölcsi tanulással zárja a verset (természetesen rendkívül szép és hatásos fogalmazásban: „A szerelem mindent pótol, s a szerelmet / Nem pótolja semmi.”), mely ismét nem a vers elején feltett kérdésre adott vagy adhat választ, hanem szinte az egész kiinduló kérdésfelvetésnek kikerüléseként vagy dezavválásaként hat. A költő ezekben a versekben, ezekben a rövidre zárt versbefejezésekben, érdekes módon, mindig valamely közvetlen erkölcsi tapasztalat, tanulság, parancs vagy nosztalgia nyílt kimondásával él – holott a versek elején mintha egyre egy ily típusú közvetlenségnek érvénytelenségét feltételezte volna.

Ráadásul az ily tanulságos lezárások esetében nyilván feltehető egy olyan kérdés is: ha ennyire biztos a költő a maga igazában, akkor miért nem magyarázza meg árnyaltabban, mire is gondol pontosan akkor, amikor igen kemény (és az adott kontextusban kétségbevonhatatlannak mutatott) állításokat tesz. Hisz ily kinyilatkoztatásokkal (és persze kinyilatkoztatásszerű önvallomásokkal) szemben nyilván feltehető az a kézenfekvő kérdés, mit is jelent tulajdonképpen az a tétel, miszerint a szerelem mindent pótol (vagyis: mi és mekkora az

a *minden*, ami szerelem révén pótolható), s mit is jelent ténylegesen, hogyan képzelendő el, hogy valaki még holtan, a sírban is szereti a felvilágban tovább élő hitvesét. Petőfi, eminensen lírai költő lévén, aki a lírai ihletet mindenfajta reflexióval szemben preferálni szeretete volna, nem mindig ügyelt arra, hogy a verseiben használt elvont fogalmakat és absztraktumokat világosan körvonalazza – e fogalmazási szokása (vagy nevezzük talán felületességnek?) az esetek többségében a lírai szituáció és beszédmód modalitásának révén nem is igen tűnik fel, hiszen a beszélőnek önmagáról alkotott figurája, e figurának áradó szubjektivitása, valamint az éppen adott szituáció erőteljes és árnyalt hangsúlyozása többnyire tökéletesen szükségtelessé is teszi az alkalmazott fogalmak jelentéstartományának precízebb körvonalazását. Ám némely esetben (mint amilyenek pl. az idézettek) a kiemelt fogalmiságok oly súllyal lépnek fel, s olyannyira kiszorítják a versekből a kezdetben felvázolt lírai szituáció árnyaltságát, hogy a kérdések nemigen kerülhetők meg – ugyanúgy, ahogy tulajdonképpen igencsak kérdésesnek tűnik fel a *Szabadság, szerelem* remek, tömör epigrammájának is lényegi fogalmisága; hiszen ember legyen a talpán, aki meg tudja mondani, hogyan is érvényesülhet pl. a szerelem az élet feláldozása révén (ráadásul az is kérdéses, milyen életet, s kinek az életét áldozza is fel itt az áldozó), arról nem is beszélve, hogy a „szabadság” önmagában, kontextus nélkül való állítása a fogalom egyébként is érvényesülő csillámlása következtében ismét oly többértelműséget sejtet, mely inkább nevezhető bizonytalanságnak, mintsem bizonyosságnak. Petőfi költészetében nemegyszer fordul az elő, hogy a rendkívül árnyalt verskezdekések, szituatív leírások után a vers, elsősorban az erkölcsi tartalmak előkerülése révén, jóval egyszerűbb és egyértelműbb, néha egyenesen ötletszerűen csattanós lezárást nyer, mely, sajnos, sokat őriz még a klasszicista versszerkezetek tanító jellegéből, erkölcsi imperatív gesztusából.

S ennek kapcsán érdemes elgondolkodnunk Petőfi költészetének szerelem-fogalmáról is. Ismeretes, hogy Petőfi, jó romantikus módjára, szinte vallássá emelte a szerelmet, s az isteni epifánia állapotát nem egyszer lényegében a szerelem beteljesülésében vélte felfedezni (elegendő itt a *János vitéz* gyönyörű befejezésére vagy a *Tündéralom* felejthetetlen szerelmi jelenetére utalnunk, melynek során, nyíltan kimondva, a szerelem beálltában a világnak minden aspektusa megvál-

tozik, s a természet királlyá keni fel a világgal *szemben* érvényesülő boldog párt:

„Alkonyodék. Arany felhőkön szállott
A nap violaszín hegyek mögé.
A messzeségbe nyúló rónaságot,
E száraz tengert, halvány köd fődé.
A szikla, melyen állottunk, piroslott
A végsugártól, miként bíbor párna
A trónon. De hisz trón volt ez; mi rajta
A boldogság ifjú királyi párja.”).

Ám azokban a szerelmes versekben, melyek közvetlenül, lírai szituációk felvázolásával érzékeltetik a szerelem állapotát, több különös, figyelemre méltó vonást is találhatunk. Petőfi e versekben a szerelmet úgy fogja fel, úgy ábrázolja, mint a beszélőnek szubjektív, önmagából kiinduló, a másakra irányuló erőteljes, mindent magában foglaló indulatát – melynek azonban visszacsatolása vagy reflexiója, legalábbis az adott versekben, sehol nem található. A lírai Petőfi-versekben a szerelem érzülete, indulata, állapota, sőt, ha tetszik: viszonya csak azzal lesz azonos, hogy a beszélő kinyilatkoztatja, mennyire (általában emberfeletti módon) szereti választottját – ám annak körvonala, miben is nyilvánul meg maga az indulat, az érzelem, kiváltképp pedig az, mit is jelent a szerelmi együttlét mint páros vagy dialogikus aktus, rendre elmarad. A költő felteszi a kérdést, *Minek nevezzelek?* – s ezzel a metafizikussá vagy legalábbis nyelvfilozófiai kételyé növesztett kérdésfeltevéssel mintegy ki is ragadja indulatát a kommunikációs szituációk kötöttségéből: mintha nem is arra lenne kíváncsi, mi vagy milyen is a nő, hanem csak arra, hogy ő miként tudná megfogalmazni vagy körülírni választottjának lényegiségét. A szeretett nő itt azonosítatik az isteni lényeggel („S ott láttam én, hogy akit úgy kerestem, / A jó s nagy isten kebledben lakik, / Igen, te vagy az isten lakhelye!” – *Válasz kedvesem levelére*), máshol magával a költészettel, a múzával („Mert hisz te és menyasszonyom / Testvérek vagytok ti, édestestvérek: / Együtt születtetek az égben...” – *Múzám és menyasszonyom*), ismét máshol pedig a primer, közvetlen családi kapcsolatok által nyújtott mindennapi női szerepeknek mindegyikével, s egyben az egyáltalán nem-mindennapi transzcendens tündérséggel – *A hegyek közt*:

(„Kedvesem, ki egy személyben
 Asszony s gyermek, örömében
 Jön és megyen, pillangót űz,
 Virágot szed, koszorút fűz,
 Majd eltűnik, majd előjön;
 Úgy lebeg a hegytetőkön,
 Mint egy álom tüneménye,
 Mint e rengeteg tündére...”)

továbbá akár a világ minden jelenségével (lásd a *Szeretlek, kedvesem* elképesztően halmozó felsorolását, a nominális metaforák tömegét – mely szerint a szerelmes férfi a nőbe effektíve bármit vagy *mindent* beleláthat) – csak éppen annak konkretizálása marad el, milyen is lehet éppen ez a nő, s milyen is lehet éppen ez a kapcsolat: a szeretett nő tehát egyrészt a világ mindenségét képviseli, másrészt azonban tulajdonképpen megragadhatatlan, s megalkotott képe üres marad. Megrendítő, hogy Petőfi, aki pedig a leírásaiban, megfigyeléseiben oly sokoldalú konkretizálási stratégiát dolgozott ki, mint előtte egyetlen magyar költő sem (alighanem erre a tulajdonságára épülhetett aztán a realista költő hamis képe is), épp a számára oly fontos szerelmes verseiben marad meg rendre a konvencionális általánosítások szintjén, s hagyja teljesen kibontatlanul a szeretett nő figuráját. Hisz figyeljük meg: e szerelmes versekben még akkor sincs dialógus a két fél között, a költő akkor sem hagyja szóhoz jutni a nőt, mikor kérdést tesz fel neki (pl. a *Szeptember végén* esetében...), s ebben az egyoldalúságban oly radikálisan jár el, hogy pl. mikor válaszol kedvese levelére, akkor épp azt felejtí el közölni, mit is írhatott neki a nő (*Válasz kedvesem levelére*), máskor pedig, rendkívül fontos versek szituációjában, vagy elaltatja a nőt (mint ahogy azt a *Beszél a fákkal a bús ősz szél*... gyönyörű példája mutatja), vagy pedig egyszerűen fel is szólítja a hallgatásra: míg a költő mondja monológiáját, illetve énekel a természetéről, addig a nőt arra kéri, hogy maradjon csendben (*Itt van az ősz, itt van újra*):

„Kedvesem, te űlj le mellém,
 Űlj itt addig szóltanúl,
 Míg dalom, mint tó fölött a
 Suttogó szél, elvonúl.”

Sőt ez a dialogicitás nélküli egyoldalúság, a szerelmes férfi-beszéd szólamának dominanciája akár odáig is elmehet, hogy a költő magára vállalja szerelmesének identifikációját is, azt feltételezve, hogy ő, mivel költő és férfi, e kérdésben is kompetensebb a nőnél („Oh lány, ki vagy te? nem tudod magad sem; / Hadd mondjam én meg, hogy ki és mi vagy...” – *Válasz kedvesem levelére*). Mindezzel csupán azt szerettem volna hangsúlyozni vagy árnyalni, hogy a *Szeptember végén* lezárásának problematikusságát nem egyedi hibának vagy pillanatnyi tévedésnek tudom be, hanem szoros összefüggést tételezek fel azzal a messzemenően monologikus szerelem-szemlélettel is, mely más verseket is ural – az asszony feltételezett jövőbeni hűtlenségére vonatkozó kérdés ugyanis alighanem attól is válik oly üressé, hogy a szituációban megrajzolt asszony egyszerűen nem jut szóhoz, s így maga a feltett kérdés is önmaga retorikusságába torkollik, ráadásul oly módon, hogy még a beszélőnek önjellemzéséhez sem ad sokat hozzá.

*

S most jutunk el a kísértethez.

A versről szóló szakirodalmat olvasgatva megdöbbenő tapasztalatra jutottam: a vers rengeteg leírása, méltatása között alig akad olyan, mely szót ejtene a vers legfurcsább, erősen groteszk poétikai gesztusáról, a kísértet képéről⁹. Magam már kora ifjúságomtól kezdve erős gyanakvással olvastam mindig e versszakot – vizuális fantáziám nagyon nehezen tudta elképzelni, hogyan is türületi egy kísértet a könnyeit, s hogyan köti be szívének sebeit: hiszen ezek szerint egy kísértetnek van szíve, továbbá csorognak könnyei? Gondol-

⁹ Mindösszesen egy kísérletre hívnám fel a figyelmet a legújabb szakirodalmi terméskből: Eisemann György elemzése kivételes érzékenységgel kezeli e kérdést. „A Petőfi-kutatás figyelmét elkerülte, hogy a *Szeptember végén* záró szakaszában meghasad a beszélő addig relatíve rögzített pozíciója, s immár halottként inszenálja magát. ... A lírai én szerelmét Petőfi versében saját holtteste közvetíti mint hiperbolizált érzést, ami a legkevésbé sem nevezhető humanizálásnak. E szerelmi vallomás a sírgödörben teljesedik be mint a szeretett lény hűtlensége miatti fájdalom, s ezt a beszélő megketőződése, előre és holtra szétvonódó időisége teszi lehetővé”. EISEMANN György, *A képzelőerő és a romantikus líra viszonyainak történetiségéhez = Nympheleptusok. Text, kánon, nyelv és költőiség problémái a 18–19. században*, szerk. SZÜCS Zoltán Gábor, VADERNA Gábor, Bp., L'Harmattan Kiadó, 2004, 266–267.

junk csak a bevezető két jelentős elemzésre: az egyik temető-jelenetet említ csupán, a másik még azt sem, hanem csupán az ősz jelenlétét rögzíti. De maga Horváth János is, aki pedig öt nagy lapon elemzi, egyébként kitűnően, a verset, összefoglalásul csak ennyit mond: „A koltói napokban együtt volt mindaz a lélektani elem, mely a Petőfi-féle hangulatot egyenként is felidézheti: az elmerengtető őszi táj-szemlélet, a lelki élvezet bágyasztó boldogsága s a küzdelmekben elfáradt ember emlékező pihenése. Vagyis együtt volt mindaz a gyönyörködés, melybe akár szemlélet, akár emlékezés, valami sejtésszerű bágyadság olykor majdnem szomorúság mellékszínezetét szívárogtatja be. S e koltói napok alatt a hangulat hol egyik, hol másik tényezője komplikált színezetének hol napfényes, hol halványabb, sejtelmes eleme szólal meg a költő húrjain.”¹⁰ Figyeljük meg: sehol egy kísértet – lehet, hogy Horváthot magát is annyira zavarta a rémesen almanachlírát idéző kép, hogy inkább elfelejtkezett róla?¹¹

¹⁰ HORVÁTH János, *Petőfi Sándor*, Bp., Pallas, 1926², 303–308. Az idézet: 307.

¹¹ Nagyon hasonló ehhez Illyés Gyula eljárása is: Petőfi-regényének nagy *Szeptember végén*-elemzéséből ő is kihagyja a kísértetet, s inkább csak egy nagy retorikus (képzavaros!) parafrázist közöl: „A sírhant alatt nemcsak egy asszony: az egész élet, az egész teremtsé iránti szeretet vérzik tovább, beköthetetlen fájdalomával.” ILLYÉS Gyula, *Petőfi Sándor* (1962), Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1967, 330–334. Az idézet: 333. – Jellemző példaként megemlíteném, hogy abban a régi iskolai segédkönyvben, mely „magyarázatok” gyanánt lényegében a költemények prózai átíratát nyújtja, az egyébként jelentős irodalomtörténész egy szóval sem jelzi, hogy a versben szemeit törölgető figura („ő”) halott lenne... „Arra kéri, hogy akkor kösse fejfájára az özvegyi fátyolt, hadd törülje le vele szívsebeit, mert ő még a sírban is szeretni fogja.” In: PETŐFI Sándor, *Válogatott költeményei*, magyarázta dr. Badics Ferenc, Athenaeum, 1902, 54. – De ugyanígy idézhetjük Hatvany Lajos leírását is, aki regényes életrajzpszichológiai elemzésében (mely Petőfi iránt mindvégig kultikus hódolattal, Júliával szemben mindvégig erőteljes ellenszenvvel fogalmazódik meg), ha néha meg is enged szelíd kritikai felhangokat egyes Petőfi-versek gyengébb megoldásaival szemben, e vers kapcsán a poétikai megoldásokra (vagyis a képre!) egyáltalán nem fordít figyelmet, s csupán végső általánosítását közli: „Petőfi a *Szeptember végén* annyi magyar homlok mögött lágyan zsongó anapesztsaiban dalolta ki minden hímnek oly igen ősi és általános s a halálon túl is, embertelen, szinte ragadozó állati ösztönnel, a prédát soha el nem engedő féltését nősténye iránt.” Vajon nem a kifelejtett kísértetképpel kapcsolatos viszolygás idézhette elő e sorokban azt az „állati” asszociációs sort, melynek a vers szövegében semminemű indítékát nem lelhetjük fel? Lásd: HATVANY Lajos, *Felesége felesége. Petőfi mint nőlegény* (1918), Bp., Magvető, 1982, 19.

Holott nem tehetjük meg, hogy ne beszéljünk róla: a kísértet figurája ugyanis végzetesen megtöri a vers eddigi képzetkörét és szólamvezetését – a kísértet ugyanis nem szólal meg, s így, némaságában, nem teremti meg (nem hozza magával) a vers eddigi beszélőjével elképzelhetőnek tételezett identitását. A *szótalán* kísértet az eddig *beszélő* alanyak nem „folytatásaként”, nem önazonos képzeteként fog funkcionálni, hanem mint „objektíve” meg- és beidézhető valóság-elem, a halál után is „testben” folytatódó élet (vagy erkölcsiség) tényleges képzetének egyszerű megjelenítése, melynek a költemény képstruktúrájában elfoglalt helye és funkciója nem különíthető el a többi mozgósított képelemtől: a kísértet ugyanolyan súllyal és létjoggal említettik, mint a virág vagy a bérci tető. Hogy szabálytalan érveléssel illusztráljam feltételezésemet: mennyire más jellegű és más hatású (s mennyire konvenció-romboló!) lenne e kép, ha a kísértet most és itt megszólalna, azaz beavatkozna a jelen szituáció diskurzusába; amivel a költő a fantasztikus jelenést bevonná a versnek dialógusába is, s így a kísértetnek nemcsak „szubjektivitását” biztosítaná, hanem megteremtené a két beszélő kétféle identitásának egymásra vonatkoztathatóságát is, s feszültségteli játékot tudna létesíteni a különböző létsíkok között¹².

Ám sajnos azt kell mondanunk, az ilyen típusú fantasztikum és létszembeállítás igénye távol állt Petőfi költői világától – a kísértet az ő verseiben többnyire megmarad „objektív” kísértetnek, oly működő, funkcionáló, ám meg nem szólaló kísértetnek, mely megjelenésével és jellegével csak a múltnak megváltoztathatatlan princípiumait képviseli, mely a múltat mint olyant egyszerűen és általánosítva megtestesíti: vagyis konvencionális metaforának (mely, paradox módon, a „szellemnek” épp szellem-jellegét hanyagolja el). Petőfi verseiben ugyanis igen sok kísértetet találunk – jóval többet, mintsem gondolnánk (s távolról sem csak olyanokat, mint a *János vitéz* ijesztő, mesei-

¹² E kérdésben eltér a véleményem Eisemann György feltevésétől: ő a „beszélőnek” megkettőződésében látja e költői fogás jelentésségét („...éppen a nyelvi ismétlés teremtette megelevenítés újrashemantizálódásának tapasztalata láttatná be velünk: azért beszélhetnek az élők egyáltalán, mert a nyelv a halottaknak is szót adhat.”), míg én azt hangsúlyoznám, hogy a „szótalán halott” figurája a megszokott kép-konvenció továbbéléseként, nem pedig a nyelv ismétlődés-karakterének, a nyelv emlékei mobilizálásának felismerő megjelenítéseként interpretálható. Lásd: EISEMANN György, *Uo.*

en folklorisztikus temetői látományai). Petőfi a halálról szólván jóformán mindig megidézi a halott visszatérésének vagy tovább élésének, további lehetséges funkcionálásának kísérteties eseményét – a korai, gyászal-halállal kapcsolatos *Cipruslombok*ban ugyanúgy, mint a későbbiekben (pl. a *Szüleim halálára* című versben), vagy akár regényében is (*A hóhér kötele* zárószavai pl. azt idézik fel, ahogy a főhős kimegy a temetőbe, s ellenségének sírjába belekiabál, mintegy az élőként is funkcionálható halottnak üzenvén – aki ezek szerint öngyilkos lehet, azaz még egyszer is meghalhat! – nem nélkülözvén ezek szerint az ironikus értelmezés lehetőségét sem...: „A temetőbe mentem, hol Róza feküdt, de nem Róza sírjához, hanem Ternyei Boldizsáréhoz; és így szólék: – Ternyei Boldizsár, hallod-e hango-mat? Halld meg, én vagyok, Andorlaki Máté!... Te akasztófára juttat-tad fiamat a hóhér által; én akasztófára juttattam unokádat önmaga által, azon akasztófára, melyen fiam függött... ezen kötéllel, mely itt van kezemben, melyet, íme, leteszek sírhalmodra. Kösd föl most ve-le magadat te, ahol vagy, a másvilágon!”). A *Cipruslombok* olyannyira tele van kísértet-jelenetekkel, hogy egyik versében a *Szeptember végén* képének teljes analógiájával is találkozhatunk – csak éppen, a szituáció alapjellegéből következően, fordított szereposztásban: itt a halott nő fog kikélni a sírból, hogy gyászoló szeretőjével valamilyen módon folytassa a kapcsolatot. A *Hová levél...* c. igen szép vers képsorait idézem, melyek nem kevésbé vérfagyasztóak – hisz elég rémes, mondhatnám perverz dolog konkrétan elképzelni a forró csókoktól átmelegedő kísértet erotikus jelenetét :

„Ha majd az éjnek hallgatag felében
Halvány sugárt a hold a földre vet:
A temetőnek küszöbét átlépem,
S fejem lehajtom sírhalmod felett.

[...]

Fölbredendsz-e ekkor álmaidból,
És elhagyod mély, hűvös nyoszolyád?
Hogy letöröljed lankadt pilláimról
Az érted omló könnyek záporát.

Fölbredendsz-e ekkor álmaidból,
És elhagyod mély, hűvös nyoszolyád?
Hogy szellemed majd égő csókjaimtól
S keblem tüzetől melegüljön át.”

S az ilyen képekhez, sokszor az animalizmus határait súroló, a kísértetnek éppen „testies” jellegét hangsúlyozó víziókhoz csatlakoznak azok a meglehetősen konvencionális képek, melyek a múlt hőseinek, illetve azok lelkeinek visszatérését tekintik természetesnek (gondoljunk csak pl. Rákóczi, Dózsa, Martinovics, Hunyadi, stb. lelkének jelenlétére¹³): e képzetkörben a holtaknak, a múlt szereplőinek állandó jelenléte nem függ a halál fizikai jellegétől, az élet tényleges megszűntétől – a szellemvilág folyamatosan jelen van, illetve jelen lehet; s a kísértetek, szellemek által képviselt „szellemiség”, azaz az általuk „megtestesült” princípium épp azáltal nyeri kétségbevonhatatlanságát, jelentésének állandóságát és időtlenségét (azaz: megszólíthatatlanságát, dialógusba be nem vonható „igazságát”), hogy némán képviseli a jelen szituációval való egyértelmű szembenállását. Csak egy általánosítható példa *A bazáról* c. versből:

„Mécsemnek lángja mint lobog!
Mitől lobog? Mi lengeti?
Éjfél ütött. Ti lengtek itten
Mécsem körül, ti népem ősei!”

Függetlenül attól, mit gondolhatott Petőfi a lélek halhatatlanságáról akár teológiai értelemben, vagy akár babonásan, azt kell rögzítenünk: költői képkinca számára a holtak lelkének halhatatlansága és megidézhetősége (ám megszólíthatatlansága is) teljesen magától értetődő módon érvényes volt, akár magánéleti, akár történelmi léptékben nézzük is a kérdést. Magánéletileg számtalan verset idézhetnénk tovább: (pl.: *Hiába várlak hát...*

„Meg nem jelensz többé nekem?
Mint eddig gyakran megjelentél
Szobámban csöndes éjken.
[...]
Oh jó! fel egyszer sirodból,
Mindennél drágább árnyalak!”),

¹³ Az említett helyek: *Rákóczi; A nép nevében; Vérmező; Vajdahunyadon*

S történelmileg is hasonlóképpen járhatnánk el (vö. pl.: a Kölcsey kísértetét hívó *Nagykárolyban* c. vers sorait):

„Nem féltek-e, hogy sírgödréből
Kikél a megbántott halott?
Hogy sírgödréből ide jó el,
S – hogy hallgassatok – csontkezeivel
Szorítja össze torkotok?

Nem, ő a sírt el nem hagyandja;
De lenn, sírjában, nem hiszem,
Hogy könnyei ne omlanának
Éretted, te az aljasságnak
Sarába süllyedt nemzetem!”;

de persze a legáltalánosabb s egyben legimpozánsabb víziót a *Halhatlan a lélek...* sorai mutatják fel, melyekben azonban mindennek a teológiai kételye vagy inkább e mítosz szekularizálásának nosztalgiaja is benne rejlik¹⁴:

„Halhatlan a lélek, hiszem,
De más világba nem megy át,
Csak itt lenn a földön marad,
A földön él és vándorol.
Többek közt én, emlékezem,
Rómában Cassius valék,
Helvéciában Tell Vilmos,
Párizsban Desmoulins Kamill...
Itt is leszek tán valami.”

E sok kísértetnek hatásossága vagy hatástalansága nyilván összefügg azzal, hogy a magyar romantikus költészetben elképesztő mennyiségű, az esetek többségében a bemutatott szituáció aktualitásában újra nem gondolt, mindig egymáshoz nagyon hasonló díszletek között s nagyon hasonló jellegű kísértettel találkozunk, a legkiválóbb költőktől elkezdve a leggyengébbekig terjedően (ne felejtjük el pl., hogy az egyik leghatásosabb nemzeti tanítást hirdető epigramma,

¹⁴ E vers interpretációjához vö. MEZEI Márta elemzését = *Miért szép? A magyar líra Csokonaitól Petőfiig*, szerk. MEZEI Márta, KULIN Ferenc, Bp., Gondolat, 1975, 406–418.

azaz Kölcsey Ferenc *Huszt* c. verse is egy „lebegő rémalak” szájába adja a legfontosabb igéket! – bár e *kép* kielégítő szakirodalmi elemzése ez esetben is még várat magára¹⁵). A XIX. század húszas éveitől a hetvenes évekig terjedő időszakban a kísértet a költészeti konvenciók legátlagosabb megoldásai közé tartozott¹⁶: a különböző erkölcsi princípiumok megszemélyesítésének és felléptetésének egyik legalkalmasabb eszköze volt egy halott visszatérésének eljátszása. Az érzelmes melodramatikus erkölcsi tantörténetek (pl.: Gyulai Pál: *Éji látogatás* c. verse, melyben „Három árva sír magában... // Megnyílnak a nehéz hantok, / Kilép sírből édes anyjok... stb.”¹⁷), a vérfagyasztó rémtörténetek (pl. Kisfaludy Károly *Karácsonéj* című balladájában a gonosz gróf bűnhődését a halottnak visszatérő, aktív koponyája idézi elő: „S ím! Éjfél üt, szörnyet csattan / A szobának ajtaján, / S a halálzó hempelyeg be, / Még sírföld meredt haján; / Kigyó ül sötét szemében, / S a vendég fut rémültében.”¹⁸); történel-

¹⁵ Érdekes megjegyezni, hogy ebben az epigrammában a vers beszélője, aki a vers első sorában erőteljesen képviselte magát, a kísértet szavaira elnémul, s a nagy igékre egyáltalán nem reflektál (vagyis egy részletesen felvázolt dialogikus szituációt hagy csonkán!). Sőt Kölcsey ugyanígy jár el a *Kazinczy* c. epigrammájában is (1832):

„Sírba Kazinczy leszállt; s későn fakad érte hevítvén
A remegő könnyecsepp harmatozó szemeket.
És fölkél hideg álom alól bús árnya sötéten,
S rémletes arcával dombja fölébe leül.
Nemzetemért e szív tettel bizonyíta szerelmet,
Szól keserűn, s a díj könny leszen érte csupán?

¹⁶ Megemlíthető lenne, hogy a tömegkulturális regiszterben is rengeteg tanulságos és megrendítő kísértet-história nyert megfogalmazást és nyilvánosságot – példaként most csak egyre, a feltehetően az 1840-es években kiadott *A kriptá vendége, vagy: Az élőhalott-menyasszony* c. verses rémtörténetre hivatkoznék.

¹⁷ Gyulai versét lásd a *Hét évszázad* ... idézett antológiában: 844.

¹⁸ KISFALUDY Károly, *Válogatott művei*, sajtó alá rend.: SZAUDER József, Bp., Szépirodalmi, 1954, 120–124. – Itt említhető meg az *Aurora* 1822-es évfolyamában megjelent nagyhatású novella is: Majláth János: *Villi táncz* c. rémtörténete. Pl.: „Villinek ... azt a leányt hívják, a ki mennyasszony korában hal meg. A Villik szüntelenül kerengenek ide s tova, kereszt úton tartják tánczaikat, s ha ott valamely férfit kapnak elő, azt halálíg tánczoltatják, s ennek árnyéka osztán a legifjabb Villinek vőlegénye, s az a Villi akkor mégyn nyúgalomra. ... Emelka, e szerencsétlen Mátka, most Villi fehér lepelbe, mirtusz pártá fején, elnyulogó, szerte oszlott hajjal, gyöngye árnyék ként, a mély titku erdőbe érkezett Hívéhez lebdes, s szellem-karjával érinti kebelét. ... A vándor keresztúton álla, s Villik között. Szelíden emelkedének szózatjaik; egy homályos dal, mint ohajtozásnak lebegése az epedő szerelem szárnyain

mi példázatok (pl.: Lévay József: *Mikes*: „Körülöttem lebeg sírjában nyugovó / Rákóczinak lelke az eget csapkodó / Tenger haragjában.... stb.”¹⁹), a nemzeti buzdítások (pl. Thaly Kálmán: *Harci dal*: „Árpád néz le az égből, / Könnyecsepp hull a szeméből, / A földre lekiáltott: / „Büszke vagyok reátok!” stb.), a Petőfi életére rájátszó balladisztikus intellem-versek (pl. Jókai Mór: *Holt költő szerelme* – melyben a fiatal özvegyasszony új esküvőjén megjelenik a rém, aztán húsz évig mindig, több alakban, mindig más fejjel; az egész kísértésnek akkor van vége, akkor találja meg a rém az igazi arcát, mikor az asszony már nem rettegi, hanem a régi szerelemmel várja a kísértést...²⁰), a nagyszabású népi legendák feldolgozásai (pl. Tompa Mihály: *A jövevény*: „Felkelnek éjjel a sírok halottai... / Vívódnak mult, jelen, a régi, a mai. / Menj, menj! mi magunk is, bár *rokonok* velünk: / A szellem- s árnyaktól gyakran megrettenünk.”²¹), továbbá és végül a jól ismert nagy Arany-versek (pl. *A honvéd özvegye*, *Némapi gondolatok*, *Emlények* stb.), és a hatalmas Arany-balladák (*Éjféli párba*, *Hidavatás*, *Tengeri-hántás* stb.) mind azt mutatják²², hogy kísértet nélkül a romantikus költészet alig tudott megenni – az a tanító jellegű erkölcsi allegorizálás, mely roppant erővel hatott e költészetekben (pl. még Petőfinél is igen sokszor!) szinte automatikusan vonta magában a meglevenítés és perszonalifikálás e kevésbé magasrendű, állandóan az időtlenségre, a változatlanságra, az esetleges ismétlődés változtathatatlanságára hivatkozó képzetkörét. Petőfi, mikor a *Szeptember végén* írta, talán túl könnyen nyúlt a konvencionális képhez – sem pszichológiailag, sem szituatíve nem írta körül sírból visszatérő figu-

áradoza szellemajkaikról, s mindég erősb kerengésben zajogva, a villogó gyűrűk, a myrtusz-párták tisztábbra tündökölték, hajaik elnyulogó köd gyanánt, széllyel úszva fodraikban: – ekkor egyikéjük egyenesen a bámuló felé lebdes, és karjainál fogja, Zalán feltekint, „Emelkál” kiált, s pillantatja elmered, a Villi mellére öleli s az Ifju szíve eláll – s kedvese alakjának csókjai között hidegüle meg.”

¹⁹ Lévay versét lásd a *Hét évszázad* ... idézett antológiában: 841.

²⁰ JÓKAI MÓR, *Holt költő szerelme* (1874) = Uő, *Költemények*, Nemzeti Kiadás, 98., Révai testvérek, 1911, 271–275.

²¹ TOMPA MIHÁLY, *Összes költeményei*, sajtó alá rend.: LÉVAY JÓZSEF, I–IV, Bp., Méhner Vilmos kiadása, 1885, II., 396–398. Megjegyzendő, hogy Tompának majd minden legendájában vagy regéjében feltűnik egy kísértet, pl. *A Szent László-legenda*, *A Kárpátok villije*, *A jávorfáról* stb.

²² Arany János esetében feltétlenül megemlítendő, hogy az ő leírásainak jó részében a kísértet csak mint megzavarodott vagy bomlott elme víziója jelenik meg valamely erkölcsi véteknek mintegy kísérő büntetéséül.

ráját (Arany balladáinak nagy részében pl. a kísértet csak mint *képzelt* jelenlét örököltetik meg, mint egy bomlott elme víziója...!): a közvetlen, önmagára vonatkoztatott alkalmazás pedig igencsak erősen ütött vissza...

*

E visszaütés a kísértet-figura továbbélésében érződik a legerősebben: a XIX. század második felében Petőfi mint imágó, mint princípium, maga is kísértetté vált, megidézhetővé – akit, sajnos, igen gyakran meg is idéztek. Ismeretes, hogy az 1850-es években Petőfi barátai körében is elterjedt, elsősorban Egressy Gábor révén, azasztaltáncoltatás akkoriban új divatja, s e baráti kör többször valóban is megidézte Petőfi szellemét, akit bár többen kétkedve fogadtak, a jelenség különösségét meg nem tudván magyarázni, valamit mégiscsak elhittek belőle²³ (valószínűleg e kísérlet-sorozatnak hatása érződik Arany verssoraiban is: „Gyakran érzem lobogni szellemét. / Szobámba leng az a nyílt ablakon, / Meg-meg simítja forró homlokom.” – *Emlények*). Petőfi, aki maga is sokszor eljátszott a kísértetkénti visszatérés gondolatával, alighanem magának is s általában véve e képzetkör költészetbeni elterjedésének is köszönheti, hogy halhatatlanságának mítosza oly erősen élt a magyar közönségben, hogy számtalanszor elterjedt visszatérésének legendája – e visszatérésnek lett volna előzetes garanciája a szellem megidézésének tanúsága (amit pl. még egy huszadik század eleji vers is, mely *Születésem századik évfordulójára* címmel jelent meg, megpróbált bizonyítani, állítván, hogy politikailag is aktualizáló sorait a táncoló asztal diktálta volna le...²⁴:

„Elmúltam, mint a sápadt őszi fény,
Elmúltam, mint a füstbe ment remény,
Elmúltam, mint egy romba dőlt világ,
Mely új népeknek új költőket ad.

²³ Ezzel kapcsolatban lásd TARJÁNYI Eszter, *A szellem örvényében. A magyarországi meszmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai*, Bp., Universitas Kiadó, 2002, kiváltképpen a 72–76., 174–180.

²⁴ Az *Új Idők* közli egy 1923. márc. 1-jén tartott szellemidézés eredményeként = *Jöjjön el a te országod... Petőfi Sándor politikai utóéletének dokumentumaiból*, szerk. MARGÓCSY István, Szabad Tér Kiadó, 1988, 139–140.

[...]

Végigrohan a régi sírokon,
S amerre jár a zúgó, büszke ár,
Termékeny lesz a völgy és a halom,
S fölépül majd a régi, szent határ.”

Sőt: e szellemidéző képzetkör poétikailag is komoly, mély hatást tett – kialakult az a retorikai szituáció és az a verstípus, mely a költő-elődről szólván a felidézést megidézéssel helyettesíti, s a költő szellemalakjának vagy tényleges jelenlétének feltételezésével indítja beszédszólamát (amely szellemalaknak legfontosabb tulajdonsága éppen az, hogy olyan, amilyenek a „múltban” feltételeztetett, vagyis ahogyan a megidézés pillanatáig hagyományozódott, tökéletesen statikus és mozdulatlan, a réginek állandóságát sugárzó, s bármiféle aktuális szövegen belüli dialógusba bevonhatatlan; s hiába jelenik meg szellemként, sokkal inkább szoborszerű merevségben funkcionál) – amint azt a Petőfiről, Petőfi szelleméről valamint Petőfi szobráról szóló versek hatalmas tömegében élvezhetjük; sőt, azt is megfigyelhetjük, hogy a költőt a jelenbe „beleidéző” retorikai fordulat, a költőt jelenvalóként tetelező látásmód elsősorban, majdnem kizárólagosan, csak Petőfi esetében mozgósíttatik: más nagy költőkre általában még az erősen kultikus megnyilatkozások is csak emlékeznek, hivatkoznak, munkásságuknak folytatását ígéik – de nem állítják azt, hogy az érintett költő, még ha akár „természetesen” halhatatlannak neveztetik is, aktuálisan jelen lenne az emlékező idejében is²⁵. E típust csak egy, huszadik századi költői példával illusztrálnám, mely az 1923-as Petőfi-centenárium alkalmából íródott – de számtalan újságcikkbéli, emlékbeszédbéli analogont tudnék melléje idézni; ilyen pl. Mécs Lászlónak *Szellemidézés* című terjedelmes verse:

²⁵ Csak egy érdekes ellenpéldát hoznék illusztrációként: Kosztolányi Dezső az *Ének Virág Benedekről* c. versben a régi költővel való találkozását úgy jeleníti meg, mintha ő, a mai költő látogatna vissza a múltba, nem pedig Virág Benedek jelenne meg a jelenben. Ugyanakkor Petőfi esetében (pl. épp *Petőfi, a szocialista* c. cikkében) ő is elképzelhetőnek véli a jelenlét aktualizálását: „Ha ma élne, imádná Ibsent, szeretné Wagnert, olvasná Nietzsche-t, megvetné költeményeinek vaskalapos magyarázóit, és mindenek fölött nem lenne a – Petőfi Társaság tagja.” (1906) = Uő, *Lenni vagy nem lenni* (1937), 207.

„Két karom magasra tárom, s mint igéző ajku táltos
mondom: minden sátánfajzat minden tánca, szűnjetek!
Nagy Petőfi, bárhol is vagy, szózatomra, mely idézget,
most jelenj meg! Ám nem úgy, mint márciusnak idusán,
nem is úgy, mint Koltón éltél, szíva szűzi nászi mézet:
úgy jőjj, ahogy eldőlél a segesvári bús tusán! ...
Vércsöpögtető szíveddel járj be minden földet újra,
mit bejártál életedben, s szórd a vért, mint tűzmagot...”²⁶

Mindezt csak annak érzékeltetésére hoztam volna fel: mennyire nem ártatlan és következmények nélküli dolog konvencionálisan elterjedt képanyaghoz nyúlni, még hatalmas költők esetében sem – a képanyag önálló életet is él, s olyan önmozgása is van, mely nemcsak elszabadulhat, hanem el is szabadul az egyszerű alkalmazás esetlegességétől, s nemcsak a költő saját költészetében, hanem hatásának történeteiben is meghatározó szerepet játszhatik. Petőfi nagyszabású verset akarhatott írni, ehhez vette hozzá az elterjedt kísértet-kép túlságosan is kézenfekvő segítségét – költői zsenialitását mutatja, hogy a kép nem uralja a vers egészét, s nem tud visszahatni a bevezető versszak fantasztikus érzékenységre. Sajnálhatjuk persze, hogy e vers befejező sorai, mondjuk így, cserben hagyják a verskezdő ihletet – de inkább örvendjünk, s végtelenül, azon, hogy ilyen verskezdet, akár csak egyszer is, megszülethetett a magyar költészetben.

²⁶ Mécs László versének egészét lásd: *Jöjjön el a te országod...*, id. kiadás: 141–144. – Csak felületes illusztráció gyanánt idézek két vezércikket két nagyon különböző újságból, hiszen maga a jelenség tökéletesen közismertnek mondható: „Igen! Kilenc évtized után is él Segesvár nagy hősi halottja! ... Petőfi Sándor itt van ma is. Az ő porát hordja, viszi a pusztai szél. Az ő dalát dalolja az Alföld szántóvet ője. Az ő lelke fűti át a nemzetet...” (*Függetlenség*, 1939); „Nem hiába várták vissza. Petőfi hazajött. Közel száz évig bújdosott... Sokan azt remélték, hogy meghalt. De mikor eljött a nagy évforduló, egyszerre csak betoppant...” (*Szabad Nép*, 1948) (A fent idézett gyűjteményben: 190., 234.) – Hasonló vershelyzetet és retorikát mozgósító versek tömegét = *Petőfi koszorúi. Versek, vélekedések, vallomások Petőfiről*, szerk. CSANÁDI Imre, Bp., Magvető, 1973.

Faragó Kornélia

A SZEM TAPASZTALATA ÉS A LÁTÁS ÜRESHORIZONTJA

Petőfi Sándor: *Szeptember végén*

A *Szeptember végén* jelentése nem függetleníthető a látás-esemény, a nézés alapvető érzéki modalitásától, a látottság, a látványiség és a látomás kérdéseitől, attól, ahogyan elkülöníti a szem tapasztalatát megjelenítő és a látványképzeteket megfogalmazó képeket, és ahogyan megalkotja a látás üreshorizontját. A vers második sora, mint-hogy elhelyeződik a szemiotikai ablakban, erősebben tételezi magát látványként mint az előző, amely a kerti virágok nyílásának pusztá informatív közlésként való értelmezését is megengedi. A völgy által bevezetett mélységi térjelentés költői kiaknázása mintha elbizonytalanítaná, hogy az ablak lehetővé teszi-e a láthatóságot. A virágok nyílásában bennfoglalt színek nem mutatkoznak, a fa zöldellésében megjelenő szín viszont jelként adódik az olvasó számára. A nyár(fa), színének elemi érzéki minőségeivel is benne van a látványidőben, elhelyezkedik az ablakban – a referenciális kötelmekről még ma sem eloldódó olvasás nyomán – a költői kastély „vadszőlővel futtatott” ablakában, de csak azért, hogy jelezze, éppen színét illetően készül, várakozik a múltba való átfordulásra, éppen színét illetően teszi különösen jelentéssé a *még* határozószót. (A fa fajtájába foglalt nyár-jelentésre a szerb fordításokban óhatatlanul bekövetkező szemantikai hiány hívja fel a figyelmet: a topolyához nagyon közeli hangalakú topola vagy a jegenyének megfelelő jablan fordul elő – ez utóbbi bevezetésére valószínűleg a szótári jelentésváltozatok között szereplő *jegenyenyár* bátoríthatta a fordítót. A szubjektív időérzést jellemző „lángsugarú nyár” és a tájlatás kapcsolata az ismétléskiesés révén némileg gyengül.)

A közlés mozgásiránya a távolabbtól a közeli felé tart, majd innen ismét a távolba visz, a látás számára legtávolabbi pontig. Mindközben megteremti a lent és a fent pólusait, a völgy és a hegy téviszonylati összefüggéseit, sőt a látópont „közép”-terét is, így szolgálva a tájméretek dinamikus megalkotását. Már a mélység és a magasság

is az antitetikus tendenciákat erősíti, de a jelentésviszonyok mozgalmassága akkor teljeseedik ki, amikor az „amottan” távoliséga és a beszélő önmagára való mutatatásának közelség-jelentései összekapcsolódnak. A látó és a látható tudati összekapcsolódásának tere a látás üreshorizontja. „A saját testemet soha nem látom perspektivisztikus módon távolodni vagy közeledni, egyszerűen nincs perspektivisztikus mozgása¹”. A mondatpárhuzamokban az időbeliséget kifejező azonost kell meghallanunk, a *még* sor eleji ismétlődésében megvalósuló ún. „analóg koherenciát”. Múlt és jelen a mában, mondaná Marc Bloch – ha a pillanatnyi idő nem a jövőre nyitottan telítődne a múlttal. A *még* jelentése: „a jelenlegit megelőző állapotban *egy ideig* továbbra is megmaradva” a változási *irányulást mutató* mostban, mozduló jelenben. A *most* nem más, mint a múlt és a múltékony közege, az ideiglenes, az átmeneti, a tűnékeny tapasztalati aktualitásának tere. Így a szubjektum önmegtapasztalásának időbeliségében is két, sőt három idődeixis mutatható ki egyszerre, az évszakszimbólikáról, az évszak implicit időgazdagságáról (az egész kikelet pl. a tavasz-nyitásra, a kora tavaszra, a tavasz végére eső, nyárba forduló időket is sűríteti) most nem is beszélve. A határozószók önmagukban is, de szövegbeli ellentettségük révén még inkább, a *telített jelent*, a múlásban aktív, az *eleven időbeliséget* alakítják. A *még–már* időkonstrukció az együttállások kifejeződése, az idők többszörösen átfedik egymást: „a múlt pillanatai benne vannak a tájban és a jelenbeli táj és a múlt nem egymás mellé illesztve követik egymást az időben.”² A többes temporalitás központi szerepet játszik, a látvány a maga tiszta jelenidejűségében, a múltat tartalmazó és a jövőre mutató jelen hiányában, nem tudná kifejezni a váltás-jelentéseket, az emberi élet ciklusa és az természeti egybeesések komplexitását. Az átfordulás potencialitásával jellemezhető szerkezetek kettős képzetrendje és a *még* kontextusában megjelenő *már* ereje kifejezetten impozáns. A havas bérci tető távoli tériessége mint *temporális jel*, a maga példáját mutatva viszi színre a változás lehetőségét. Azért válik kitüntetetté, mert kimondottan is látványként egzisztál. S mert nemcsak a téli világ képe, hanem ezen túlmenően az előállító médium tropikus kife-

¹ Maurice MERLEAU-PONTY, *A látható és láthatatlan*, Bp., EHarmattan–Szegedi Tudományegyetem, Filozófiai Tanszék, 2007, 254.

² Maurice MERLEAU-PONTY, *I. m.*, 298.

jeződése. A elkövetkező sorok világossá teszik, hogy a látványt nem önmagában értelmezhető jelenséggént kezelik. A világ észlelésének személyessége mutatkozik meg bennük, az, hogy a versben nincs látványmozzanat, amely ne lenne egyúttal az önérzékelés és önértelmezés térbeli dimenziója.

A paralel-akciók és antiparalel megnyilvánulások, a különböző időrések a beszélő szubjektum alapélményének megosztását is közvetítik, a test és a szellem történetének diszharmoniját. Az idők, amelyeknek a szív megnyitja magát, a behelyezett idők, a nyár és a kikelet, ellentétbe kerülnek a test külső, látható történéseibe foglalt időképzetekkel, az ősszel, a téllal. A vers romantikus poétikai szerveződése a schlegeli „feloldhatatlan vegyületekben gyönyörködik”, itt éppen a „lelkiség” és az érzékiség, majd később a jelenélmény és a megsejtés, az élet és a halál ellentétében. A kilencedik sor egyértelműsíti a felismerést: az elmúlás vált a látás és a gondolat tárgyává.

Az esetleges személyközi értelem első megjelenését egy felmerülő kérdés-probléma közvetíti. A vers a téli világ látványával való találkozást formálisan interszjektív viszonyként konstituálja, anélkül, hogy a Másik szubjektumként való létesülésére módot adna. A Másik-problematika kizárólag a megszólításban, a rákérdésben jelenik meg: de látod-e, amit én látok? Vagy kissé másként: de azt látod-e, amit én látok?

De, felmerül-e egyáltalán a kétely a Másik látópontját, látómezejét illetően? Mert ha igen, akkor hiányként válik érzékelhetővé, hogy nem textualizálódik, mit válaszolhatna. A kérdésalakzat tudakoló retorikája közvetetten két jól definiált térbeli nézőpontot hoz létre, először is azt a pontot, ahonnan a bérci tető látható. Amely pontról az idő mutatójául választott jelek, az évszakváltás jelenségei látványi tényezők, a szem tapasztalatának tárgyai. És egy másikat, amelyet a kérdésesség körébe utal. A versalany térélményét érzékeltető deixis, az „amottan”, az eltávolítás eszközével egy mély távlatú képbe helyezi a tél világi jellegét és a havas bérci tetőt. A „távolbanlét”, a „horizontlét” segítségével ragadja meg a *majdan elkövetkező*, már látótávolságon belül lévő jelentéseit. Bár a láthatóság mindig egyfajta közelséget jelez, az „amottan” a távol-tartás eszköze. Ez a távolság azonban nem a közelség ellentettje, hanem mélyen összefügg vele, vagy éppenséggel ugyanazt fejezi ki. A látót és a látottat elválasztó távolságreferenciát a tropikus jelentésmezőben a halált tartja távol.

Vannak fordítások, amelyek mellőzik a harmadik sor kérdésként való minősítését. Dobriša Cesarić az „Ali pogledaj, zima već dolazi k nama” (De nézd, a tél már jön felénk), Danilo Kiš az „Ali vidiš” (De látod:) megoldást választja, kettőspontos változatban, teljesen mellőzve a kérdés stiláris-retorikai funkcióját. Egyszerűen üresen hagyják a perspektívák esetleges különbözésének problémakörét, a láthatóság kérdésességét, kiiktatják a kérdezés feszültségét, és számukra a válaszhány sem jelenik meg hiányként. Az értelemátalakulás gyökeres: a kérdés helyett a nézésre való felszólítást, illetve látás-állítást találunk, ami nagy valószínűséggel azt jelenti, az ilyen megoldási lehetőségekre feljogosító álkérdésként értik a sort. A eredeti verssor a valódi és a retorikai kérdés-értelemnek is teret ad, a kérdő-kommunikatív szerepet sem zárja ki. Talán e tény felismerése nyomán, tíz évvel az első fordítás közzététele után Danilo Kiš létrehozza a kérdőformát és feltünteti az írásjelet: „al’, vidiš, odanle već zima kreće?” Igaz, a tél *világ*jellegét továbbra is figyelmen kívül hagyja, ehelyett dinamizálja a képet, mozgásba hozza a telet, indulásban látja, mint egyébként Cesarić is.

A létrejövő én–te relációban kizárólag a kérdezőnek van hangja, csak a kérdés hallatszik. Beszél valakihez, és akihez szól, nem rendelkezik a beszéd képességével, nincs szava. A vers ezen a pontján az is felmerülhet, hogy nem a másik valósága a te-ség, hanem az én létszféráinak egyike, és ebből a viszonyból értelmezhető, hogy a te nem válaszképes. Ha esetlegesen kívülre szólna kérdés, a verssor feleletigénye minket is érint.

Mégis valószínűbb azonban, a későbbi sorok alapján, hogy a kérdésben a Másik az a szféra, amely nem az én-é, s amely nem rendelkezhet az én látószögével. A kérdezőtől térbeli pozíciójában elkülönülő te akkor körvonalazódik, amikor egy új térdimenzió jelentkezik, a tér mozgással való kitöltésére való felszólítás.

Az én neme az ölbhívás gesztusában jelenik meg, a helyváltásra való felszólítás, az odaintés az énalak pozíciójának elsődlegességét, szilárdságát is jelöli. Akár árulkodó gesztusként is értelmezhetjük, a másik látópontjának megbízhatatlanságát tételjezi: lehetséges, hogy a nő perspektíváját illetően bizonytalan látvány nem közös érvényű, kizárólag az én-t érinti, az én számára mutatkozik. Az eszményi, a kimozdítást nem igénylő pozíció az, amelyet az énalak birtokol, aki a te-ként megszólíthatóhoz való viszonyában lesz férfivá. Voltaképpen

a Másik másletét magába olvasztani igyekvő viselkedés hordozójaként tudjuk a vers én-jét férfinak tekinteni. Az én és a Másik perspektívakülönbségét, a máshonnan látás, a másként látás lehetőségét felszámoló, bekebelező törekvésben a nő az, akinek fel kell adnia a látópontját, meg kell változtatnia helyzetét. Az *ülj ide* voltaképpen perspektívabahívás, annak (a Merleau-Ponty-hoz köthető gondolatnak) kimondása, hogy „a Másikat eredendően mint távollevőt észleljük”. Az, hogy itt az én hitvestársi minőségében szólal meg, a széleskörű olvasás számára a biografikus szerzőelvet erősíti. Ez a felszólítás, amellet, hogy a női és a férfi látópont különbségét jelöli, egyúttal a különbség eltörlésére irányuló törekvés, az esetleges *máslátás* megszüntetése. Másként fogalmazva, az együttlátás feltételeinek megteremtése. A megszólított strukturális helyzetét illetően, az onnan ide való áthelyeződés meghatározó. Nőneművé tételébe a „hitvesem” minősítés is belejátszik, és nőnemű mivoltán kívül asszonyiságát is kimondja. Ez a megszólítás, bár most is némának mutatja, mégis szubjektummá alakítja azt, akihez a beszéd szól, amennyiben a megszólított jelét adja annak, hogy felismerte, a megszólítás rá vonatkozott. „Ki most fejedet kebelemre téved le” sor azt jelzi, a versalany megvalósította szimbolikus hatalmát, sikerre vitte a felszólítást. A felszólítás eljárása nyomán kiépülő interperszonalitás a helymegosztás momentuma, voltaképpen perspektívabaállítás, illetve távlat-egyesítés. A táj látásra nyitott megmutatkozása viszont a perspektíva-összeolvadást követően már nem jut szerephez. A közös perspektíva a látás üreshorizontjára nyílik. Ennyiben ezek a versszakok, elkülönбöződnek, elfordulnak az elsőtől.

A halálközelség gondolata, – a különbözőség megszüntetésének stratégiája és az egybefogó-azonosító látószög ellenére is – a két szféra különválását hozza magával. Az azonosság–különбözőség, összeolvadás–szétválás viszonyának szerkezete a halandóság gondolatát formázza. A „mondd” felszólító módú igealak a mondas lehetősége felől határozza meg a potenciális válaszadót, de a versvilág, talán éppen a perspektívamegvonás következtében, válaszmozzanatokból mégsem építkezhet. A kérdezett most sem rendelkezik a beszéd képességével, most sincsen szava. A kérdezés viszont nem marad meg önmagánál, hanem a létvesztés egy sajátos értelmezését készíti elő. A haláljelentéssel telített idő feltételes létezőként jelentkezik, egy jövőaspektussal kapcsolódik össze, amely

a kérdésesség körében jelenik meg. A biografikus ismeretek birtokában utólagosan „megérvésként” igazolódó, illetve „sejtelemként” minősíthető vonatkozások a versben csupán az előfeltevés szintjén értelmeződnek. Ahogyan Margócsy István írja, „... a *Szeptember végén* esetében bele lehetett látni a váteszi látnokság kivételezettségét.”³

A vers „én”-je, ha jelölten nem is utalná az előrelátott jövőbe a halálszemantikát, akkor is tudat-jelenséget konstruálna. Eisemann György *A képzelőerő és a romantikus líra viszonyának történetiségéhez*⁴ című, figyelemre méltó tanulmányában a halott beszédét hallja, és a romantika „egyik jellegzetes alakításaként” értelmezi. „A Petőfi-kutatás figyelmét – írja –, elkerülte, hogy a *Szeptember végén* záró szakaszában meghasad a beszélő, addig relatíve rögzített pozíciója, s immár halottként inszenálja magát. Aki feljön a síri világból, aki leviszi a gyászkendőt, aki letörli a könnyeit, az a halottnak mondott én. [...] A lírai én szerelmét Petőfi versében saját holtteste közvetíti mint hiperbolizált érzést, ami a legkevésbé sem nevezhető éppen humanizálásnak.” [...] A beszélő megkettőződését, előre és holtra szétvonódó időisége teszi lehetővé.” Eisemann úgy kezeli az énalak jövőprojekcióként megjelenő tudat-jelenségét mint külön létezőt, bár lehet, hogy inkább elem, mező, amely beleíródik saját magába, olyan értelemben, hogy a mezőt érzékelő szubjektum is része a mezőnek. A jelenbelivé tevő és a megjelenített különbségét figyelembe véve mindössze az történik, hogy a sejtelem-jelleggel átélt, az előre-felidézés, a *majd* időterében megy végbe, de az élményjelen eleven horizontját is konstituálja, amennyiben itt az én vallomástevő Énné alakul: akkor *is*, ott *is*.

Az idő lehetőség-horizontjába belépő halál a létközelség megtartásaként nyer jelentést, és felmerül a név általi (örökös) birtoklás kérdésköre is... Hadd idézzek Hatvany Lajostól: „... Petőfi a *Szeptember végén*, annyi magyar homlok mögött lágyan zsongó anapestusaiban dalolta ki minden hímnek oly igen ősi és általános, s a halálon

³ MARGÓCSY István, *A Petőfi-kultusz határtalanságáról = Égi és földi virágzás tükrre. Tanulmányok a magyar irodalmi kultuszról*, Bp., Holnap Kiadó, 2007, 116.

⁴ EISEMANN György, *A képzelőerő és a romantikus líra viszonyának történetiségéhez = Nympheleptusok. Text, kánon, nyelv és költőiség problémái a 18–19. században*, szerk. SZÜCS Zoltán Gábor, VADERNA Gábor, Bp., EHarmattan, 2004, 266–267.

túl is embertelen, szinte ragadozó állati ösztönnel, a prédát soha el nem engedő féltését nősténye iránt”.⁵

A látomás egy létközelségben tartható, sajátos Én-tudatú halottat állít elő, a tudat még a látomás-narratívában sem tudja megjeleníteni az abszolút öntudatlanságot. A vonatkozó sorok az érzéki látás üreshorizontját töltik ki, mintegy a látványon-kívülségbe helyezve a halotti testi állapot képzetét. A látható világ elvesztésével a szemantikai térben megtett út befelé haladó, a konkrét érzéki élménytől a megismerés felé tartó. Az én-pozíció illetén átfordításával a kontrasztos-dinamikus poétika újabb elemei jelennek meg, az élő–élettelen, az emberi–dologszerű, a „fent” és a „lent” szemantikájának köréből. A vers legmozgékonyabb eleme az előre-felidézett halott. Az élő–dinamikus–emberi vonatkozások természetes kapcsolatának átírásával egy szokatlan viszonylatvariáció is előfordul, halott–túlvilági–dinamikus, és a megmozduló halott alakját öltő személyként, az irracionális elv hordozójaként az előre-felidézett én jelenik meg. A dinamikus halotti én realizációja ezután már nem térvessztésként, hanem új térlehetőségként, az evilágiságra való nyitottságként értelmezi a túlvilágot. A vers mint az időről való beszéd, mint az idővel kapcsolatos szellem- és testtörténeti tapasztalat, majd végül mint a mindennapi időhorizonton való túlmutatás válik olvashatóvá. Az értelem centrális üressége mindenképpen a múltkéony és az el nem múltó, az én véges-ségével nem harmonizáló kereszteződésében helyezkedik el. A vers tematikai súlypontja ugyanis a halandó „én”-nek az örök érzésben való megörökíthetősége, a szerelemben szüntelen én megkonstruálása.

A novalisi mondatot, miszerint a költészet a szerelem reflexiós formája,⁶ továbbírva–parafrázálva mondhatjuk, a *Szeptember végén* a szerelemben való szüntelenség reflexiós formája. Azt hiszem, nem az örök szerelem kérdéskörével kellene az értelem centrális ürességét kitölteni, hanem a *megörökítő szerelemével*, és lehet, hogy így olvashatóbb lenne a képek eltúlzottsága is. Az viszont, főként innen nézve, természetes, hogy a saját halált elgondoló énalak abban akarja megörökíteni, meghosszabbítani magát a véghetetlen időkig, akit szeret.

⁵ HATVANY Lajos, *Feleségek felesége. Petőfi mint rólegény*, Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1919, 21.

⁶ WEISS János, *A gyakorlati ész kritikájától a romantika szerelem-felfogásáig = Mi a romantika? Filozófiai tanulmányok*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2000, 82.

T. Szabó Levente

AZ INTIMITÁS POÉTIKÁJA ÉS KÖRNYEZETEI A SZEPTEMBER VÉGÉNBN

1. *A személyesség és a családi önmegmutatás mint piaci és poétikai stratégia*

A *Szeptember végén* rendkívül intim és személyes vers történetileg, noha mára valóban nagyon nehéz rekonstruálni, hogy a privát szféra milyen reprezentációját adja. Amint majd a későbbiekben látni fogjuk a Petőfi és Szendrey Júlia kapcsolatát, házasságát megjelenítő más szövegek recepciójából, Petőfi versei és Júlia némely szövege gyakran és provokatívan áthágyják az intim és nyilvános megjeleníthetősége közti diszkrét és érzékeny korabeli határvonalat, azáltal, hogy a privátnak a korabeli irodalmi reprezentációban tabunak számító vagy ugyan nem tiltott, de nem is bevett megjelenítéseit adják. Ebben a környezetben válhatnak igazán jelentéssé támpontokká a tiltott diszkrét határátlépésnek a versben elhelyezett nyomai. A *Szeptember végén* ugyanis nagyon nehéz, kínos és zavaró kérdéseket szólaltat meg egy friss párkapcsolatban, egyáltalán nem szokványos helyzetbe hozza a vers beszélőjét és szerelmét. Hiszen a vers a romantikus költészet egyik fontos toposzát forgatja ki, amelynek értelmében az igazi szerelmes onnan ismerhető fel, hogy nem képes elviselni és túlélni szerelme halálát (akár abban az értelemben, hogy maga is sírig gyászt visel szerelme emlékére, egyfajta élőhalottá, s ezáltal szerelméhez hasonlóvá válik). A *Szeptember végén* viszont egy olyan provokatív helyzetet teremt, ahol a beszélő – ha feltételelesen is, de – megengedi, hogy szerelme nem ilyen módon ragaszkodik majd hozzá. Innen nézve viszont a vers egy nagyon meghökkentő szerelmi vallomás, amely a vallomásosságnak és ezzel együtt az őszinteségnek épp az alapjait kezdi ki: a *Szeptember végén* beszélője kínosan, akár sértően őszinte. Úgy vall felesége majdani hűségével kapcsolatos kételeyeiről, hogy az magának a vallomásosságnak, a privát szféra megnyitásának, az őszinteség határainak a kérdését hozza játékba. A vers mindenekelőtt ebben a nagyon fontos értelemben határsértő: hogy

az intimitás különféle helyzeteit és aspektusait játssza ki egymással szemben. A vers második szakaszának egy fontos része – az „Űlj hitvesem, ülj az ölembe ide! / Ki most fejedet keblemre tevéd le” sorok – ugyanis könnyen a biedermeier egyik vonulatát, s ezzel együtt a meghittség konvenciózus ábrázolását hozhatná magával. A személyességnek e meghitt formája viszont épp az őszinteségnek a szélsőségekig való elmozdítása folytán kerül ironikus helyzetbe: az intimitás pillanatai a feleségre nézve kínos őszinteség pillanataiba fordulnak át. Hiszen több versmondat a lehetséges és a gyanú („S rábírhat-e majdan egy ifju szerelme, / Hogy elhagyod érte az én nevemet?”), illetve a lehetséges és a fenyegetés („Ha eldobod egykor az özvegyi fátolt [...] Én feljövök érte a síri világba”) között helyezkedik el. Tehát a vers különlegesen érdekes ironikus szerkezete szerint a szerelem átfordulhat féltékenységre, az intimitás netovábbja, a határtalan (síron túli, a „vég(ek)en túli”) szerelem megvalósítása pedig zsarolásba. A vers egyik legfontosabb szerkezeti megoldása éppen ezért ez, az intimitás több formájára, a személyesség, a valóságosság több eljárására rájátszó szerkezet, s ez a szerkezet a szerelmet többnemű, többfajta természetű érzésként viszi egyidőben színre. Nem kizárólag a féltékenységről, a gyanakvásról vagy épp a mérhetetlen szerelemről mond el egy történetet, hanem a beteljesült szerelem és házasság helyzetéből kiindulva többértelművé teszi azt: egyszerre, egymás mellett, egymást megengedő helyzetben mutatja fel a szerelem különféle formáit. Eszerint a beteljesült szerelem nem zárja ki a hűtlenséget, a csalódást, úgy, ahogyan a hűtlenség feltételezése is megengedi az önfeledt boldogságot.

Ez a körülmény a versnek még a címét is kétértelművé teszi: a címben szereplő *végén* ezek szerint egy olyan érzékeny és szubverzív határ („a dolgok vége”, azaz a dolgok határa, „az érzések vége”, az érzések határa), ahol a dolgok kiléphetnek magukból, másokká válhatnak; a legártatlanabbnak tűnő érzés akár a legveszélyesebbe fordulhat át. A cím így a házasságot és a beteljesült szerelmet nemcsak egy érzés netovábbjának, végének, hanem új érzések eredőjeként fogja fel. Az érzéseknek és az intimitásnak ez a felfogása, amely a versből kiviláglik – mint majd látni fogjuk –, nem kizárólag a vers szerkezetében rejlik, hanem az időszak Petőfi-szövegeinek egy részét körülvevő környezet sajátossága is. A szövegbeli provokativitása viszont abból fakad, hogy egy olyan versről van szó, amely –

miközben bevallotta a dolgok (a szerelem, házasság) *kezdetén* íródik – azt firtatja, hogy meddig tart mindez, hogy mi történik akkor, ha *vége van* mindennek.

A magánélet megjelenítése korábban sem volt ritka az irodalomban, azonban – minden jel szerint – Petőfi magánéletének és szövegeinek viszonya, illetve a megjelenítés természete néhol igencsak provokatívnak bizonyult – s közvetlen recepció híján ez a provokatív környezet is segíthet érteni a szöveg természetét.¹ Petőfinak a Szendrey Júliával való kapcsolatát illetően – főként e kapcsolat beteljesedésekor, mintegy utólag adva rálátást kapcsolatuk természetére – egymást érték az olyan szövegek, amelyekben maga Petőfi is határsértésként fogta fel a kapcsolat részletes ábrázolását, s látszólag szabadkozott is a tabuszegést illetően. A Kerényi Frigyeshez intézett *Úti levelek* számos pontján került szóba magánélete, egyes levelek meg kizárólag erről szóltak. Különösen fontos azonban, hogy szerzőjük több helyen is diszkrét metafikciós megjegyzéseket fűzött ezekhez a passzusokhoz, s e megjegyzések értelmében szövegei valami tiltott és szokatlan dolgot jelenítenek meg. Az *Úti levelek* emiatt egyszerre szól valamiről és arról, hogy nem szabadna erről szólnia. Például a *Hazánk* 1847. szeptember 4-i számában megjelent levélben, miután hosszasan és különösen részletezően elmeséli Júliával való megismerkedésének körülményeit, hirtelen arról kezd el beszélni, hogy igazából nem szeretne magántermészetű kérdésekről beszélni. A szöveg tehát ahelyett, hogy visszavonná a provokációt, deklarálja és színre is viszi azt, s egyben jelzi a határsértést: „Amott a fogadóval átellenben a kert és benne a fák, melyek alatt először láttam őt, tavál, szeptember 8-án, délután 6 és 7 óra között [...] Szeretnék neked, barátom, sokat hosszan beszélni szerelmemről, de minthogy e leveleket ki fogom adni, hallgatók róla. A közönséget nem igen érdeklik a szerelmi történetek, csak ha regényben olvasásák.”² Az *Úti levelek* utolsó, a házasság környékén íródott darabjai egyre erősebben szólnak ilyen helyzetekről, azonban már a házasság kötelekein belülről. Miközben kifigurázza és súlyosan elítéli a magánéletüket a nyilvánosság előtt élőket a XVII-dik levél épp az elítélt

¹ Petőfi piaci és piacteremtő jelenlétéhez lásd MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor. Kísérlet*, Bp., Korona Kiadó, 1999.

² *Hazánk*, 1847 szeptember 4., 419.

gesztusokat viszi eközben a nyilvánosság elé: „Most pedig érd be ezzel a kevéssel, édes barátom, legjobb szándékom mellett sem írhatok többet, mert a feleségem minduntalan a nyakamba borul, vagy én az övébe... ami mindegy; a vége csak az, hogy nem írhatok. Egyedül vagyunk, azért ölelkezünk... az a komisz tempó nincs meg bennünk, hogy mások előtt nyaljuk-faljuk egymást, mint rendszeren szokták a fiatal házások. Jaj be rút, jaj be cudar, piacra vinni a boldogságot.”³ Pedig minden jel szerint Petőfi pontosan ezt tette: jól kiszámított provokációként vitte az irodalmi piacra magánéletének újabb, kétségkívül hírértéket generáló mozzanatait, beleértve házasságát. Erre utal több árulkodó filológiai jel is: Júliához szóló verseinek különálló ciklusba rendezése, az *Életképek* és a *Hazánk* hasábjain való versközlések, az *Úti levelek* utólagos, csak 1847 augusztusától történő publikációja (amely egyértelművé teheti, hogy ennek a sorozatnak a legfontosabb tétje távolról sem valamiféle útleírás, hanem saját magánélete egyik legfontosabb eseményének nyilvánosságra hozatala analitikus irodalmi formában, s természetesen részben utólag, már a boldog végkifejlet felől). Nem Petőfi őszinteségét, érzelmeinek mélységét szeretném megkérdőjelezni, hanem csak arra hívtam fel a figyelmet, hogy a Petőfi magánélete, Júliával való kapcsolata és házassága köré szerveződő szövegek tudatos, hírértékűvé és piaci tőkévé konvertálható stratégiává szerveződtek. Épp emiatt nem mindegy, hogy mi került bele ezekbe a magánéletéről szóló szövegekbe, és hogy milyen időbeli rendben, hogyan láttak napvilágot. A Júliához szóló, még 1847 első felében kiadott versek egy része szemmel láthatóan a kapcsolatot alakulását is befolyásolni kívánó, Júliát és apját meggyőzni próbáló szöveggként is funkcionált, míg 1847 augusztusától a kapcsolat történő és korábbi szakaszára vonatkozó versek és prózai szövegek a nagyközönség számára is összefüggő epikus formában, egyfajta nagyelbeszélésként, kalandos sikertörténetként mondták el a költő és szerelme házasságát. Ezért jelennek meg az *Úti levelek* utólag, a már beteljesedett kapcsolat biztos tudatában, s így, ebbe a sorba illesztődik bele Júlia naplórészleteinek publikálása és szerzőjének bevezetése az irodalomba. A napló első részletei egyszerre, párhuzamosan látnak napvilágot az *Életképek* és a *Hazánk* 1847. október 30-ik számában. Ekkor Júlia még nem írja alá

³ Hazánk, 1847. november 18., 548.

a szöveget, de az *Életképek* november 7-i számában megjelent újabb részletet már Petőfinéként jegyzi. Jókai már az első részlet elé írt bevezetőjében is így azonosítja be a szöveg szerzőjét. Maguk a napló-részletek nem kizárólag önmagukban érdekesítőek, hanem a Petőfivel való házassághoz vezető narratíva szempontjából is, s így egyben velük a párhuzamosan közölt Petőfi-szövegek párjaként funkcionálnak. A napló esetében – Petőfi párhuzamosan közölt *Úti levelei*-től eltérően – semmiféle határsértést nem tematizálnak az 1847-ben közzé tett részletek, de tudvalevő, hogy – Petőfi korábban említett szövegeihez hasonlóan – épp a magánélet túlzó, tabut szegő megmutatását vélelmezték többen is, köztük a fiatal Gyulai Pál. Szász Károlyhoz, a napló szerzőjét íróként üdvözlő barátjához írott levelében igen súlyos szavakkal illette mind a napló kiadását szorgalmazó férjet, mind pedig a szöveget nyilvánosságra bocsátó feleséget: „Petőfiné naplója olvasásakor szép vers de nekem azért nem tetszik, mert Jókayval együtt te is bolondítod vele azt a szegény ártatlan asszonykát. Petőfiné naplója igen szép – bárha Fanni[é]t nem közelíti meg – de helyes volt-e kiadni, de illeté-e Petőfihez, hogy közölje? Petőfi dicsekszik, hogy nem üti dobra szerelmét s komisz dolog mások előtt csókolodni, azomba[n] megengedi, hogy neje elmondja egy egész közönség előtt: miképpen csókolta meg keztyűjét. Még képét is kiadatja! Nem jobb lett volna-e majd évek vagy éppen halála után beszélni el mindezt a közönségnek? Nem szebb lett volna-e ereklüként őrizni a világ szemei elől, s nem tenni ki látványul, hogy büszkén elmondhassa, lássátok milyen kedves babám van nekem.”⁴ Petőfi tehát egy olyan helyzetet hozott létre, amelyben a vallomásosság általa már korábban is többször kifejtett és átgondolt poétikájára támaszkodva szerelmét, kapcsolatát és házasságát, illetve mindezek történetét tette irodalmi közbeszéd tárgyává. Még pontosabban úgy is fogalmazhatnánk, hogy az elsők között tette modern irodalmi médiaseseménnyé házasságát és magánéletének történeteit, s ebben az értelemben váltak rendkívül provokatívvá és figyelemfelkeltővé e sorba illeszkedő szövegei. Noha csak kötettervébe rendezte bele publikálásra a *Szeptember végé*nt, de az épp a modern informalitás (s

⁴ Gyulai Pál Szász Károlyhoz, Kolozsvár 1847. december 1., *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*, sajtó alá rend. SOMOGYI Sándor, MTA Irodalomtörténeti Intézete – Akadémiai Kiadó, 1961, 32–33.

ezzel együtt a privát és nyilvános újrendeződése) Petőfi által észlelt és kihasznált stratégiája okán nem véletlen tehát, hogy beleilleszkedett ebbe, a magánélet és a házasság történeteiből is poétikát építő eljárásba.

2. *A megszólalás és a hallgatás a Szeptember végénben: provokáció és konvenciózusság az intimitás megjelenítésében*

Az, ahogyan a feleség megjelenik a *Szeptember végénben*, az intimitás színrevitelének a Szendrey Júlia naplójának első részleteihez kapcsolódik több szállal is. Ebből a szempontból sem tekinthető véletlennek, hogy Petőfi az *Úti levelek*ben külön is felhívta a figyelmet felesége készülő naplójára: „Feleségem ott a másik asztalon naplóját írja.”⁵ A napló első, az *Életképek*ben publikált részletében Júlia ugyanis olyan személyiséggként építette fel és mutatta meg önmagát, aki még maga számára sem teljesen kiismerhető: „(Erdőd, oct. 10.) Ki volna képes most ez érzést most bennem megmagyarázni! [...] Kimondhatatlanul fáj – nem a szívem –, úgy hiszem, a lelkem. Nem heves fájdalom ez, mely minél hevesebben viharzik át fölöttünk, annál csekélyebb nyomot hagy maga után, hanem mély, mély fájdalom, mely örvényszerű mélységbe sodor minden vigaszt, minden okoskodást. [...] Nevetni, mulatni fogok, mint ezelőtt, hogy lelkemben érezni fogom-e ezt, azt senki nem látja és nem is kérdezi. Foly a világ, mint ezelőtt, rendben és szokás szerint, de körülöm, bennem megváltozott a világ folyama [...]”⁶ A személyiségben rejtőzködő más/idegen, a személyiségben rejlő személyiség, s ebből következőleg a személyiség összetevőinek digresszív természete, kiismerhetlensége számos romantikus személyiségfelfogás szerves része. Az így felfogott személyiség magában látja meg a másságot, s így különbözik el magától, nem kezeli magától értetődőnek személyiségét; megfektető titokként, jelentések rejtélyes hálójaként kezd el tekinteni saját magára. Az ilyen személyiség a maga számára is megfektetőnek állítja be magát, s ezáltal rhizomatikusnak, rétegzettnek, helyzetfüggőnek mutatja a személyiséget. (Ennek a személyiségfel-

⁵ Hazánk, 1847. november 25., 559.

⁶ Életképek, 1847. október 30., 562.

fogásnak a különféle modernizmusokban igen fontos felhajtóereje lesz majd, nem véletlen az újabban egyre többször felemlgetett „folytatódó romantika” képzete, s a folytonosság észlelése a modernség és a romantika között.⁷⁾ A *Szeptember végén* a nő, a feleség szerepébe pontosan egy ilyen természetű személyiséget ír bele, s innen nézve hoz érdekfeszítő perspektívát az érzelmek, a szerelem és a házasság természetére való rákérdezéshez. Itt nem a beszélő, hanem a némaságra kárhóztatott nő hordozza a bizonytalanságot: aki beszélni tudna, s eloszlathatná a kételyeket, nem szólal meg, nem jut szóhoz. Innen jön létre egy olyan prozopopeia, női arc, amely a Júlia naplóinak első részleteiben megmutatott szereppel esik egybe. Az idilli módon a párjához simuló nőben is ott van/lehet az idegen, az ismeretlen („Ki most fejedet kebelemre tevéd le, / Holnap nem omolsz-e sírom fölibe?”). A szerelem és a házasság ennek folytán úgy tűnik fel, mint ami olyan módon az érzelmek és az együvé tartozás netovábbja, hogy egyben rejtélyes titok is: mindenkor olyan rétegek tárulhatnak fel, amelyek eladdig beláthatatlanok voltak. A szöveg tehát egy olyan mozgást visz színre, ahol a házasság és a szerelem bensőségességében és az érzelmek domesztikáltságában/bejáratottságában pillantódik meg a másokban rejlő idegen. A személyiségnek és az érzelmeknek ez a víziója, amely a *Szeptember végén* szervezi, nagyon provokatív válasz is arra a korabeli, igen tekintélyes személyiségfelfogásra, amely az ént maradéktalanul összerendezhetőnek, a fizikumból levezethetőnek láttatta, s amelynek egyik fontos magyar teoretikusa Rónay Jácint. Számos írásában, köztük a *Miről lehet az ember megismerni?* címet viselő nagy hatású és fontos sorozatában érvelt amellet, hogy a fizikai külső elégséges ahhoz, hogy bárki kiismerje a másikat, a fizikai megjelenés elárulja a benső személyiség legrejtettebb tulajdonságát is. Amint ezt sorozatának egyik részletében, a *Szeptember végén* keletkezésének időbeli közelségében megfogalmazta: „A homlok és az előfő kifejettségéből jeles szellemi tehetségekre, lángoló képzeletre, fogékony értelemre, mélyészre lehet következtetni: a középfő magasságából vagy szélességéből könnyű érzelemre, kedélyességre, túlnyomó állati életre; a hátulsó fő feldomborodásából szilárd akaratra, erélyes ösztönökre következtethe-

⁷ Vö. EISEMANN György, *A folytatódó romantika*, Bp., Orpheusz Kiadó, 1999.

tünk.”⁸ Tehát a *Szeptember végén* hírhedt sorai Júlia viselkedéséről, hallgatásáról távolról sem azt, a vers értelmezésében igen gyakran és túl könnyen előkerülő anakronizmust erősítik, hogy Petőfi bármit is látott volna Júlia néhány év múlva bekövetkező házasságából Horváth Árpáddal. A szóban forgó sorok valószínűsíthetően tehát nem a sokat hangoztatott hűtlenség-vízióját viszik színre, hanem a titokszerű személyiségnek egy olyan felfogását, amelyet Júlia (Petőfi segítségével) saját személyéhez rendelt a naplójának elsőként közreadott részeiben. A kiismerhetetlen, titokszerű, a maga számára is meglepetéseket tartogató szubverzív női én körvonalazott egy fontos és a *Szeptember végén*ben poétikailag is szervezőelvűvé változtatott szerepet. Naplójának bejegyzései révén Júlia magát idegenként ábrázolja, s ezzel egyben egy hatékony önértelmező alakzatot is létrehoz a Petőfivel való, fordulatokban és ellentmondásokban gazdag kapcsolatának megítéléséhez.

A *Szeptember végén* ezt az alakzatot terjeszti ki következetesen a teljes szöveg szintjére: a tavaszban benne levő tél, az ifjúságban rejtőző öregség, az életben benne rejlő halál, a szerelemben és házasságban rejlő végesség, az özvegységben rejlő új házasság, a halálban rejlő élet képzetek révén. Az ismertben rejlő más/idegenség alakzatának a személyközi kapcsolatba és a természetbe való beleírása az az eljárás, amely poétikailag erős és következetes, de ugyanakkor szubverzív szerkezetet biztosít a szövegnek. Igazából a feleség kitartható hallgatása tartja fenn a vers többértelműségét: azt, hogy a feltevés ne váljék egyértelmű jóslattá, a látomás bizonyossággá. Ugyanis az utolsó két sor definitív bizonyossága nem önmagában áll: a lehetségesnek, a megtörténhetőknek ez a fajta bizonytalansága, többértelműsége kezdi ki, függeszti fel. Ha a megszólított szerelmes nő, ifjú feleség megszólalna, ez a fajta többértelműség, szubverzív jelleg azonnal szertefoszlna; hiszen szükségszerűen tisztázna, egyértelműsítene valamit.

Csakhogy a kitartó női hallgatásnak ez a szubverzív szerepe (amely a versben az idegenség poétikájává női ki magát) meghökkenítő módon egy erős és fenntartott konvencióra épül rá, ez teszi lehetővé a kibontakozását: az elnyújtott, megszakít(hat)atlan férfi-beszéd. Paradox módon a szubverzív női hallgatás lehetőségét a za-

⁸ RÓNAY Jácint, *Mintől lebet az ember megismerni? II*, Életképek, 1847, 535.

vartalan férfiúi beszéd tartja fenn. A vers beszélője nemcsak beszél, hanem többfajta beszédmód privilégiumát sajátítja ki a versben az idilltől egészen a látomásig. Ő az, aki panorámkus, átfogó nézőpontból láttatja az évszakok és az emberélet változását, ő az, aki gnómaszerű, általánosnak tűnő igazságokban summázza az élet nagy tapasztalatait („Elhull a világ, eliramlik az élet...”), ő az, aki nemcsak a jelenről, hanem a távoli jövőről való beszédet magának tulajdonítja, de ugyancsak ő az, aki a változatlan, megingathatatlan, örök szerelem tapasztalatát a saját személyéhez rendeli. Egy olyan beszélő ez, aki a versbeszéd időbeli és modalitásbeli lehetőségeit nemcsak kitágítja, hanem egytől egyig a maga számára vindikálja. A férfi beszélő ilyesfajta jelenléte egyáltalán nem szokatlan; jól illeszkedik két olyan erős konvenciósorhoz, amelyet az 1840-es évek végének irodalma is gyakran forgalmazott. Az egyik értelmében a férfi és a nő alkati különbsége a racionalitás és érzelmi-érzéki jelleg különbsége egyben, s az utóbbival szükségszerűen együtt jár a változékonyság, a kiszámíthatatlanság. A másik erős konvenció ehhez kapcsolódva a férfiúi megszólalás helyzetét rögzíti: nem véletlen, hogy a korabeli irodalomban a vizionárius látásmód, a prófétai természetű megszólalás, a váteszi jelleg sohasem kapcsolódik női szerepekhez, hiszen épp presztízszük és a nemzeti nagyelbeszélésekbe való beépülésük folytán ezek a megszólalásmódok kizárólagosan a férfiassághoz kapcsolódtak. Így és ilyesfajta logika szerint történik ez a *Szeptember végén*ben is, a megidézett jövő és a hozzá kapcsolódó átfogó látás a férfi megszólaló kizárólagos tulajdonsága, s a versben ezekhez a történeti konvenciókhoz igazodó logika szerint következik a női hűtlenség, az ingadozó női személyiség vélelmezése és a női hallgatás.

Innen nézve a vers által megjelenített intimitás poétikája azért lehet rétegzett, mivel annak logikája történeti olvasatban egyszerre, egymást feltételezve konvenciózus és szubverzív. Konvenciózus, amennyiben a presztízses látomásos beszédmódot és átfogó, öszszegző, stabil perspektívát a férfi beszélőhöz rendeli (eközben a hallgató nőt bizonytalannak, érzelmeiben ingadozónak állítva be), s ezzel egyben a férfi hő szerelmi vallomását igen erős korabeli társadalmi nézetekbe ágyazva bele a férfi és nő alkati különbségéről. Ugyanakkor az ebből a logikából szükségszerűen következő női hallgatás a versben az intimitásnak egy szubverzíven működő romantikus poétikáját teremti meg. A ki nem mondott szavak, az

elmaradó, a nő részéről viszonzatlanul maradó szerelmi vallomás egy olyan női személyiséget írnak bele a versbe, aki elől a férfi nem tud kitérni, akit folyton szólongatni kényszerül. A változó és titokszerű személyiség vezet a versben a biztos válaszok hiányához, s ezt a hiányt a *Szeptember végén* utolsó két sora sem oldja fel, hiszen ezek is csupán a férfi érzelmeiről tudnak beszélni. A Szendrey Júlia Petőfi közreműködésével közrebocsátott naplóiban is több ízben önmegjelelítő sémaként működő képzet a női személyiség kiismerhetetlenségéről szubverzív módon épül bele a *Szeptember végébe*, s így a vers intimitás-ábrázolása két értelemben is korszerű: egyrészt a férfi-női viszonyt tárgyaló, fiziológiai érvekkel megerősített korabeli társadalmi logikák egyik legerősebb sztereotípiájához simul hozzá, másrészt meg ebből a konvenciózusságból kiindulva egyazon időben a korabeli nyugati romantikus poétikák személyiségfelfogását teszi szervezőelvvé.⁹ Ennek a kétfajta, látszólag egymást kizáró logikának az együttes, egymás mellett való érvényesülése segít amellett érvelni, hogy a *Szeptember végén*ben megjelenített intimitás ironikus szerkezetű: eltérő, egymást akár kizáró logikákat rendel egymás mellé, s mutat egy időben érvényesnek.¹⁰

3. Az intimitás részévé tett vízionáriusság és a Szeptember végén

A *Szeptember végén* egy sajátos időszerkezetre épül. Egyszerre beszél arról, ami van, ugyanakkor arról is, ami nincs, de lehet vagy lehetne, s ezt a meglévővel egyenértékűként kezeli.

Ez egy sor oxymoronszerű, illetve kiasztikus eljárást eredményez a versben, hiszen a lehetséges valóság valószínűbb, hihetőbb, valószínűbb valóságává válik a versnek, mint az épp történő dolgok való-

⁹ Lásd: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kubla kán és Pickwick úr. Romantika és realizmus az angol irodalomban*, Bp., Magvető Kiadó, 1982.

¹⁰ Ennek az eljárásnak a működése jó néhány korabeli szövegben jól érzékelhető: lásd BÉNYEI Péter elemzését Kemény kisregényeiről és elbeszéléseiről („A szerelem élete”. A Kemény-elbeszélések világképe és poétikája = KEMÉNY Zsigmond, *Kisregények és elbeszélések*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997, 257–280.), Z. KOVÁCS Zoltán elemzését romantikus szövegekről („Vanitatum vanitas” maga is a bűnör. Az ironia (korlátozásának) változatai a magyar romantika irodalmában, Bp., Osiris, 2002.), illetve S. VARGA Pál elemzését Madách tragédiájáról (S. VARGA Pál, *Két világ közt választgatni. Világkép és többszölamúság Az ember tragédiájában*, Bp., Argumentum, 1997.)!

sága: a halott „élőbben”, igazibban tud szeretni, mint az élő, s ez láthatóvá teszi az élőben a holtat, a holtban az élő, a házasságban a házasság végét, a hűségesben a hűtlent, a mában a holnapot. Ez az időszerkezet idézi fel Lessing híres jellemzésében *Äz emberi nem nevelése* címet viselő írásában, amely a *prophete philosophe*-ot (és ezen egyesek viszont nem szó szerint a költőt, hanem az egyházi gyámkodás alól emancipálódó polgárt értették a korban) rajongóként láttatta, aki „a jövőt nem képes kivárni. Szeretné a jövőt felgyorsítani, szeretné, hogyha a jövő őáltala gyorsulna fel.”¹¹ (Persze Lessing ezt eredetileg úgy értette, hogy az a nevelésnek és önnevelésnek egyik formája: „Mert mi haszna belőle, ha az, aminek jobb voltát fölismeri, nem lesz már az ő életében a jobb?”). Erről a helyzetről mondja Koselleck, hogy „[a]z ily módon felgyorsult idő megfosztja a jelent attól a lehetőségtől, hogy önmagát [maradéktalanul] jelennek tapasztalja”.¹² A *Szeptember végén*ben – nem véletlenül – pontosan egy ilyen megoldás hoz létre feszültséget: a felgyorsított idő, amelynek logikája szerint gyorsul fel az évszakok, a természet, az emberi korok és az emberi élettörténet rendje. Innen nézve nem véletlen, hogy a szerepelt hölgy nem kap önálló hangot a költeményben, csupán a férfi arcteremtő megoldásai révén lesz jelen, hiszen a vizionárius beszédmód, az idő felgyorsításának igénye nem hagy teret más megszólalónak. Ugyanakkor nagyon fontos, hogy a felgyorsított idő a versben nem válik kizárólagos valósággá, a kontrafaktualitás keretei között marad: tehát az utolsó szakasz feltételes bevezetése felfüggeszti azt, hogy kizárólagos valósággá váljék a felgyorsított jövő. Ez azért különösen fontos, mivel jól láttatja, hogy a vers a lehetségesnek/a kontrafaktuálisnak egy olyan hagyományát tágitja, amely a vizionárius beszédmódhoz, a *poete prophete* hagyományához kapcsolódik. Ezt a hagyományt elsősorban Petőfi forradalmi költészetéhez szokás kapcsolni, s ott is a váteszi, prófétai megszólalásmódnak kevésbé a bizonytalanságai, hanem épp a biztos pontjai látszanak jobban. A *Szeptember végén* azért lehet különösen érdekes, mivel a szerelmi élményhez kapcsolja a vizionárius megszólalásmódot. Így történik ez a *Kérdésd: szeretlek?* címet viselő versben is („Én eskü s átok

¹¹ Idézi és kommentálja: Reinhart KOSELLECK, *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*, Bp., Atlantisz, 2003, 37.

¹² *Uo.*

nélkül is örökre / Lelkem lelkében tartalak, / Ott fogsz te állni a magas-fényesen, / Mint a tejút a legmagasb egen.”¹³), csak ott kevésbé mozdul ki a váteszi-prófétai beszédmód szokványos elemeiből. A *Szeptember végén* sajátossága tehát abban is áll, hogy a politikai költészetében meghonosodó és jellegzetes szervezőelvűvé váló jóslat-szerű költői kijelentést a szerelmi költészet részévé teszi, de azt egyben fel is függeszti. A jóslat időszerkezetében benne levő lehetőséget, bizonytalan, meg nem történtet, be nem következett kezd el hangsúlyozni a *Szeptember végén* víziója, jóslata.

Ebből a perspektívából szemlélve távolról sem önkényes gesztus, hanem épp a Petőfi-életmű jellegéhez, illetve több poétikai eljárásának természetéhez szervesen kapcsolódik az, ahogyan az életmű és Petőfi személye radikális poétikai kísérletek és élettörténeti eszmefuttatások tárgyává vált már igen korán. Eszerint ugyanis nemcsak az élettörténet lezáratlansága vonzotta a kontrafaktuális (lehet-séges) logikáit, hanem Petőfinek számos ilyen jellegű, s épp az újraértelmezésekben igazán feltáruló megoldása. A *Hét* nemzedékétől kezdve¹⁴, Adyn és Kosztolányin keresztül egészen a *Parnasszus* című folyóirat recens *Miért ne teremtsünk magunknak Petőfit* című nagyszabású poétikai vállalkozásáig (amelyet Margócsy István szervezett meg és vezetett be egy irodalomtörténeti paródiával). Ez attól izgalmas, hogy a Petőfi-költészet épp az ezredfordulóra mind az irodalomtörténetben, mind pedig az irodalmi gyakorlatban megszólíthatatlannak, egyfajta kultikus zárványnak látszott. A szövegblokk alapfeltevése szerint Petőfi nem halt meg, hanem Barguzinba került, és ott tovább folytatta a szövegeinek az írását – horribile dictu – akár barguzini nyelven is. Például az összeállításban szereplő Tandori Dezső szó szerint is veszi ezt az előfeltevést, olyannyira, hogy Petőfit kétnyelvű költővé képzei: ki is próbál egy ilyen vershelyzetet, és

¹³ PSÖM II. *Petőfi Sándor költeményei*, sajtó alá rend.: VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1951, 205.

¹⁴ Az 1848-as forradalom ötvenéves évfordulóját *A Hét* a *Mi lenne Petőfi, ha élne?* című, nagy vitát kiváltó, s épp a kontrafaktualításra, a lehetséges szerepére rájátszó összeállítással ünnepli. A szempontot és a szóban forgó összeállítás szerepét Mikszáth áltörténelmi regényei kapcsán részletesen értelmeztem: T. SZABÓ Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán próza-poétikájában*, Bp., L'Harmattan, 2007 (Amathus 2.).

Petőfinek az egyik öregkori barguzini nyelven írott versét magyarra fordítja – természetesen az eredeti „megtartásával”.¹⁵

A Petőfi költészetéhez kapcsolódó, azt továbbbíró, abba a lehetséges/a kontrafaktuális megoldásait beleíró poétikai eljárások tehát nem kizárólagosan az élettörténet nyugtalanító lezáratlansága felől magyarázhatók, hanem olyanként is, amelyek felfedezték és újra-gondolták például a vizionárius költészetben általában, és a Petőfi vizionárius szerepében rejlő időszemléletnek a nóvumát, és poétikai erejét. Ezek felől a poétikailag újraolvasó kísérletek felől a *Szeptember végén* úgy tűnik fel, mint ami a nagy vizionárius politikai és forradalmi versek előtt úgy használja a vizionárius látás időszemléletét, hogy ezzel nyugtalanná, többértelművé, zaklatottá teszi a szerelmi költészetet.

4. *A születőfélben levő modern populáris kultúra és a Szeptember végén intimitás-tapasztalata*

A vers több olyan, mára már a kiüresedéshez közel álló tapasztalatot is megfogalmaz, amely megírásának idején hatásos, élénk és meg-hökkentő képzetnek számított. A modern nyilvánosság kialakulásának időszaka a modern értelemben vett populáris kultúra kitermelődésének a periódusa is; számos olyan képzet és megoldás kap újfajta környezetet, amely korábban másfajta nyilvánosságban létezett vagy egyszerűen nem létezett. Az írói magánélet kulturális piaci terméké válásán túlmenően (amelyet korábban érintettem, s amely az 1840-es évek második felének Petőfi-recepciójában az irodalmi pletyka műfajának elterjedésében ragadható meg többek között), a *Szeptember végén* a létrejövőben levő modern populáris kultúra két fontos jelenségére játszik rá: az egyik a vizuális kultúra XIX. századi mediális tapasztalatának népszerű jelenségei, a másik pedig a halál tapasztalatának egy, a korabeli társadalmat élénken foglalkoztató élménye. Mindkét tapasztalat tömegélmény, s beépülésük a vers logikájába és képi világába érzékletesen kirajzolhatja azt a viszonyt is, amely a modern értelemben vett populáris kultúra tapasztalataihoz köti (és elválasztja) Petőfi korabeli költészetét.

¹⁵ Parnasszus, 2000, tavasz

Nem szerencsés Petőfinak a test és az intimitás önmegjelenítéséhez való viszonyát kiemelni az én nyilvános megjelenítésének azokból a logikáiból, amelyeket követ más szövegeivel kapcsolatban. Épp ebből következően jelentésszerű, hogy költőnk látványosan elégedetlen volt az eredetileg Barabás Miklós 1846-os tusrajza alapján készített, s az *Összes költemények* 1847-es díszkiadásának élére helyezett részmetsszel. Tyroler József pesti réz- és acélmetszőtől, aki a Barabás-tusrajzot az első kiadás számára feltehetőleg Petőfi utasításai nyomán némi módosítással metszette acélba, a költő a későbbi, két kisalakú (és kétkötetes) kiadás számára új változatot kért – épp házasságkötése és költői mézeshetei után. Arra kérte a mesterembert, hogy a szakáll rajzán is változtasson, mivel ezt újabban másként növeszti, s soraihoz egy olyan képet is mellékel, amelyre rárajzolta a változtatásokat. „Tyroler eleget tett a költő kérésének: nem franciás, keskeny, hanem szélesebb, az ajkak szélén is túlterjedő, viszont ritkásabb és világosabb szakállat rajzolt.”¹⁶ „Ha levelem nem érkezik túl későn, legyen szíves, olyanra csinálja a szakállamat, ahogyan itt erre a képre rajzoltam saját kezűleg, mert az utóbbi időben így növesztettem a szakállamat – írta a költő, majd egyre határozottabb hangnemben folytatta. – De különben semmit se csináljon e kép szerint, és a legkevésbé az orrot. És arra kérem, ne csinálja túl sűrűre és sötétre a szakállat, mert a szakállam nem sűrű.”¹⁷ Az intimitás vizualizálásának igénye nyoma annak a váltásnak, amelyet a vizuális fordulat, a vizualitás új formáinak tömegélménnyé válása hagyott az önmegjelenítésen. Látható, hogy ez a kulturális piacon való megjelenésre annyira tudatosan és érzékenyen reagáló Petőfit nem hagyta hidegen. Magánélete és személye gondos vizuális megtervezése olyan szövegeket eredményezett, amelyekben a mediális fordulat épp korszerű technikai stádiumainak segítségével mintázta meg ön-

¹⁶ Erre részletesebben: VÁRKONYI Nándor, *Az üstökös csónája*, Pécs, Dunántúli Megvető Kiadó, 1957, 34–41.

¹⁷ A levél német eredetije, szándékoltan rossz németességgel – a kortársak és a szakirodalom véleménye szerint – a rézmetszőt bosszantandó: „Wenn mein Brief nicht zu spät kommt, so haben sie die Güte, den Bart mir so machen, wie ich habe gezeichnet hier auf diese Bild manu propria, weil ich so hab lassen waxen den Bart in die neuere Zeit. Aber sonst machen Sie nichts nach von diesem Bild, und am wenigsten die Nasen. Und ich bitte Sie, machen Sie zu dick und dunkel das Bart, weil ist mein bart nicht dick.” Petőfi Sándor, Pest, 1847. november 24. *PSÖM VII*, 110., a levél fordítása és jegyzetei: *I. m.*, 394.

magát, gondosan, figyelmesen és reflexíven elválasztva személyét és annak reprezentációját.

Efelől nézve viseltethetünk különleges óvatossággal a *Szeptember végén* panoramikus képi világa, a vizuálisan kontrasztív megoldások iránt.¹⁸ Az évszakok egyetlen strófán belül történő hirtelen képi váltakozása s ennek az emberi élettörténettel való összehangolása (amely épp a megoldás hagyományteremtő jellege folytán mára már akár közhelyesnek is tűnhet), az éles kontrasztív képek egyetlen nagy tablóba rendeződése a vers keletkezésének idejében szenzációt gerjesztő fényképmutatványoknak egy új típusához látszanak igazítani a vers első strófájának képi szerkezetét. 1847 egyik legnagyobb tömegélménye a korabeli Budán ugyanis Mermann fényképészeti produkciói. A róluk készült beszámoló szerint ezek a nagy hatású mutatványok nemcsak a közönséget nyűgözték le, hanem komoly mércét állítottak a művészi reprezentáció (köztük a költészet) számára is. A beszámoló szerint ugyanis minden művészet számára példaértékű módon hozták létre a természet(esség) illúzióját, s minden művészeti tevékenység számára irigylésre méltó ez a teljesítmény, hiszen egyfajta diadal is a természet mindenkorai tökéletlensége felett: „vannak [...] csalódások, melyekben az érzékeknek van legtöbb részök, s ezek közé számíthatom az optikai csalódásokat is. Mert ezek nem egyebek a természet aprólékos győzelmeinél az emberi érzékek tökéletlenségei felett [...] A fényképészetben csak követve léven az optikai csalódás, e természet titkának visszatüntetése által az ember valódi diadalt ünnepel a *természet tökéletlensége felett, mely minden művészetnek eredete.*”¹⁹ Ebben a rácsodálkozásban az optikai csalódás azért számíthat mintaszerűnek, mivel olyan jelenségeket is létrehozhat, amelyek a természetben nem léteznek, vagy olyan természeti jelenségeket láttathat együtt, amelyek a természetben különválasztva, részben figyelhetők csupán meg – például az évszakok, a színek hirtelen változását. Döbler ún. ködfátyolképei ugyanis ezért keltettek rendkívüli hatást, hiszen tökéletesítették, művészi rangra emelték ezt a korábbi évekből már ismert illúziót: „A természet optikai csalódásainak utánzásai közt, valódi művészeti alakban nálunk Döbler köd-

¹⁸ A tájleíró vers hagyományaira lásd VÖRÖS Imre, *Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban*, Budapest, Akadémiai, 1991.

¹⁹ Mermann *fényképmutatványai Budán*, Életképek, 1847, 577. [kiemelés az eredetiben – T. Sz. L.]

fátyolképei tüntek fel e nemben legelőször. S most azt sokkal tökéle-
tesebben látjuk már Mermanntól, kinek tájképei hasonlítatlanul tisz-
tább s határozottabb körrajzokban és gyorsabb egymásutánban jön-
nek-mennek szemeink előtt, mint Döblernél. Úgy, hogy itt a képek
közti homálymozzanat, mondhatni egészen észrevehetetlen. A
festési szabatosággal készített s szép színezetű tájképek kellemes-
en meglepő ellentétben váltják fel egymást: a zordon hó-lepte zúz-
marás telet virító nyári élet váltja fel kékes azúrral átvont távokkal s
elevenzöld pázsitú előtérrel [...] S mit mondjak Merman szín- s vo-
naljátékáról? Egy szünetlenül megújuló caleidoscop, mely legbájosb
színű gyűrűzetekben üríti ki kebelét különféle gyorsaságú s egymás
elleni forgásokban, s ragadja magába csodás képleteit.”²⁰ A *Szeptem-
ber végén* nagyívű kezdő képsora számára valószínűsíthetően a
ködfátyoltképek hatásos technikája jelentett kulturális mintázatot: a
tisza, élénk, meglepetésszerűen szimmetrikusan ellenkező hatásba
váltó természeti képek hatásos panorámává alakították a vers kezdő
strófáját is. A vers azonban nemcsak szolgáian utánozta a mintáza-
tot, olyasmivel is élt, amivel reprezentációs „versenyháza” nem tu-
dott: a vers beszélőjének életciklusaihoz igazította a természet hirte-
len változásait, de úgy, hogy nem engedte allegorikussá válni kette-
jük kapcsolatát – hiszen a vers további tétje nem a természeti és
emberi elmúlás története, hanem az, hogy a szerelem és a hűség túl-
élheti-e azt. Ezzel egyben kimozdította a korabeli magyar irodalmi
hagyományban élénken élő allegóriát az életkorok célvívéséről, az
elkerülhetetlenül a halál fele tartó életről.²¹

²⁰ Uo.

²¹ Ezt például Szemere Pálnak (valószínűleg Tizian ismert festményére írott) allegó-
riájával lehetne szemléltetni, de ugyanennek az allegóriának a mesteri újraértését is
látjuk Kemény Zsigmondnak a *Szeptember végén* után néhány évvel írott *A szűz örvényei*
című elbeszélésében:

Az emberi élet korai

A gyermek a tarka semmiket kívánja;
Az ifjúnak fényes ideál bálványa;
A férfi valónak nyomozza lépését;
Az agy üdvösségért önti könyörgését.
Ezen lépcsőzeten fut pályát életünk:
Célért élünk s ahhoz csak halva érhetünk.

A vers nemcsak a fotográfiai látás tömegeket lenyűgöző vizuális fordulatának technikáihoz igazodott hozzá szerencsésen, hanem a létrejövő modern populáris kultúrának egy olyan kulturális eszmétörténeti képzetéhez, amely az élettörténet reprezentációját gondoltatta komolyan újra. Az élőhalottság társadalmi súlyát és a hozzá kapcsolódó XIX. század középi főbiák erejét és komolyságát jelzi, hogy 1841-ben, a *Pesti Hírlap*ban Kossuth Lajos vezércikkben tárgyalta részletesen mint súlyos társadalmi kérdést.²² „Annál nehezebb egy fő fokra emeltetett tetszhalált a valódi haláltól megkülönböztetni – írta –, mivel a halált bélyegző tünetények között egy csalhatatlanra se találhatván csak valamennyinek vagy legalábbis többeknek jelenlétökből mondhatjuk ki ítéletünket, tekintet vetvén egyszersmind a betegnek testi alkatjára, az előjáró [!] okokra, s talán valami jelenlevő beteges hajlandóságára is.”²³ Az élet és a halál, az eleven és a holt közötti határnak ez a bizonytalansága a két szférához asszociált tulajdonságokat kezdi ki. A tetszhalál (vagy ahogyan a korban még használják: élőhalottság, színhalál/színés halál – ti. színleges halál) korabeli percepciója szerint nincsen csalhatatlan kritérium sem az élet, sem a halál e köztes pontjának megállapítására. A tetszhalál olyan köztes állapot tehát, amely rákérdeztet az élet és a halál mi-benlétére, felismerhetőségére, azonosíthatóságára, s közben a várákozást ajánlja egyetlen igazi fogódzóként: a korabeli értekezők tekintélyes része a kivárást, a türelmes, körültekintő, figyelmes, több tényezőre összpontosító várakozást ajánlja a pánik és kétségbeesés helyett.²⁴ A *Szeptember végén* a tetszhalottság körüli diskurzusnak épp erre a logikájára épít: a halottnak látszó beszélő egyáltalán nem halott, az élet és halál logikája felcserélődik²⁵, az élő halotti csöndben vár, a

²² HORÁNYI Ildikó, *A látszóatos halál. A magyarországi tetszhalál-fóbia története*, Bp., Ssemmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtára és Levéltára, 2003 (Libri Historiae Medicae 4.).

²³ Idézi: HORÁNYI, 2002, 94–95.

²⁴ Például Retteg Ferenc Lőrinc korai, Horányi által mintaadónak és kezdőpontnak tekintett értekezése végül ezt a megoldást ajánlja; tanácsa szerint engedni kell, hogy a test magától megmutassa a halál nyomait, nem szabad hozzáérni, boncolni sem, hiszen ez ugyanolyan veszélyes lehet, mint az eltemetés. HORÁNYI, 80.

²⁵ Erre más korabeli Petőfi-versben is van példa. *A munkácsi várban* című, ugyanazon év július 12-én írott vers befejező részének értelmében:

„Föld alól halk nyögés jön; mint a
Köszörült kés, metszi szívemet.

halott vádol, beszél, szeret; maga és szerelme élőbb és hűségesebb, mint az élőé, aki folyton abba a gyanúperbe keveredik, hogy nem eléggé türelmes, nem tud kivárni – szívesen „eltemetné” szerelme emlékét, túllépne azon. Csakhogy Petőfi versében maga az élőhalott kap hangot; akire a tetszhalottságról szóló diskurzusban várakozni kell, itt megelőzi a várakozást, hangot és arcot ad magának: visszatér, vádol. A *Szeptember végén*ben nem az élet vagy a halál bizonyosságát igazoló jelek beálltára való idegtépő és kitartott várakozás jelenik meg, hanem elmozdítja a tetszhalál diskurzusának logikáját és megnyújtja a várakozást. A beszélő azért korhol és gyanakszik, hogy szerelme vajon fenn tudja-e tartani, állandósítani tudja-e az élőhalottat „megillető” várakozást: a halott mívolt minden jele ellenére tud-e türelmesen várakozni, ápolni tudja-e szerelmük emlékét, sőt egyfajta prozopeiává, élő arcává, megjelenési módjává tud-e válni szerelmüknek. A vers így nemcsak felidézi, hanem ki is forgatja a tetszhalál korabeli kulturális logikáját. Ez utóbbi szerint ugyanis várakozni addig kell kitartóan és figyelmesen, *amíg* az élet vagy a halál egyértelmű jelei láthatókká, kézzelfoghatóvá válnak. Ehhez képest a *Szeptember végén* beszélője szerint igazából akkor kell kitartóan és hűségesen várakozni, amikor már tudható, hogy a kedves halott, másként annak visszatérése a halálból (amely a tetszhalál diskurzusában az öröm netovábbja), szomorú és megalázó jelenetté változik. A halott akkor tér ugyanis vissza, amikor az élő már nem vagy nem eléggé hűséges, már elfeledett kitartóan várakozni.

Petőfi versében a halott jelenése, visszatérése a sírból a romantikus rémköltészetnek, egy másik, a létrejövőben levő modern populáris kultúrába szervesen és gyorsan illeszkedő szövegcsoporthoz a jellegzetes, topikus elemeiből épül fel. Csakhogy a *Szeptember végén*,

El, el innen! fönn vagyok, és mégis
 Környékező már-már az örület,
 Hát ha még lenn volnék, hogyha ott lenn
 Híznék rajtam lelki-testi féreg! –”

A munkácsi várban berendezett börtönt felidéző utolsó strófában a vers egyfajta élőhalottságként írja le a börtöni lét alvilágiként ábrázolt állapotát, és a biztos halállal állítja szembe:

„Bátran tudnék a vérpadra lépni,
 Oh de ez a börtön... ettől félek.”

hasonlóan az ugyanebben az időszakban íródo néhány más Petőfi-vershez, a holtából életre kelő szellem kísértet-alakját beépíti a szerelmi költészetbe. Például az életrajzi utalások felől is olvasható *Hozzám jössz-e?* egyik strófája a vágyott szerelem beteljesedésének egyik akadályát az apai tiltásban láttatja, s az atyai szomorúságot és haragot a szerelmet visszatérően kísértő rémalakként ábrázolja:

„Apád egyetlenegy
Örömsugára vagy,
Eljöttöd kebliben
Rideg, vad éjet hagy,
S haragja, bűja, mint
Két rém, velünk lebeg”²⁶

A *Látom Kelet leggaždagabb virányit...* című vers viszont a többletlátásként értett látomásosság révén a *Szeptember végén*hez hasonlóan nemcsak a látomásos beszédmód környezetében idézi fel a visszatérő lelkeket, hanem a halál utáni visszatérést a szerelmi hűség mintapéldájának állítja. Ebben a logikában mi sem természetesebb jele a túlsorduló földi szerelemnek, mint hogy a szerelmes még a halál után is visszatér kedveséhez, s a röpke találkozás egyben a halálon túli élet ékes bizonyítéka, az örök szerelem megelölezése:

„Az élet alszik, a halál viraszt:
A légen szellemek suhannak át,
Ruháiktól megrezzen a haraszt;
Nem alvilági rémes szellemek:
Boldog halottak, kik lejöttek
A holdsugárok arany fonalán
Csillagjaidból, mennyei magasság,
Hogy kedveseiket meglátogassák,
S hogy ajkaikra csókolják talán
Az édes álmat, melyben lelkeik
Az ég üdvét előre érzik.
Látok mindent, mi sohasem a szemnek,
Csak a sejtésnek látható az éjben...”²⁷

²⁶ PSÖM II., 208.

²⁷ PSÖM II., 221.

Ebben a környezetben a *Szeptember végén* megjelenő halott szerelmesnek a rémromantikából vett és újraértett képzele nagyra is pontosan körülírható szereppel bír: az érzelmek netovábbjának, a meg nem haladható, túl nem szárnyalható érzelmeknek a metaforája. A felbukkanó kísértet érzelmei nem tehetők próbára, nem kezdhetők ki, s nem is lehet kitérni előlük.²⁸ A *Szeptember végén* tehát úgy ábrázolja a beszélő szerelmének netovábbját, hogy a születőfélben levő populáris kultúra fontos és jellegzetes korabeli képzeletbe ágyazza azt, de ugyanakkor a szóban forgó képzeteket a maga – más korabeli Petőfi-szövegek által is kontrollolvasható – logikájába írja át.

A *Szeptember végén* esete a populáris kultúra történeti vonulatával a Petőfi-költészet számára egy olyan perspektívát is biztosít, amely túlvisz a népiesség-póriasságnak a Petőfi-költészet kapcsán oly sokat vitatott kétosztatúságán, illetve újszerű környezetet biztosíthat számára. A nép ugyanis az 1840-es évek végére (s ezt például a népszínmű esete feltáratlanul ugyan, de világosan mutatja) nemcsak a népies-pórias felállásban érzékelhető. A nép nemcsak a társadalom elsősorban paraszti rétege, amelynek kultúrája az ősivel hozható kapcsolatba. Egy lassan körvonalmazódó, s az 1850-es évekre megkezdhetetlenné váló politikai és kulturális eszmétörténeti diskurzusban a nép a sokaságot, a tömeget is kezdi jelenteni (s a róla szóló irodalmi beszéd gyakran a tömeggel kapcsolatos modern főbiákkal terhelt). Ebben a diszkurzív közegben a nép távolról sem ugyanazt jelent, mint a másokban, s ez az a közeg, ahol a modern tömegkultúrával kapcsolatos képzetek műfajok és főbiák egyaránt fellelhetők és

²⁸ Összehasonlításképpen érdemes a *Hazánk* 1847. október 12-i számában az *Egy halott koponyájához* című vers rémromantikus elemeivel és ezeknek a szerelmi költészetre mintázott logikájával összevetni a Petőfi-verset:

„Rád tekintek csendes borzadással
Rád tekintek sárgás, néma csont,
Hova tűnt el szép szemed világa?
Hol a haj, mely éjsötéte volt?
[...] Elveszett örökre. A szemek helyébe
Két sötét gödör tátong felém,
És a hajnak – éjsötét hajadnak
Emléklül egy fürtjét sem lelem.”

E rövid részlet is átütően példázhatja, hogy a vers a *memento mori* toposz irányába fordítja át a szerelmes halálának látványát, s ilyen módon a *Szeptember végén*-nél jobban hagyatkozik a rémes halál látványának konvencionális elemeire.

vizsgálhatók. Nem elhanyagolandó és a népről szóló kétfajta, eltérő diskurzus részben homoním, de ugyanakkor összetett viszonyának a jele, hogy például a Petőfi népiességének a hibáiról (úgynevezett póriasságáról) szóló korabeli kritikák a népnek ezt a másik képzetét, a tömeggel, a tömegkultúrával kapcsolatos képzetek használatát kritizálják Petőfi szövegeiben. A *Szeptember végén* azért is tanulságos, mivel érzékletes mutatja: Petőfi nemcsak a népiesben volt érdekelt, hanem a profizmussal kacérkodó, a hivatásosodás következményeit pontosan észlelő, az irodalom tömeges hatásából megélni kívánó költőként szembenézett a születőfélben levő populáris kultúra közönségszempényeivel, megoldásaival is.

5. *A Szeptember végén mint a barkácsoló költészet mintapéldája*

Az eltérő hagyományokból barkácsolódó Petőfi-költészet esetének átütő példája a *Szeptember végén*. Miközben megszoktuk egyvágásúnak, egyöntetűnek érzéklni a Petőfi-költeményeket, s nagyon gyakran olvassuk őket a népiesség vagy valamilyen más irány, élettörténeti esemény iránti elkötelezettség nyilvánvaló jegyeként, a *Szeptember végén* annak a mintapéldája lehet, ahogyan ugyanebben az életműben akár egyetlen szöveg is – épp Petőfi nagyon eltérő érdekeit és tájékozódását követve – eltérő eljárásokból barkácsolódhat. A versnek ez a fajta integráló ereje, ahogyan nagyon eltérő szemléleti irányokat és eljárásokat illeszt össze, az eltérő hagyományokból építkező barkácsoló költészet fontos szövegévé teszi a költeményt, de egyben a teljes Petőfi-életmű szintjén kérdésként vetheti fel a barkácsoló jellegű költészet eszményét és eltérő formáit. Mindez abból a szempontból is elgondolkodtató, hogy Petőfit a modern hivatásos írói szerep egyik első kimunkálójaként tartja az irodalomtörténet újabban számon. Ez ugyan, ha nem is törvényszerűen, de állandó problémaként veti fel a tudatos, megfontolt, a hagyományokhoz akár érdek szerint való viszonyulás kérdését: azaz azt a helyzetet, amikor a profi alkotó a maximális hatás kedvéért úgy áll bele valamely hagyományba, úgy írja újra a hagyományok valamelyikét, vagy úgy illeszti össze az eltérő és egyébként összeférhetetlennek tűnő hagyományokat, hogy azzal maximális hatást érjen el.

Egy biztos: hogy a *Szeptember végén* az intimitást azért ábrázolhatja olyannyira rétegzetten, ahogyan teszi, mivel az intimitás ábrázolásának egyszerre több módját és hagyományát illeszti össze. A személyes, a privát élet iránti újfajta igényt Petőfi egy több tekintetben is összetett poétikává tette a *Szeptember végén*ben.

Először is az őszinteség és vallomásosság poétikáját mozdította el provokatívan, amikor azt a végletekig vive, az őszinte szerelmi vallomást a saját szélső pontjába, a végletes, marcangoló és önmarcangoló, akár feltékenységbe vagy zsarolásba hajló őszinteségbe fordította át. Abból a szempontból is provokatív a szöveg személyesége, hogy Petőfi 1847-es szövegeinek olyan sorába illeszkedik bele, amely a magán- és családi életet a költői hír fenntartására, a hírérték piacosítására használja, s – Jósika Júlia és Jósika Miklós 1850-es évekbeni brüsszeli (családi) írói stratégiáját megelőzve – egyfajta családi írói stratégiát mutat. Nem véletlen, hogy ezeknek a szövegeknek egy része a *Gazdasági és irodalmi* lap alcímet is viselő *Hazánkban* látott napvilágot. A Petőfi és Petőfiné egyes szövegeiben előkerülő kölcsönös utalások 1847 augusztusa és novembere között a *Szeptember végén*t a szövegeknek egy olyan sorába helyezik, amely sikeresen fedezte fel és aknázza ki az irodalom hivatásosodásának egy fontos fordulatát: azt, amely a polgári nyilvánosság s ezzel együtt a privát új képzetköreinek létrejöttével a személyes iránti újfajta igényt hozta létre az irodalmi életen belül is. Az irodalmi pletykának, magánéleti hírnek mint sajátos informális műfajoknak a modern informalitás születésének ebbe a sajátos környezetébe illeszkedik a *Szeptember végén*, s ez a versen túlmutató jelentőséget biztosít az intimitás rétegzett és poétikává érő ábrázolásának magában a szövegben is. Petőfi folyamatosan beszél nemcsak a magánéletéről, hanem a konkrét köztudó alkalmi költészet hagyományára támaszkodva egy olyan romantikus versbeszédet hoz létre, amely a magánélet apró eseményeit, fordulópontjait figyelemre méltónak mutatja. Korabeli olvasmányai között tehát nem véletlenül emlegeti George Sandot: a magánélet megmutatása, a privát szimulákrumának a megteremtése új szintet hoz a Petőfinél már korábban fontos szerepet játszó vallomásosság megszólalásmódjába.

Egy harmadik értelemben is provokatív és újszerű a személyesség ábrázolása a *Szeptember végén*ben: azáltal, hogy az idegenné váló saját, az ismertben rejlő másság, idegenség képzeete révén a személyiség

kiismerhetőségének, az érzelmek megragadhatóságának a kérdését hozza játékba. Ugyanez a képzet viszont épp a nőiesség korabeli társadalmi megítélésének a konvenciójába ágyazódik bele. Ezáltal olyan rétegzett szerkezetet nyújt, amely a konvenciókra való rájátszás és az azoktól való eltávolodás egymás melletti, egyszerre, egy időben való működésére, azaz egy sajátosan romantikus ironikus szerkezetre enged rálátni.

A *Szeptember végén* az intimitást egy olyan vizionárius szerkezetben ábrázolja, amely az idő felgyorsítására és felgyorsíthatóságára játszik rá. Az előrehozott történet azonban a prófétai és váteszi víziókkal szemben itt a kontrafaktualitást, a lehetségességet hangsúlyozza, és a szöveg eseményeit a megtörtént és a meg nem történt közti köztes határra helyezi. A vers a szerelmi viszony intimitását és a szerelmi költészetet ezáltal úgy tágitja ki, hogy nemcsak a beteljesedett jelen túlsorduló örömeiről beszél, hanem annak a kízó élményéről, hogy valahol, valamikor máskor és máshol ez az élmény milyen lehetne. A *Szeptember végén* így egyszerre, egymás mellett ironikus természetű szerkezetben jeleníti meg a beteljesült és a kízóan beteljesül(het)etlen szerelmet, a hűség jelenbeli és a hűtlenség lehetséges élményét. Ez utóbbi reprezentációjában viszont ugyanez a szöveg a születőfélben levő tömegkultúra néhány jellegzetes korabeli képzetével él, újraértve ugyanakkor ezeket. Úgy használja a fotográfiai vizuális forradalom legkorszerűbb technikáját, s úgy játszik rá a tetszhalottság és a rémromantikus költészet kulturális toposzaira, hogy a vers intimitás-reprezentációjának logikájához igazítja azokat. Ez a rétegzett, az ironia több eljárásából építkező, eltérő kulturális és poétikai logikákból barkácsolódó szöveg, a *Szeptember végén* az intimitás mehökkentő és erőteljes költeménye.

Láng Gusztáv

A MÁSNAP VERSE

1. *A szöveg mint kultusz tárgya*

Petőfi Sándor *Szeptember végén* című költeményét 1952 kora ősze, azaz harmadik gimnazista korom óta tudom könyv nélkül. Boldogult – és számomra boldog emlékezetű – magyartanárom, Rög József az első órán megadta három vers címét, melyeket két hét alatt *memoriter* kellett tudnunk. Ezek: Kölcsey Ferencről a *Hymnus*, Vörösmarty Mihálytól a *Szózat* és Petőfi Sándortól a *Szeptember végén*. A feladat indoklása mindössze az volt, hogy ezt a három költeményt minden művelt magyarnak tudnia kell. Azt is hozzátette ehhez az indokláshoz, hogy bármi legyen is a soron lévő lecke, a felelőtől e három verset bármikor kérdezheti, és akármilyen jól felelt mondjuk Eötvösből vagy Madáchból, ha belesül a memoriterbe, jegye elégtelen. A *Hymnus* és a *Szózat* „esete” világos volt számunkra. Kisebbségi gyerekek voltunk, akik már azzal, hogy magyar középiskolába iratkoztunk, döntést hoztunk nyelvi (és „lappangó” nemzeti) identitásunk ügyében. A két „nemzeti ima” e döntést szakrális dimenzióba helyezte; nem elég magyarnak lenni, értettük meg, hanem szükség van olyan közös szövegekre, melyek azt is megmondják – vagy sugallják –, hogy miképpen. A *Szeptember végén* azonban nem illett ebbe a gondolatmenetbe. Végül arra jutottunk, hogy a vers a magyar szerelmi líra csúcsa, utolérhetetlen remekműve, a „legnagyobb magyar költő” szerelmi imája. Ettől kezdve e költemény szövege éppúgy kultusz tárgya lett számunkra, mint a két másik költeményé. Ahogy senkinek sem jutott eszébe, hogy mérlegelje a *Hymnus* vagy a *Szózat* esztétikai értékét, netán hiányait, ugyanúgy nem képezte kritikai mérlegelés tárgyát a Petőfi-vers sem. Tökéletes, és kész.

E kultuszt persze erősítették – talán nem is tudatosult bennünk; bennem biztosan nem – az életmű kontextusából következő többlet-élmények. Mindenekelőtt azok, melyek Petőfi „jóslataként” olvashatók. Ilyen a *Jövendölés* (a korai halál megsejtése költő-sorsként); az *Egy gondolat bánt engemet* (a megdicsőülés a szabadságért vállalt hősi

halálban). De a *Beszél a fákkal a bús őszi szél* is jósol: a szabadságért „mint a szép lánytól virágot, / Sebet, halált oly jókedvvel veszen” a férfi. A *Szabadság, szerelem!* is másképp cseng a fülünkben, ha a „szerelem” hívószóra felrémlik tudatunkban a *memoriter*. E nélkül hihetjük, hogy a szerelem kevésbé fontos a költő számára, mint a szabadság – ami igaz is, de a *Szeptember végén* azt is elárulja, hogy **mekkora**, milyen tragikusan, az öröklét távlatában megélt szerelmet képes a nagyobb, a „szentebb” eszményért feláldozni. S ahogy az *Egy gondolat...* jóslata beteljesedett, úgy vált költői képből valósággá az „eldobott özvegyi fátynol”. A poétikai teljesítmény kérdései elhomályosultak a váteszi teljesítmény mögött. Általános értelemben e szövegek a Petőfi-kultusz legfontosabb építő kövévé váltak, ezért nehéz – legalábbis számomra – hideg fejjel értekezni róluk.

2. Rövid megjegyzések a címhez

(Mármint dolgozatom címéhez.) Petőfi életrajzírói tudni vélik, hogy a fiatal pár kocsijának kereke, Erdődről Koltóra utaztukban, eltört, s az első éjszakát egy falusi fogadóban kellett tölteniük, ahol is az „elhálás” nem történt meg. Erre csak Koltón került sor. A „másnap” tehát a nász (a nászéjszaka) utáni nappalt jelenti.

Tudom, hogy ezt a költemény datálása nem támasztja alá. De ki mondja meg, mikor moccan meg egy **verscsíra** a költő lelkében? Datálni csak a szöveget tudjuk, az őt létre segítő élményt soha. Szerelem és halál – Freuddal szólva, Érosz és Thanatosz – ikervoltára az „elhálás” másnapján is rádöbbenhetett a költő, s mert érezte (a jó költő mindig érzi, hát még a géniusz), hogy ebből az élményből „nagy vers” lesz, nem ragadott rögtön tollat, hanem megvárta, míg a kifejtéshez szükséges „tárgyiasságok” összegyűlnek a környezettel való folyamatos kapcsolatban. Vagy – mivel számítnom kell az ellenvetésre, mely szerint Petőfi igenis olyan „impulzív” tehetség volt, aki nem érlelte napokig, hetekig ötleteit és élményeit – az is lehetséges, hogy a „másnap” ezen élménye túlságosan elütött a korabeli konvencióktól, és csak lassacskán jutott el a megfogalmazhatóságig. Akkor, amikor a **maga teremtetten** lírai konvenciók, a romantikába oltott népiesség természet-szimbolikája számára a költői táj felkínálta a kifejezés kép-nyelvét.

Másrészt azt sem tudhatjuk, hogy mikor tekinthető megtörténtnek és bevégezettnek az első nász. Mikor, melyik napon következik be az, hogy két fiatal egyszerre mondja ki (vagy éli át) szeretkezés után: boldog vagyok, s te tettél azzá. Júlia kimondta naplójában: „Csak mióta asszony vagyok, ismerem az élet legédesebb örömeit és legkeserűbb bánatát.” E feljegyzés dátuma 1847. szeptember 22. Szeptember vége tehát. A fiatalok, úgy tűnik, ekkor érezték „megtörténtnek”, megvalósultnak a házastársi kapcsolatot.

Bánatról is szól Júlia naplója, októberben pedig Petőfi megírja *A szerelem országa* című költeményét, e rémálmot, melyben a táj szépségével a szerelem iszonyata áll ellentétben. Meg kellett ismerniük tehát – előtünk egyelőre ismeretlen okból – a diszharmóniát is a testi és a lelki összhang mellett, és ez a diszharmónia keresi kifejezését és (katartikus) feloldását a *Szeptember végén*ben.

3. *A harmadik versszak*

A mai irodalmi közvélemény nem tartja tökéletes alkotásnak a *Szeptember végén*t. E kritikus viszonyulásban bizonyára szerepet játszik az irodalomkritika és -tudomány azon hajlama, melyet a kultusztól való viszolygásnak nevezhetünk. A kultikusan „felértékeltet” mindig, minden korszakban megpróbálják leszállítani „valódi értékére”. Esetünkben a tökéletes első versszak után a második szakasz „esését” állapítja meg a legtöbb elemzés, a harmadik szakasz „rémromantikás” jelenetét pedig egyenesen giccsesnek tartják.

E harmadik szakasz témája azonban nagyon ősi. Az európai népköltészet egyik elterjedt balladatípusa „a halott vőlegény” története, aki sírból kelve, visszajön menyasszonyáért, s magával viszi a túlvilágra. A magyar népköltészetben is él prózává romlott változata, csak a baljós refrén („Jaj, de szépen süt a Hold, / Egy eleven meg egy holt. / Nem félsz, rózsám?”) őrizte meg verses formáját. Én még „a nép ajkáról” hallottam, természetesen Erdődön. Feldolgozta Ady Endre is a *Bihar vezér földjén* refrénjében: „Nem félsz, Lédám? Nem biz én.” De a XIX. században közismert volt Gottfried August Bürger feldolgozása, a *Lenore*. Ez akárcsak az alapváltozatok, valóban hátborzongatóan **horrorszerű** (részletezésétől szabadon eltekintem); ezt a horrorisztikus lehetőséget aknázza ki Arany

János – nyilván Bürger balladájának ismeretében írott – „bosszúbaladája”, *A honvéd özvegye* 1850-ből, arra a hírre, hogy Júlia férjhez készül Horváth Árpádhoz. Ebben megtaláljuk a „sírba vitel” motívumát is, de Arany sírból kikelő hőse – nem csekély gonoszúsággal, mármint a szerző részéről – nem az özvegyi fátylat eldobó asszonyt fenyegeti meg halálba ragadással, hanem közös gyermeküket. Júliát anyai érzéseiben kívánva megsebezni. (Arany azután egyik kései balladájában, az *Éjjeli párban*ban is feldolgozta a témát.) Bürger balladáját az is aktualizálhatta Arany szemében, hogy az ő Lenoréjának vőlegénye ugyancsak háborúban – az osztrák–porosz örökösödési háborúban – esett el.

A Petőfi-versből azonban éppen ez a horror-elem hiányzik, nemkülönben a bosszúvágy. A harmadik szakaszban a sírból „feljövő” halott férj érzelmes, mondhatnám szentimentális kísértet. Sebzett szíve van, és a csalódás könnyeit törölgeti a fejére akasztott fáttyollal. De egyik, jellemzően a koraromantika „temető-költészetéből” ismerős motívum sem vezet a kiábránduláshoz. E „temető-költészetben”, melyre Petőfi is szolgáltat példákat *Cipruslombok Etléka sírjára* című ciklusával, természetesen a gyászoló (legyen az férfi vagy nő) szíve sebzett, és az ő szerelmét sirató könnyei hullanak. Mintha szerepcsere történné a *Szeptember végén*ben: a **halott** siratja az **élőt**, a sírjában is elevenen érző férj a feleség szívében meghalt szerelmet.

Az igazán remekmívű költeménynek, mondá Edgar Allan Poe, a leghatásosabb képpel vagy retorikai fordulattal kell végződnie. Ezt a szabályt sértette meg elemzői szerint Petőfi, amikor az utolérhetetlen első szakasz után egy közhelyesen idilli második és egy „rémromantikus” harmadik szakasszal folytatta a verset. Valójában azonban a *Szeptember végén* befejezésében is ott van a tökéletes zárás: „örökre szeret”. Azért tökéletes, mert – és ebben látom én a Petőfi-vers eredetiségét és korabeli modernségét – e befejezés, valamint a fent vázolt szerepcsere teljesen átírja a népballada és a Bürger-költemény rémlátomását. A testi, a fizikai halál nem megszünteti a szerelmet, hanem mintegy önnön platonikus ideájává változtatja azt. A lélek halhatatlanságának egyházi tanát felváltja a szerelem, az érzés, a szenvedély halhatatlanságának romantikus eszméje; ez a transzcendálás – nem csekélység ez a mézeshetek napjaiban – jelenti

azt a **katarzist**, melyben a Petőfi-versek és a Júlia-napló jelezte (esetleges? lehetséges?) disszonanciák feloldhatók lesznek.

De vessünk egy pillantást az „örökre szeret” verszáráshoz kapcsolódó két határozóra: „akkor is, ott is”. Az „ott” nyilván a „síri világ”-ra vonatkozik, a halálon túli tartamra, időbeliséget jelez tehát, bár helyhatározó. Az „akkor” azonban – szótári jelentésétől ugyancsak eltérően – nem, hiszen a kettő együtt pleonazmus lenne. Értelme az – vagy legalábbis megenged egy ilyen értelmezést –, hogy „akkor is, ha megteszed”. Nem bosszút liheg a vers, hanem megbocsátást sugároz. Ezért tökéletes **elégia** a *Szeptember végén* – már persze a romantika műfaji normákat feszegető módján –: a szenvedély és a szenvedés (a görög **páthosz** tudvalevőleg mindkettőt jelent) paroxizmusáig vezeti a verset és az olvasót, de ebben az átlagköltő számára kilátástalan versbeszéd-helyzetben is megtalálja a feloldás, a megbékélés ígét.

Nemcsak a költeményt, hanem engem is félreértene, aki ebből azt a következtetést szúrná le, hogy Petőfi **megengedte** ezen elégi-
kus feloldással Júliának „neve elhagyását”. Egyszerűen arról van szó, hogy ez a halál utáni öröklétté transzcendált szerelem nem ismerheti az önzést, a féltékenységet, a bosszúvágyat, az evilági lét megannyi kísértését. Ha most a *Jövendőlésre* gondolunk, azt is mondhatjuk, hogy ez az átszellemítése, öröklétbe vetítése a szerelemnek megtörtént és történik folyamatosan a „hívési szerelem” e korai szakaszában. A korábbi versben a költő versei által nyert örök életet; a költői költeményben a szerelem ugyancsak a versek által lesz örökkévalóvá. Csekélyke lélektani adalék: több, mint ötven évvel Júlia halála után került elő kéziratgyűjteménye, melyekről Gyulai Pál – a haldoklónak tett ígéretének megfelelően – azt mondta, hogy Júlia koporsójába tették, és vele temették. Addig ismeretlen levelek és Petőfi-verskéziratok gyűjteménye volt ez; az özvegy ereklýei. Júlia, bár „névváltoztatásával” lemondott a költő özvegyének szerepéről, egykori szerelmüket „magánérzeményként” haláláig őrizte.

4. A második versszak

A *Szeptember végén*nek, mint a legtöbb szerelmes versnek, **címzettje** van. Felsejlik ez már a harmadik sorban: „De látod amottan...” A címzett kiléte azonban csak a második versszak második sorában derül ki: „Ülj, hitvesem, ülj az ölembe ide!” E **késleltetés** (egyik lehetséges) magyarázata, hogy a költeményben mindeddig szó sem esett szerelemről, s nem esik a második versszak hetedik soráig: „S rábírhat-e majdan egy ifju szerelme...”. Az első versszak látvány-elemeit a **mulandóság** jelképeiként fogadja be a vers alanya, s az általuk elindított meditációba bevonja azt a „valakit”, akiről a mondott vershelyen kiderül, hogy ifjú felesége. A „látod”-ban a **rámutatás** gesztusa sejlik fel, ehhez társul a látvány szimbolikájának **értelmezése**, melyet a versbeli Én megoszt hallgatójával. Ha a harmadik versszakot balladából vezettük le, a második szakaszt életképszerűnek mondhatjuk. (Mely szintén Petőfi megújította műfaja a magyar népies romantikának.) Valóban idilli jelenetet rögzít, de ezt – szokványos enyelgő helyzet-volta mellett vagy helyett – tekinthetjük „második beavatásnak”. Az első, az asszonnyá avatás megtörtént, s következik a végre csakugyan **társsá** lett Júlia beavatása a lélek titkáiba, a mulandóság és örökkévalóság, a partikuláris lét és a végtelen ellentmondásával viaskodó töprengésbe. Ebben az „életképben” a két ember pillantása már nem kifelé, a tájra, a **látványra** irányul, hanem egymásra és befelé. „Ki most fejedet kebelemre tevéd le” – akárcsak néhány nappal korábban a *Beszél a fákkal...* kezdetű versben: „Kebelemre hajtva fejecskéjét alszik...”. A **szituáció** azonban lényegesen különböző. A korábbi versben az asszonykának **aludnia** kell, hogy férje szabadon gondolkodhasson azon, ami a szerelmen kívül foglalkoztatja. A szabadságról tudniillik, mely, mint már versben közölte, „fontosabb”, mint a szerelem. A refrén, melyet az általam ismert elemzések egyféle **ellenpontnak** vélnek, a lélekben zajló érzelmi viharzás idilli ellentétének, a *Szeptember végén*ben meg- és feloldott **dilemmát** is tudatosítják, mintegy helyesbítve a *Szabadság, szerelem!* „Kraftausdruckját”. Nem kell – és talán nem is lehet, nem is szabad – feláldozni a szerelmet a szabadságért. Meg kell őrizni, de kérdés, hogy megérti-e ezt a feleség, elfogadja-e a „magasabb ideált” kettejük életvezetésének normájaként. Alszik, tehát nem lehet meg-

kérdezni. A későbbi költeményben azonban elhangzanak a kérdések, elkezdődik az **együttgondolkodás**.

Úgy érzem, az „életkép” egy kimondatlan, de a kérdésekkel sejtett **párbeszédet** tartalmaz. Három kérdés hangzik el; próbáljuk elképzelni Júlia válaszait. 1. Óh, nem! 2. Ne mondj ilyet! 3. Soha! Soha! (Csókszünnet.) A kérdések „alapfunkciója” természetesen a „második beavatás”, de felszínibb (vagy hívságosabb) funkciójuk a **próbatétel**. Hiszen a három – elképzelt – válasz három szerelmi vallo-más; ezt akarta hallani a kérdező. A versben rögzített helyzet – ölbe ölelve a csókra kész feleség – biztonságában hangzik el az ominózus mondat: „Ha eldobod egykor az özvegyi fátvolt...” Júlia nem értheti másképp, mint hogy ott áll mögötte a kimondatlan állítás: „tudom, hogy nem igaz; tudom, hogy lehetetlen, hiszen azt mondtad: Soha!”

Ominózus mondat, állítottam, mert a Petőfi-kultusz ebből ko-holta a „jóslatot” Júlia hűtlenségéről. (Persze egy feminista elemzés könnyen kimutathatná e „hűtlenség-fogalom” alapvetően férfi-önzésben fogant, „szexista” voltát, aminek kénytelen lennék igazat adni, de erre most ne térjünk ki.) Ez azonban az általam itt felkínált értelmezés szerint képtelenség. A jóslat lélektani mozgatója a **gya-nakvás**, a bizalomhiány, s mint láttuk, a második versszak rejtett párbeszéde éppen a gyanú cáfolata. Ez a „ha mégis megteszed” egy-szerűen egy nagy lélegzetvétel a verset lezáró „örökre szeret” vallo-másához. Mert a vallomást viszonzni kell – s innen kezdve nincs igazuk a feminista elemzőknek –, a szenvedélyeset még szenvedélye-sebbel. Az átlagos férfihiúság meglegedne a „hogy szeret engem az én asszonyom” örömeivel, a nagy lélek azonban tudja, hogy a vi-szontvallomás nem lehet kevésbé önzetlen, kevésbé önmegtagadó, mint az asszonyé. És mi lehet nagyobb önmegtagadás a férfi részé-ről – ne feledjük, a XIX. század közepén járunk, egy olyan romanti-ka korában, melyet át- meg átsző a biedermeier érzelmesség –, mint az elképzelt hűtlenségre adott „akkor is... örökre szeret” válasz. Ha van újdonsága Petőfi szerelmi költészetének, akkor az (mondjuk: többek között), hogy egy nagy költő egy elragadtatott pillanatban ki tudott lépni korának a férfi–nő kapcsolatra vonatkozó szerepkon-vencióiból, a vallomáskényszerszert a legnagyobb őszinteségre váltva. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Petőfi ezt a későbbiekben mint **új szerepet** vállalta, amint az például Júlia naplójából kiderül. Ezt értem őszinteségen; a nagy költő igyekszik életét a versbeli szerep-

hez, köznapi énjét a versbeli én-képhez alakítani.) Ne csodálkozunk, ha kortársai – még a legnagyobb, Arany János is – félreértették.

5. Néhány szó a versformáról

Az anapesztuszok dallamáról tudtommal sokan és sokat értekeztek, legértőbben talán Kosztolányi. A *Szeptember végén* kultusz-szöveg voltát az is erősítette, hogy versformáját a Nyugattal kezdődően szinte kötelező volt legalább egyszer „lemásolni”, mintegy ritmikai intertextusként szerepeltetve. Én itt csak a kiegyensúlyozottságra hívnám fel – nyilván nem elsőként – a figyelmet. Az első szakasszal kapcsolatban azt a szót használtam, hogy **meditáció**. Annak ellenére, hogy nyár és tél, virág és hó, ifjúság és öregség, elmúlás ellentétei feszülnek benne. A verselés azonban mentes a **rádöbbenés** izgalmatól. Mindnyájan tudjuk, akik tanultuk vagy tanítottuk e költeményt, hogy az első szakaszt csak **skandálva** lehet felmondani, a nyelvtani és a verstani hangsúlyok olyannyira egybeesnek benne. A szöveg „skandálja magát”. Ennek titka ott rejlik a „látod” megszólításban is. Mely jelzi, hogy nem heurisztikus élménypillanatot rögzít, hanem egy már **meglátott** és **megértett** – s a megértésben jelképesé lényegített – képsort ad tovább hallgatójának. Tónusa ezért kiegyensúlyozott, ami verselésében is tükröződik.

Érdeemes megnézni a jambikus és a spondaikus sorkezdések arányát és szerepét. A spondeussal kezdődő sorok nyugodtabbak; tudjuk, hogy a spondeus lassít. Már az első szakaszban láthatjuk, hogy a „téli” asszociációk közül kettő (három van összesen) jambussal indul. A jambikus kezdés (talán) a feszültebb hangulat megfelelője. Az első szakaszban kétszer, a másodikban egyszer fordul elő. A harmadikban azonban ötször. A zaklatottabb érzés a pergőbb, gyorsabb sortípusban talál ritmikai megfelelőjére.

Ugyanez a fokozódás mutatkozik az áthajlásokban. Az első szakaszban nincs, a másodikban egyszer, a harmadikban kétszer találkozunk vele.

De nem kívánok erről hosszan értekezni. Van azonban az utolsó szakaszban egy nyelvtani botlás is. Az utolsó előtti sorban a „ki” névmás áll a „mely” helyett. Tudom, hogy a kettő felcserélése lehet népiesség és lehet archaizmus, de mégis azt hiszem, hogy itt a

színekdoxh  feloldására tett célzásként érthető. Nem a „szív” szeret téged, hanem az, akire ez a névmás illik. Sz vet mondok, mert ez a költői nyelv konvenciója, de biztos akarok lenni abban, hogy engem értesz rajta. Babits írta, hogy a jó vers záloga a megfelelő helyen el k vetett szabálysértés. Tekintsük ezt ilyen példának.

Fűzfa Balázs

A POPULÁRIS REGISZTER REMEKMŰVE?

Petőfi Sándor: Szeptember végén

Motto:

*„A populáris regiszter és a magas irodalom időnként
szeretnének összeharátkozni, kicsit lefeküdni
egymással, csak hát azt nem lehet »kicsit«”.¹*

(Térey János)

Hogy a vers a legkonvencionálisabb kérdéseket veti fel a szerelemmel kapcsolatban, már rég megállapította s tisztázta az irodalomtudomány. Sőt második-harmadik szakaszának még a kifejezőmódja sem rejt magában különösebb finomságokat, ínycségeket sem stiliszták, sem retorikusok számára.² Ennek ugyan némileg ellentmond (részben) Illyés Gyula³, illetve (egészen) Kosztolányi Dezső véleménye. Utóbbi szerint az „Elhull a virág, eliramlik az élet...” sor többek között azért ilyen lefegyverzően és örökkévalóan szép – mint Bach zenéje, mondja –, mert „[s]oha dallamosabb sort nem olvastunk még”⁴. Azt azonban a verselemző költővel egyetértve is aligha tagadhatjuk, hogy hangzásbeli szépsége, zenéje ellenére e mondat nem más, mint egy banális közhely retorikussá emelése egy egyszerű párhuzamos szerkezet által. Az első szakasz kisebb terje-

¹ „*Boldog költőket szeretnék olvasni*” TÉREY Jánossal beszélget KÁROLYI Csaba = <http://www.cs.hu/pd/display.asp?channel=INTERJU0440> [2007. szeptember 24.]

² Mindezekről lásd például fejtegetéseket itt: NÉMETH G. Béla, *Petőfi Sándor* = N. G. B., *Hosszmetűek és keresztmetűek*, Bp., Szépirodalmi, 1987, 5–22; a szóban forgó rész: 13. – Vagy lásd Illyés Gyula klasszikus biográfiájában a vers tudósi tollhoz is méltó szépirói-költői elemzését-értelmezését: I. Gy., *Petőfi Sándor*, Bp., Szépirodalmi, 1963, 417–422 (az eredetihez képest jelentősen bővített kiadás).

³ Lásd: *Uo.*, 420: „A »Lassanként koszorúm bimbaja elvirít« mellett, azt hiszem, ez a legszebb magyar verssor”.

⁴ Kosztolányi *Szeptember végén*-elemzését – mely nagyrészt a vers születésének épp az e konferenciához viszonyított „felezőidejé”-ben, azaz éppen nyolcvan éve keletkezett – lásd itt: K. D., *Petőfi Sándor* = *Uő.*, *Lenni, vagy nem lenni*, Bp., Kairosz, é. n., 203–226 (az e verset értelmező részek: 213–222; idézett hely: 220).

delmű ellentéteinek – két sor áll szemben két sorral, s ez a dichotómia ismétlődik – mintegy összefoglalása, szintézise eme „legszebb sor” kijelentése a virágról és az életről, mely logikailag nem, szituációját tekintve következik az előzőekből. Dalszerű csevely a mulandóságról?

Az első egység valóságreferencialitása nem kétséges, mely itt, Koltón–Nagybányán aligha engedi szabadulni a szemlélt az irodalom őseréjébe vetett hitétől (de miért is akarna szabadulni ettől a szemléltől?). A völgy–bérc, sötétség–világosság, ifjúság–öregség típusú ellentétek felvillantása, a tavasz–nyár–ősz–tél hibátlanná fogalmazott teljességében rejlő hiány megragadása mégis a falvédőszövegek banalitásával hat; az első négy sor aligha több, mint egy költői ötlet elnagyolt vászonra dobása néhány ecsetvonással. Az 5–8. sorban pedig maga a szóhasználat hoz bennünket még inkább zavarba: „ifju szív”, „lángsugarú nyár”, „kikelet”. Egyetlen igazán versszerű kifejezésnek-sornak csak a „[a] tél dere már megüté fejemet” tűnik, amelynek szintén megvan a köznyelvi alakja, de az oly ritkán használatos, hogy versbe emelése önmagában is stílusértékkel bírhat.⁵

A második szakaszban a szövegezés minősége tovább „romlik”: „ül az ölembe ide” – mondja a beszélő, aztán sorjázza a közhelyeket tovább: „kebel”, „sír”, „tetem” stb... – De hát miféle szavak ezek egy XIX. század derekán írott versben? Hísz Csokonai óta a legelső poétai óra főképpen kerülendő közhelyeit sorolja végtelen pátosszal költőnk!⁶

A harmadik strófa pedig már egyenesen horrorisztikus. Mindenféle részletezés nélkül is megállapíthatjuk, hogy „fejfa”, „szív”, „könyű” és „seb” együttállása már önmagában is próbára teszi tűrőképességünket, ám a lírai én sírból való feljövetele az „özvegyi fátyol”-ért, melyet aztán zsebkendőként, illetve szívsebkötöző eszközként kíván újrahazsnósítani, olyasfajta borzalomképsor, amelyet egy Poe-novellában is kételkedve fogadnánk. A szöveg „kifutása” a vers

⁵ „A tél dere” kifejezés előzményeit Horváth János három Vörösmarty-sorban fedezi fel (Kerényi Ferencnek, az új kritikai kiadás sajtó alá rendező jegyzetírójának szíves szóbeli közlése).

⁶ Vö.: Imre László például – más összefüggésben, de ide is érvényesen – a vers „szinte giccsbe hajló motívumai”-t említi (I. L., *Félszázad irodalmáról – másféleképpen* = Uő., *„Felszabadult” irodalom?*, Szombathely, Savaria University Press, 2007, 20.).

megírásakor (160 éve Koltón, egy testi-lelki boldogságban úszó házaspár mézesheteinek idején) olyannyira valószínűtlen, hogy éppen mégis-megtörténte okán lehet később háborzongatóan valószínű.

Mert kétségtelen – de miért is oly nyilvánvaló ez? –, hogy a *Szeptember végén* soha nem a maga jelenidejűségében, hanem mindig a jövőből – a megjövendőltség szituációjának hozzáértettsége felől – olvassuk. Mint önbeteljesítő próféciaát szemléljük a benne sorolódó borzalmakat is, melyekről tudjuk, hogy nyilvánvalóan a fantasztikum birodalmába tartoznak, ám mégsem tudunk tőlük elvonatkoztatva, mintegy „csak szöveg”-ként tekinteni a versre. E nagy költő hiperérzékenysége megakadályozza az objektív szemlélődést. Beolvassuk a róla való későbbi tudásunkat is a szöveggel kapcsolatos hermeneutikai műveletbe.⁷

*

Ha van a szavaknak, a költészetnek Neumann János, akkor az vitathatatlanul Petőfi Sándor. A világ szerinte – legalábbis a történelem fordulásait éppen megelőző, e fordulás alatti, majd az azt közvetlenül követő pillanatokban – könnyedén leírható „kettes számrendszer”-ben, vagyis „igen”-ek és „nem”-ek végtelen variációjaként. Csak a megfelelő algoritmust kell felépíteni az „igen”-ekhez és a „nem”-ekhez. S az a kérdés tulajdonképpen, hogy megtalálható-e ez a paradigmasor a szabadsághoz, a szerelemhez; az élethez. Mint tudjuk, ezt már elég világosan megfogalmazta ama rövid versében. De mit tesz hozzá a *Szabadság, szerelem* világképéhez⁸ a *Szeptember végén*? Milyen poétika hitetheti el velünk, milyen poétika teheti érvényessé ezeket a sorokat: „Ha eldobod egykor az özvegyi fátolt, / Fejfámra sötét lobogóul akaszd, / Én feljövök érte a síri világból / Az éj közepén, s oda leviszem azt...”?

Amikor magyarázatot keresünk erre a kérdésre, amikor a *Szeptember végén* – ne feledjük, hogy az egyik legismertebb s legkedveltebb magyar versről van szó! – szinte blaszfémikus világának s szóhasználatának indokait, indokoltságát keressük, akkor feleletképpen nem

⁷ Lásd erről például Ferenczi Zoltán és Horváth János – hasonló – véleményét! (*Uo.*)

⁸ Kerényi Ferenc megerősítő közlése szerint is jogosultan beszélhetünk a világkép átiródásáról ebben az új élethelyzetben a [*Szabadság, szerelem!*] korszakához képest.

elég a boldog ifjú pár talán törvényszerűen közhelyszerű kérdéseit-szójátszadozásait alapul vennünk (szeretsz?; nem szeretsz?; úgysem szeretsz?; úgyis megcsalsz... stb.), hanem feltehetően valami másra is kell gondolnunk.⁹

Az egyik lehetséges magyarázat szerintünk dolgozatunk kétségkívül paradoxont tartalmazó – bár ezt egy kérdőjellel némileg mentegetni igyekvő – címében keresendő: nézetünk szerint a *Szeptember végén* ugyanis egyértelműen a populáris regiszterben megszólaló vers, ugyanakkor remekmű.

Itt kell megjegyeznünk, hogy írásunk sajnos adós marad a válaszzsal, a paradoxon feloldásával; nem elég bátor ahhoz, hogy kimondja: lehetséges olyan mű, mely a populáris regiszterben fogantatott s dajkáltatott, ám a legszigorúbb mércével mérve is remekművé olvasták a későbbi századok. Holott hipotézisünk lényege éppen ez volna: a *Szeptember végén* elsősorban a recepció temporalitása révén vált a Petőfi-kánonnak kihagyhatatlan részévé. Mégpedig azért, mert eme recepció kiemelte a szöveget abból a hagyományból, amelynek jegyében az keletkezett. A vers így felülírhatta saját keletkezési kontextusát, mely amúgy nagyjából ekként összegezhető: egy szokványos élethelyzet nagy költő általi megverselése.

Sőt, még tovább menve: a *Szeptember végén*t valójában Szendrey Júlia tette azzá a verssé, amelyként ma olvassuk, immár 157 (!) éve. Ő emelte ki a költeményt túl korai ismételt férjhez menésével a koltói versek korpuszából.¹⁰ Tettével így utólag tette referenciálissá az addig csak hipotétikus, szerelmi-közhelyes előzetes vádaskodást, nyelvjátékot („Oh mondd: ha előbb halok el, tetemimre / Köny-

⁹ Lásd a bekezdéshez a koltói napokat-heteket párhuzamosan rögzítő Szendrey Júlia-napló részleteit (idézi például KERÉNYI Ferenc, *Szeptember végén*).

¹⁰ „Ahogy ez az őszi nap is több, mint egy őszi nap, Júlia is több, mint feleség. A sírhant alatt nemcsak egy asszony: az egész élet, az egész teremtés iránti szeretet vérzik tovább, beköthetetlen fájdalommal.

A verset, igen, Júlia tette a nemzet legmélyebb elégiájává. Nemcsak azért, hogy meghihtette rá a költőt. Azáltal is vajon, hogy a jóslatot beteljesítette? A költő itt – épp itt – nem csatateri halálról beszél. „Ha előbb halok el...” ez inkább csöndes – ideillő –, őszi halált érzékeltet. De a verseknek is megvan a maguk ragadozó életük.

A tiszta férfi-mélabúval iramló első két szakasz után Júlia adott tragikus, nagy csengést a romantika sírköltészetéből való harmadiknak. Ha ez a vers, a halott férj akaratlan bosszúja nem íródik meg, Júlia nyugodtan férjhez mehetett volna; egy hang nem éri második házassága miatt.” (ILLYÉS Gyula, *I. m.*, 422.)

nyezve borítasz-e szemfödelet? / S rábírhat-e majdan egy ifju szerelme, / Hogy elhagyod érte az én nevemet?”) – Megjegyezzük, hogy Júlia „barátságtalan”, a közvetlen és későbbi utókort is fricskázó, nemritkán minősíthetetlennek mondott gesztusával egyben a „szerelmes vers” toposzrendjéből is kivette a *Szeptember végé*nt, s tette lehetővé a szöveg feminista olvasatát – amely tudomásom szerint még nem született meg.

A műalkotás és a recepció sajátos – viszonylag ritka, de korántsem ismeretlen – egymásra hatásának tulajdonítjuk tehát a vers mai kánonbeli hely(zet)ét. Amikor is ráadásul a szöveg megszólítottja – egy formális „párbeszéd” meg nem szóló részese¹¹ – alakítja viszszaemlékezően a költemény olvasatát.

*

Másfelől pedig – végül, de legelsősorban – ha a *Szeptember végé*nt elhelyezni igyekszünk a modernségváltásra készülődő magyar költészet ízlésrendjében és beszédmód-lehetőségei közt, akkor azt az elmentmondást kell tapasztalnunk, hogy miközben a szöveg alkotója visszalépett egy korábbi, szélsőségesen romantikus fogalmazásmód és képhasználat felé,¹² aközben tematizációjában egy Baudelaire és Arany János felé mutató lépést is megtett: gondolhatunk itt az *Egy dög*re vagy a *Tetemrehívásra*, illetve Aranyinak egyéb, manapság szemközbe kerülő alkotásának testiség-tematizációira¹³, mint amilyen például a költészeti időszámításban közelebbi mű, *A nagyidai cigányok*.

A *Szeptember végé*nt hangneme és stílusa tehát aligha felel meg az 1840-es évtized magyar költészeti eszményének. Vörösmarty versei jóval elvontabb tartalmaknak összetettebb formákban s bonyolultabb poétikákkal adnak ekkor már otthonos hajlékot (*Ábránd*, 1843, *Gondolatok a könyvtárban*, 1844; *Az emberek*, 1847). A költő-apa meta-

¹¹ Vö. MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor*, Bp., Korona, 1999, 97.

¹² A sírfelbontás–feltámadás–bosszúállás-motívumot lásd korábban például *A bóbér kötele*ben!

¹³ Lásd erről bővebben: MILBACHER Róbert, *Lágy majoránna illata. A nagyidai cigányok recepciójának diskurzus-elemzése* = Z. KOVÁCS Zoltán, M. R., *A maradék öröme. Tanulmányok a XIX. század magyar irodalmáról*, Bp.–Szeged, Osiris–Pompeji, 2001, 180–213 (deKON KÖNYVEK). Továbbá: SZILASI László, „Környékezi már néminemű kétség” (*Arany János: A nagyidai cigányok*), ItK, 1996/4, 395–414.

forái a képzavar határára érkeznek hamarosan¹⁴, vagyis egy olyan új eszmény jegyében fogannak nemsokára (*Előszó, A vén cigány*), amely a lét összetettségével parallel, a diszharmoniót közvetíteni képes poétikai formát kísérletez ki, s talál meg magának. Hogy aztán Arany Jánosban a „verstesttel való közlés”¹⁵ igénye (Baránszky-Jób László Ignotustól eredeztethető kifejezése) az 1850-es évtizedben elérje csúcspontját egy Vörösmarty utolsó költeményeihez képest is új fajta rendezettség-élmény iránti vágy közvetítésében, illetve az eme élmény hiányának költői érzékeltetésére való képesség nyelvileg jelöltté fogalmazásában (*Letéstem a lantot, Kertben, A rab gólya, Zách Klára, Szondi két apródja* stb.). Tegyük hozzá, ismét reflektálva a fentebb mondott tényre, hogy mindez a világirodalom aktuális tendenciáival párhuzamosan történik.¹⁶ Petőfi ebből a számára adott, szinte készre gyúrt paradigmából „lép ki”, hogy előbb „megcsinálja” saját magát,¹⁷ s hogy majdnem ezzel párhuzamosan néhány percre kizökkentse, majd „helyreállítsa” – némi képzavarral szólva – a (líra)történelem kerekét.

Ha pedig a költő korábbi verscsokrát, a *Felbőket* tekintjük, akkor ugyanis azt látjuk, hogy egy olyan „paradigmátlan paradigmá”-ban fogantak e „töredékek”, melyek nagyon erősen különböznek a *Szeptember végén* beszédmódjától. A *Felbőke* szövegeinek expresszivitása, olykori katakrézis-közelisége („Emlékezet! / Te összetört hajónk egy deszkaszála, / Mit a hullám s a szél viszálya / A tengerpartra vet...”)¹⁸ azt jelzi, hogy költőnk egy jó évtizeddel „előreírta” magát a magyar poézis történetében. Miként például e kis remekében egy villanással maga mögött hagyja nemcsak a pipafüstöt, hanem ezzel egy

¹⁴ Vö. *Vörösmarty és a romantika*, szerk. TAKÁTS József, Pécs, Művészetek háza, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet [2001?]. (Különösen: KAPPANYOS András, *Az avantgárd Vörösmarty*, 149–157; MILBACHER Róbert, *Az Előszó filológiájának bizonytalanságáról*, 179–193.)

¹⁵ BARÁNSZKY-JÓB Lászlót idézi NYILASY Balázs, *Arany János*, Bp., Korona, 1999, 121–122. (A „terminus”-t lásd korábban Ignotusnál „egytest-vers”-ként említve: a Magyar Hírlapban használja a kifejezést híres Ady-kritikájában [1908. jan. 14], melyre visszautal Arany Jánossal kapcsolatban is a Nyugat 1908/3. számában: IGNOTUS, *A fekete zongora* = <http://epa.niif.hu/00000/00022/00003/00068.htm> [2008. április 6.].

¹⁶ Vö. ZEMPLÉNYI Ferenc *Az allegória és a jelkép határán (Reményem)* = Az el nem ért bizonyosság. Elemzések Arany János lírájának első szakaszáról, szerk. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1972, 75–103, különösen: 90–93.

¹⁷ Vö. MARGÓCSY István, *I. m.*, 73: „...Petőfi mint irodalmi »iparlovag«, mint mind jogi, mind anyagi értelemben vett »self-made-man« a reformkori magyar polgári fejlődésnek egyik legrokonszenvesebb modelljét állította elő...”

egész költői korszakot is (Faluditól kezdve), mely eddig a zsánerkép műfaji szorításában alig tudott több lenni, mint a mindennapok kommentáló megverselése (bármily magas színvonalon, de éppenséggel erősen a populáris regiszterben megszólalva, áttévedve, kallandozva minduntalan):¹⁸

GYERTYÁM HOMÁLYOSAN LOBOG...

Gyertyám homályosan lobog...
Magam vagyok...
Sétálok föl s alá szobámban...
Szájamban füstölő pipám van...
Multam jelenési lengenek körüllem...
Sétálok, sétálok, s szemlélem
A füst árnyékát a falon,
És a barátságról gondolkodom.

(Szalkszentmárton, 1846. március 10. előtt)

Emitt azonban a poétikai összetettség már Arany legszebb-legtömörebb, pszeudo-szimbolikus sorait idéző módon jelenik meg – mint a *Felbők* nem kevés további darabjában. A verset záró kép aligha fejthető meg metaforikus szinten: a pipa, a füst és a barátság képe és fogalma nem magyarázza egymást közvetlenül. A konnotáció azonban magában hordja azokat a megféleléseket, amelyek mentén mégiscsak elfogadhatjuk az első olvasásra szinte bizarrnak tetsző kép mondandóját: a füst és ingatag árnyéka analogonja lehet a lírai én barátságghiányos létérzékelésének. Ez pedig már a szubjektum világtérítésének olyan átlírizált megjelenítése, amely a látszatra a szavakban rejlő jelenre reflektáltság ellenére a költőt egy jövőbeli iden-

¹⁸ Vö. FRIED István véleményével: „...erőteljes felülvizsgálatra szorul a romantikának az a szűkebb és Petőfit abból lényegileg kizáró felfogása, amely a *Felbők* »éremét« és jelentőségét pusztán egy válságtudat átmeneti állapotaként értékeli. A magam részéről nem csupán a határhelyzetbe ért költő–költészet ambivalens lereagálásoként minősíteném a *Felbők* mintegy fél esztendejét, hanem a magyar romantika egy lehetőségeként. (...) ...a *Felbők*ben Petőfi elvégzi az utóbbi évtizedek lírájának szétírását, romantikus önkritikáját adva a maga korábbi líraelképzeléseinek is. (...) A szétírt költői termést a költő úgy strukturálja át, hogy új jelentéseket, értelmezési lehetőségeket, költői és befogadói szerepeket rendel hozzá (F. I., *A fűrdőorvos Petőfije* = Uő., *A (poszt)modern Petőfi*, Bp., Ister, 2001, 167–168).

titás és poétikai eszmény immár a romantikán túli megvalósítása igényének pozíciójában mutatja. Így történik ez azért is, mert – másfelől tekintve e sorokra – alkotónk a hétköznapiiságot úgy emeli verstárggyá, mint (például) Arany majd – sokkal később! – az *Epilogus*-ban. Vagy amiképpen teszi ezt másodfél évszázad múlva az azonos névkezdetű – lehet-e véletlen ez a „figura etimologica”? – alkotó, Petri György. Utóbbi például eme két, éppenséggel a *Felbőke*-re erősen hajazó, a lánglelkű költőt alludáló remekében:

Petri György
[ZÁRÓVERS]

Horgodra tűztél, uram.
Huszonhat éve
kunkorodok, tekergek
csábosan, mégsem
feszült ki a zsinór.
Nyilvánvaló,
hogy a folyódban nincs hal.
Ha mégis remélsz,
válassz más kukacot.
Szép volt
kiválasztottnak lenni.
De most már szeretnék
szárítkozni, mászkálni a napon.

(*Kötetben: 1971*)

Petri György
ÉN

Isten egy szem
rothadt szőlője, amit
az öregúr magának tartogat
a zúzmarás kertben.

(*Kötetben: 1981*)

Állításunk – hipotézisünk – szerint tehát (például!) a vers alányának horrorisztikus kijelentése arról, hogy „feljövök érte a síri világba”, ha bele is fér a szerelmi költészet túlzásainak kategóriájába, már nem fér bele a Petőfi-költészet poétikai differenciáltságának ekkori minőségébe. Magyarán Petőfi ekkor már többet tud a költészetéről, mint a *Szeptember végén* mutatja. Ám a korábban említett okok, magánéletének sorsfordulói és az ezekkel egyszerre jelentkező politikai cselekvéskényszer, a várva várt forradalom megérkezése miatt kétfelől is a populáris regiszterben való megszólalás lesz szá-

mára a követendő s az ekkor egyetlen lehetséges – bizonynyal időlegesnek szánt – út.

Sőt, 1847–48–49-ben ez a szándék nemcsak a minél szélesebb tömegek általi megértést célozza, hanem erős anyagi kényszer is (illetve a két feltétel és szükség egymást okként és okozatként erősíti)!¹⁹ Amikor azonban már „mindennek vége”, amikor elmúlnak ezek a kényszerek, akkor majd újból a poétikai összetettségnek „időlegesen” odahagyott beszédmódjához tér vissza olyan verseiben, mint az *Európa csendes...* vagy a *Szörnyű idő*. Hogy ismét olyan verseket alkothasson, melyekben az individuum élete találkozási pontokat kereshet a társadalom létmódjával – valamely elképzelt, de nem túl távoli harmóniaeszmény jegyében. De hogy továbbírja a magyar irodalom történetét, arra már túl kevés ideje adatott.

*

Mindez természetesen mit sem von le a *September végén*²⁰ címmel egybefoglalt 24 versornak²¹ mint nyelvünk egyik legragyogóbb alakba rendelt sorközösségének érdemeiből. Hanem inkább arról lehet szó, hogy ez a szöveg valószínűleg mégiscsak egyik példája lehet ama kivételes eseteknek, amikor a magas irodalom és a populáris regiszter – mottónk kizárólagos állításának némileg ellentmondva – sikeresen „barátkozott” össze egymással.

¹⁹ Vö. KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor*, Bp., Elektra, 2002, 130–144; illetve MARGÓCSY István, *Petőfi és az irodalmi gépezet* = M. I., I. m., 45–74.

²⁰ A kézirat szerinti írásmód.

²¹ Nyilván csak véletlen, s a szöveg szempontjából poétikailag érdektelen tény, de tény, hogy a költő éppen 24 éves volt abban az (egész) évben, amikor ez a 24 sor megszületett...

Végh Balázs Béla

PETŐFI SÁNDOR *SZEPTEMBER VÉGÉN* CÍMŰ KÖLTEMÉNYÉNEK SZIMBOLIKÁJA

Petőfi versének a romantika retorikájából és poétikájából eredeztethető legfőbb sajátossága a metaforizáltság és a szimbolikus gondolkodás, ez a költői eljárás áthatja a teljes szövegvilágot, a külső és a belső formát egyaránt. A költő a közvetlen földrajzi tájból veszi képeinek alkotóelemeit, mozaikdarabok válnak egységes kompozícióvá, átfogó panorámává: „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok, / Még zöldel a nyárfa az ablak előtt, / de látod amottan a téli világot? / Már hó takarja el a bérci tetőt”. A tájfestés tárgyi konkrétumait a romantika életérzése, létfilozófiája hatja át, a költő az emberi egzisztencia alapkérdéseit, különösen a lét-nemlét dilemmáját feszegeti: „Elhull a virág, eliramlik az élet...” Huszonnégy verssorban (három versszakban) képről képre haladva e köré a gondolati axióma fölé épít érzelmi és gondolati boltíveket a költő, ezekre helyezve rá monumentális versépitményét, művészien felépített szókedrálását. Csak az így kivitelezett verskompozíció bírja el azokat az érzés- és gondolatterheket, amelyekkel a költő viaskodik életről és halálról, boldogságról és boldogtalanságról, hűségről és hűtlenségről stb. A versben felvillantott dilemmák az egyetemes romantika filozófiájának is alapvető kérdései, kifejtésükhöz tulajdonképpen az értekező próza eszköztárára lenne szükség, a költészet és a költő eszközei ebben az értelemben elégtelenek, szerencsére nem végesek. Petőfi költőként helyettesíteni tudja az értekezés extenzitását a képalkotás intenzitásával. Komplex költői képekbe (metaforákba és szimbólumokba) sűríti bele azokat a nagy ívű gondolatokat és érzéseket, amelyeket az emberi egzisztenciáról töprengő egyén megfogalmazhat, nem kifejtve, csak felvillantva és megsejtetve. Így válhat a nyárfa, a kerti virág, a „lángsugarú nyár”, a tavasz, a „bérci tető”, az élet, a tél, a hó, a sír, az „özveggyi fátol” pedig az elmúlás szimbólumává. Ezeknek a szimbólumoknak az egész versen végighúzódo ellentétes tartalma és hangulata termékeny feszültséget kölcsönöz a szövegvilágnak, érzéseket és gondolatokat támasztva a befogadásban.

Szimbolikus jelentéseket hordoz a versben a közeli és a távoli világok ellentéte is. Petőfi a vers érzelmi-gondolati tartalmának fokozására mesterien használja fel a térbeli és időbeli közelítési és távolítási technikákat. A térben és időben közelinek érzett szövegszegmentumok az élet szimbolikus jelentéskörét erősítik, ilyenek a tájhoz és az évszakokhoz (völgy, kerti virágok, nyárfa, nyár, kikelet), valamint a személyekhez (ifjú szív, hitves, öl, fej, kebel) kapcsolódó szövegelemek. A „még” időhatározószó nyomatékosítása, illetve az „ide” helyhatározószó és a „most” időhatározószó a közelséget érzékelteti. A távolító jelentésárnyalatú szavak az elmúlás jelentéskörét gazdagítják: részben a tájhoz (téli világ, bércei tető), részben a lírai énhez (őszbe vegyülő haj, deres fej), illetve a túlvilághoz (özvegyi fátlyol, fejfa, síri világ) köthetők. Jelentésüket megerősítik a hozzájuk kapcsolódó határozószók (holnap, majdan, egykor, akkor). A versszövegnek ezek a felsorolt alkotóelemei más funkciót is betöltenek: valószínűbbé, hitelesebbé teszik a költő távoli jövőbe vetett vízióját az élet utáni állapotokról és történetekről, a „síri világról”.

A költeménynek a felvázolt szimbolikája visszahat a cím jelentésére is, és újabb jelentésárnyalatokkal tölti fel. Szeptember vége a nyár elmúlásának, az ősz kezdetének, a természet hanyatlásának időszaka, konkrétumában és egyediségében 1847 szeptemberének utolsó napjait jelenti Koltón. A mi olvasatunkban viszont benne van, illetve beleértendő minden szeptember vége, amely a vers születése után létezett, minden elmúlás, a költőé és természetesen a mienk is. Ez a mostani, százhatvanadik szeptember vége arra ad alkalmat, hogy mindenki egyénileg élje át, és dolgozza fel az elmúlás élményét, emberhez méltón elfogadva, ahogyan emberhez tartozónak fogadjuk el az életet is. Ennek a felismerésnek a jegyében csitulnak el a költő érzelmei is, és tisztulnak le gondolatai, a nagy romantikus zeneművekhez hasonlóan. A felismerések tragikumát ellensúlyozzák és feledtetik a formai elemek. Elsősorban a költői képek, aztán a könnyed verselés, a hibátlan prozódia, mindegyik a művészet erejét és tökéletességét sugallja az ember kiszolgáltatott és esendő voltával szemben. Nem inog meg a költő, ujjai sem remegnek az érzések és a gondolatok súlya alatt, olyan könnyedén lépteti verslábat, mintha (Illyés Gyulával szólva) „a valóság lépcsőjén” és nem a „végzet régiójában” járna.

A szimbólumok jelenléte, illetve a teljes vers metaforikus-szimbolikus jelentéstartalma szimultán olvasatot eredményezhet a befogadásban. A referenciális olvasatban a konkrét tájleírás, a megjelölt panoráma gyönyörködtet, azaz kontemplatív befogadásra sarkall, megállapításokat fogalmaztat meg a táj szépségéről, hibátlan egységéről, antropomorf jellegéről, az ember és a táj harmonikus viszonyáról. Ebben a recepcióváltozatban derül ki például, hogy a költő ugyanazzal a leíró technikával jeleníti meg önmagát, mint a koltói kastélyt övező tájat. Tárgyilagos leírásában párhuzamba állítódik a szemlélődő szubjektum szemléletének objektumával: „Még ifjú szívemben a lángsugarú nyár / S még benne virít az egész kikelet, / De íme sötét hajam őszbe vegyül már, / A tél dere már megüté fejemet”. Organikus természetszemlélet ez, ugyanaz a világszellem hatja át a természetet, mint az emberi lelket. (Ennek a kérdéskörnek a tételes kifejtését Schelling filozófiai életművében találhatjuk meg.) A költemény egy „magasabb” szintű, meditatív befogadást is lehetővé tesz. Hipotézisünk létjogosultságát a Petőfi életművét kutató Margócsy István is alátámasztja azzal, hogy elismeri Petőfi lírájának metaforikus-szimbolikus jellegét: „Alighanem Petőfi az a magyar költő, akinek leírásai, bemutatásai, megjelenítései talán a legkevésbé hagyatkoznak a tárgyiasságnak úgymond ’realista’ objektivista módjára: nála, verseiben, verseinek fordulataiban, retorikus fogásaiban minden metaforizálódik, s – talán meglepően hangzik – *másként* jelenik meg. Petőfi verseinek talán leggyakoribb szóképe a nominális metafora, azaz egy olyan azonosítás, ami nyíltan azt mondja ki: az, amire rámutatok, más, vagy más is lehet.”¹ Ez a recepció helyzet meditatív olvasatot feltételez, amelyben a metaforikus-szimbolikus tartalmak mélyebb átélést és alaposabb megértést igényelnek. A *Szeptember végén* filozofálásra ösztönöz életről és halálról, az emberi lét és a boldogság múlandóságáról. A romantika jegyében alkotó költő azt a felismerést sugallja, hogy egyedül a természet örök, a hozzá tartozó értékek pedig abszolút érvényűek, az ember, az emberi lét és életminőségei változóak, relatív természetűek. Bennük rejtettebb titkokat sejthetünk meg, és igazságokat mindenki saját magának fogalmazhat meg, a költő is ezt teszi a maga módján. Azon-

¹ MARGÓCSY István, *Petőfi és a romantika = Irodalomtanítás a harmadik évezredben*, szerk. SIPOS Lajos, FÜZFA Balázs, Bp., Krónika Nova Kiadó, 2006, 278.

ban a felvetett kérdésekben nem mondható ki egyetlen végső és abszolút igazság sem, csak sejtéseink lehetnek. A versben körülírt fogalmak (élet, halál, hűség, hűtlenség) sem jelennek meg tétélesen, csupán metaforák és szimbólumok által, relativizáltan és szubjektívizáltan, híven a romantikus költői gyakorlathoz.

A versben kulcspozíciója van az „Elhull a virág, eliramlik az élet...” sornak: egyrészt összegzi az első versszakban elmondottakat, másrészt felkészít a többi szakasz gondolati és érzelmi befogadására. Egyszerre fenntartja és megerősíti a metaforikus-szimbolikus költői retorikát, és új perspektívákat nyit a befogadásban. Nevezetes elemzésében maga Kosztolányi Dezső is rendkívüli funkciót tulajdonít ennek a sornak a verskompozícióban: „Soha dallamosabb sort nem olvastunk még. Ha sokszor mondogatjuk, nemcsak nyelvünk legédesebb muzsikáját érezzük, hanem szinte a rokon nyelveket is, minden keleti nyelvet, akár az Ezeregyéjszaka regéjét.”² Illyés Gyula szintén ebben a verssorban fedezi fel a költemény érzelmi és gondolati fordulópontját, szimbolikus tartalmainak fókuszát: „Ezáltal kezdődik el egy olyasfajta folyamat, mint amidőn az ember a rózsza letépett szirma mögött még szebb szirmot pillant. A szép tájkép eltűnik, vagy átvilágosul, és még szebb képre nyit pillantást. Az ablakban magát a táj látványán merengő költőt látom hiteles, emberi valóságában. Miért hiszem el, hogy mélabús? Tán épp azért, mert szerényen és finoman – úgy, ahogy ehhez a finom lelkiállapothoz illik – épp csak sejteti. Magáról éppoly tárgyilagosan szól, akár a tájról. Tán ez okozza, hogy ez a kép is átviláglik, egy szírom, egy fátyol újra lehull. Új tájba lépünk. De ez a táj már több mint szóval elmondható, vagy ecsettel leírható vidék. Ez már az élet és a halál környezete, az emberi sors dermesztő és magasztos ’millió’-je.”³ Az idézetek szerzői is felismerik, hogy Petőfi versében a tájleírás tárgyisságát fokozatosan cseréli fel a szubjektivitás, és a konkrét látnivalók, referencialitások helyét átveszi a lírai látomás. Ez a látás- és beszédmód egyszerre erősíti meg a költemény romantikus jellegét, és gazdagítja metaforikus-szimbolikus vonásait.

² KOSZTOLÁNYI Dezső, *Petőfi Sándor* = *Uő, Lenni vagy nem lenni*, Kairosz Kiadó, [é. n.], 220.

³ ILLYÉS Gyula, *Petőfi Sándor*, Bp., Kortárs Kiadó, 2002, 283.

A *Szeptember végén* című versnek vannak még rejtett értékei, amelyek felfedezőkre és értelmezőkre várnak, lesznek tehát újabb olvasatai és újabb értelmezései. Egy dolog azonban bizonyos, változhatnak az olvasói eljárások, módosulhat az irodalmi ízlés, a vers mindig örök, és szövege változatlan marad.

Ratzky Rita

A BIEDERMEIER DISZKRÉT BÁJA

Kispolgárság

Az európai történelem a XVIII. század végén, a XIX. század első felében létrehozott a városi lakosságból egy részben a keze munkájából, részben szellemi munkából élő réteget, amelyet kispolgárságnak nevezünk.¹ Nem bírt földtulajdonnal, ami a feudális életmódhoz és erkölcsökhöz kötötte volna, nem bírt vagyonnal vagy a városhoz kötődő ipari tevékenységet folytatni készítő nagy- vagy kisipari termelőüzemmel sem. Hozzá számíthatóak a nem egyházi oktatási vagy kulturális intézményben dolgozó állampolgárok, akik csekély létszámuknál fogva még nem alkottak külön szociális réteget.²

Életmód

A kispolgárság életmódjának fontos része volt a társasági élet.³ Ez városi lakásukhoz, a szalonhoz kötődött, és többnyire délutáni teázásban, beszélgetésben vagy közös művészeti programokban nyilvánult meg. A művelt polgár életéhez hozzá tartozott a zenélés, és nem volt ritka az új irodalmi művek bemutatását célzó felolvasás sem. A kispolgár hivatalt töltött be, keresetéből élt. Nagy értékű műtárgyak vásárlásába nem bocsátkozhatott, de kapcsolatot tartott a művészeti élet embereivel. A vagyonos arisztokratákkal nem versenyezhetett, nem számíthatott előkelő körökből származó kapcsolatokra, ám biztos jövedelméből szerény, de tisztességes életvitelre volt képes. Ebbe beletartozott egy-egy családi portré elkészíttetése, néhány folyóirat járátása, a színházi eseményeken való megjelenés,

¹ VÖRÖS Károly, *Petőfi és a pesti kispolgár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.

² T: ERDÉLYI Ilona, *Irodalom és közönség a reformkorban. Regélő Pesti Divatlap*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1970 (Irodalomtörténeti füzetek).

³ FÁBRI Anna, *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848*, Budapest, Magvető, 1987.

esetleg egy-egy zeneművész számára rendezett otthoni hangverseny. A régebbi szokásokhoz kötődően közösen megünnepeltek egy-egy névnapot, a nyári hónapokban pedig a város környéki piknikek voltak szokásban az épületbe zártságot, a természet távoliségének búskomorságot okozó hatását leküzdendő. A hivatalhoz kötöttség kiakcsolódást, a hétköznapi nyűgök alól való felszabadulás utáni vágyat vont maga után. A nők számára nem is volt más társasági együttlétre való lehetőség.

Művészet

A család számára a szalonban kellett pótolni a természetet: tájképekkel, állatábrázolásokkal próbálták becsempészni az otthonukba a természetélményt. Mindezt stilizálva, elkülönítve magukat a paraszti életmódtól épp úgy, mint a gondtalan arisztokrátáktól és gazdag polgároktól. E réteg művészete a biedermeier. A feleség és a gyermekek egész nap otthon tartózkodnak, fontos számukra a kényelem kialakítása. Ebbe az életmódba és ízlésvilágba fog belépni a Pest-Budára költöző Petőfi házaspár.

A portré

Figyeljük meg, hogyan jelenik meg Szendrey Júlia külseje Petőfi verseiben (ezek 1846 őszén született költemények): „Piros orca, piros ajkak, / Barna fürtök, barna szem, / És ez arcon és e szemben / Mennyi lélek, istenem!” Az arc megjelenítése egyszerű, de hatásos. Tegyük a vers mellé az osztrák biedermeier nagy alakjának, Franz Eyblnek *Lesendes Mädchen* című portréját.

Roskovics Ignác: Szendrey Júlia

Franz Eybl: Lesendes Mädchen (1850)

A biedermeier a *pillanatot* igyekszik megragadni. Olvassunk bele a *Kinn a kertben voltunk...* című költeménybe: „Kinn a kertben voltunk, / Egymás mellett ültünk, / Az úristen tudja, / Mi történt körülünk? / Azt sem tudtam, mi van, / Ősz-e vagy kikelet? / Csak egyet tudtam, hogy / Veled vagyok, veled!” Igazi randevú-hangulat, az együttlét varázsa – a környék, Erdőd, elsüllyed körülöttük. Elbeszél egy jelenetet, de reflexív szándékkal értelmezni akarja azt. A kövé válás jelenete következik, *mindketten* szeretnék ezt a pillanatot rögzíteni (a *Tündérálomban* is találkoztunk már ezzel, a szerelmi jelenetben). Ez a pillanat természetének paradoxona.

A biedermeier szerelemnek a világképe a kizárólagosság, akár csak a népdalok világáénak. Nincs összetett, bonyolult helyzet, mint a romantika világában. Ilyen kijelentő, állító, elhatárolódó költemény a *Költői ábránd volt, mit eddig érzék...* A korábbi érzésektől, a múlttól,

sőt a költő esetében a korábbi versciklusoktól való elhatárolódás. Nem gondolnám, hogy végig kellene követnünk a Petőfi–Szendrey Júlia-kapcsolat érzelemtörténetét, megtette ezt Hatvany Lajos a *Feleségek felesége...* című könyvében⁴. A *Költői ábrándban* is megszólal a lány, a vers szövege párbeszédet imitál, de nem annyira a női szereplővel vitázik, mint inkább önmagával. A férfi hős az egész kapcsolat lényegét próbálja megragadni. A bizonytalanság ebben a versben helyenként a romantikus beszédmódot aktivizálja.

A Júlia-versek első darabjai erdődiék. A képi világ anyaga a környezetből épül be a költeménybe. A szomorúfűz a tóparti tájból kerül be, az alkotó megteszi hangulata megjelenítőjének. (*Te vagy, te vagy, barna kislány...*) A biedermeierben a szerző nem keres távoli hasonlati, illetve metaforaelemeket, környezetéből a legközelebbi, leghétköznapibb tárgyat használja fel, éppen csak kicsit felfényezi, csillogóvá teszi. A közeli növény- és állatvilág alkotóelemeit közvetlen egyszerűséggel emeli be a versszövegbe – nem kell egzotikus tájakat láttatnia. A rózsza tövise, a fehér galamb a népdalok legköznapiabb, legelterjedtebb motívumai, ezeket tölti meg a költő egyedi megjelenítő erővel.

A biedermeier képzőművészet, itt most elsősorban a festészetre gondolunk, ugyancsak a köznapi tájból, környezetből építi a háttérrel a portréiban és jeleneteiben. A portrékon a szereplő lakása bensőséges környezetében ábrázolódik; a jelenet (életkép) a maga természetes környezetében (falu, kert, közeli vidék) játszódik. Vegyük példának Johann Peter Krafft életképét!

Johann Peter Krafft: Marie Krafft am Schreibtisch (1828–1834)

⁴ HATVANY Lajos, *Feleségek, felesége. Petőfi mint nőlegény*, (1919²), Bp., Magvető, 1982.

Petőfi *Szerelmes vagyok én...II.* kezdetű költeménye Barabás Miklós *Galambpostájának* világát idézi az olvasó elé. A vers ugyan nem portrénak álcázott életkép, mint a festmény, de ugyanazokkal a jelképekkel dolgozik. Mindkettő szerelmi vallomás (a versben a férfi, a festményen a nő „készül” szerelmet vallani). A lány ártatlansága nagy erény: ezt a versben a liliom hivatott kifejezni, a képen pedig a női szereplő hófehér ruhája. Az ártatlanság a biedermeier szerelem elengedhetetlen vonása. A versben a fehér galamb a lányt minősítő hasonlat anyagába épül be: „Fehér, mint a galamb, / Amelynek képi-be’ / Isten a szent lelket / Az égből küldte le.”; a képen a lány kezében van a galamb, ami a keresztény mitológiában a Szentlélek szimbóluma – mellel a levélvivő.

A Szentlélek és a lány összetalálkozása mindkét műben utalás a szerelem transzcendens voltára – a szerelem égi ajándék.

A Júlia-ciklus (*Az őszi utolsó virágai Júliának*) legszebb darabja az *Ereszkeedik le a felhő...* Dallamosságát a rákomponált ének is bizonyítja. Megvan benne az ún. „népdalküszöb”, ez a műnépdalnak a külsődleges jegye⁵, majd ismétlődések lódtítják tovább a verssort: „Ereszkeedik le a felhő, / Hull a fára őszi eső, / Hull a fának a levele, / Mégis szól a fülemile.” A személyes sorsra való áttérés természetes, zökkenő nélküli. A fülemile, az összekötő elem, mind a négy versszakban megjelenik. Énekével részvétet kelt maga iránt – a vers hőse önmagát azonosítja a madárral. Az elhallgatás eszközével él, de az olvasó (egykor a ciklus címzettje is) érti az azonosítás okát.

Nemcsak a műnépdalt eleveníti fel az 1846-os Júlia-ciklusban, hanem a Béranger-től tanultakat is, és ezzel megint visszatértünk a biedermeierhez. A *Borús, ködös őszi időben...* intím atmoszférát teremt a magányos gondolkodás számára. A színhely egy szoba, amelyben a kandalló előtt a férfi számot vet a múltjával, de a jövő még bizonytalan számára. Az őszi hideg ellenpontjául az elérhető szerelem, a csáládi élet melegének lehetősége merül fel a mind ez ideig magányos vándorló számára.

1847 őszére megvalósul az álom, szeptember 8-án házasságot kötnek Szendrey Júliával – a koltói mézeshetek verse a *Szeptember végén*. Szendrey Júlia hagyatékában, amely részben az Országos Szé-

⁵ HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faludtől Petőfijig* Bp., Akadémiai Kiadó, 1978.

chényi Könyvtár kézírattárában van, található egy cédula Júlia kézírásával: „Halj meg, amikor a legboldogabb vagy!” A pillanat, a boldogság pillanata is mulandó. Csak a halott szerelme örök.

Összegzés

A biedermeier világképben a nő magas piedesztálon áll, tisztelet illeti. Nem a férfiszenvedély játékszere, hanem jövőbeli társ, az otthon, a család melegének védőangyala. A nő külseje fontos, hiszen ezzel ragadja meg a férfi pillantását, de lelki értékekkel párosul. A jószág, a szelidség, a harmónia, amely a férfi hétköznapijainak háttere, életető erő. Távol áll tőle az extravagancia, nem igényli a meglepetéseket. A csendes boldogságot, az intimitást tűzi ki célul. Nem hiányzik belőle az erotika, csak más a helye a világképben. Nincs kitüntetett szerepe, de ott parázsluk a megfékezett szenvedélyben. A romantika a női testből sokkal többet mutat, lényegében a klasszicizmus is. A biedermeier portrékon nagyon anyagszerű megjelenítésben, vendégváró öltözetben láthatjuk a hölgyeket és urakat. A ruha csak a nyakat, a kebel egy részét hagyja fedetlenül, de többről szó sem lehet. Nem készülnek aktok, a tájból eltűnnek a nimfák, átadva helyüket a családosan kiránduló polgároknak.

A *Csendes tenger rónaságán...* című és kezdetű Petőfi-vers emblematikusan fejezi ki ezt a harmóniát, a családi boldogságot, amit elkerülnek a viharok. A ringatózás⁶ erotikus motívum, akár József Attila *Ringató* című költeményében. Ebbe a kiküzdött harmóniába lép be Pest-Budán a vér nélküli forradalom, amely szabadságharcba fordul, mert az érdekek elsöprik a békésen megvalósítható álmokat.

⁶ „Csendes tenger rónaságán / Szeliden reng csónakom, / Mint tavasszal esti szellő / Kebelén a rózsafa.” (Petőfi Sándor) „Holott náddal ringat, / holott csobogással, / kékellő derűvel, / tavi csókolással. // Lehet, hogy szerelme / földérül majd mással, / de az is ringassa / ilyen ringatással.” (József Attila)

Jakobey Károly: Szendrey Júlia (1857)

Sipos Lajos

SZENDREY JÚLIA „APOTHEOZISA” MINT A PETŐFI-KULTUSZ RÉSZE

Petőfi Sándor 1846. szeptember 8-án Nagykárolyban, a Szarvas vendéglőben rendezett táncvigalomban ismerte meg „a karcsú természetű, élénk szempillantással reá tekintő” Szendrey Júliát.¹ A költő, akinek nemcsak professziója, de életformája is volt a versírás, ettől számítva az év végéig huszonhárom, a következő évben, a *Szeptember végén* előtt huszonhét versben tematizálta a fiatal lányt, a hozzákötő érzelmeket, az érzelem hullámvázát, majd a házasságban remélt boldogságot. Ezekben az alkotásokban, megnevezve, vagy csak félreérthetetlenül ráutalva, Júlia „piros orcájá”-ról, „piros ajká”-ról, barna fürtjeiről, „barna szem”-eiről, mindent elárasztó „szépségé”-ről, „szép lelké”-ről esik szó, a „mindennél szebb” leányról, aki „a nagy világ / Legnagyobb gyémántja”, akinek „sötét világú, ábrándos” „szép szeme” a „hetedik égbe” röpíti a versek szerzőjét.²

A gyorsan elhíresült találkozás, szerelemvallás, a megjelent versek nemcsak Szendrey Júliát tették az irodalmi közbeszéd tárgyává. De azzá vált a fiatal lány versekből kiáradó szépsége is. Lauka Gusztáv, aki 1838-ig az erdődi Károlyi uradalom gazdatisztje volt, 1840-től Pesten élt, költőként és íróként tagja volt annak a körnek, melynek 1846-ban Petőfi egyik központi alakja volt, egyszerre dicsérte Júlia fiatalágát, szépségét, szellemét (és gazdagságát). Arany János is ezt tette 1847. szeptember 8-a előtt írt levelében. A „testben, lélekben egyaránt szép” lányról szólt Szilágyi Sándor, a későbbi történetíró. A kolozsvári ünnepi vacsorán Berzenczei országgyűlési

¹ Törökfalvi Papp Zsigmond írta le utóbb az első találkozás történetét ezekkel a befejező szavakkal. Idézi: DÁVID Gyula, MIKÓ Imre, *Petőfi Erdélyben*, Bp.–Kolozsvár, Balassi Kiadó, Polis Könyvkiadó, é. n. [1996?], 24.

² A versek sorrendben: *Júliához* (1846. szept. 8–10.), *Ha szavaid megfontolom* (1846. okt. 1–7.), *Részket a bokor, mert ...* (1846. nov. után), *Kit feledni vágytam* (1847. ápr.), *Ha én kedvesemről gondolkodom* (1847. máj.), *Látom kelet leggazdagabb virányit ...* (1847. júl. 1427.) = Petőfi Sándor, *Összes költeményei*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953, I, 522, 533–534, 552, 557; II, 55, 64, 105.

követ „Petőfiért [...] remek áldomást üritett, valamint fiatal szép nejeért is [...]”³

Szendrey Júlia azonban külsőleg nem felelt meg a róla kialakuló képnek. Egykori intézeti társa, a későbbi Vachott Sándorné szerint „nem volt szép”, hasonlóképpen vélekedett róla Váradi Antal, Jókai Mór emlékezete szerint „szép, kifejezésteljes fekete [!] szemei közül az egyik kancsalított”; a Marosi György nevű fuvaros, aki az esküvő után Koltóra vitte az ifjú párt, a következőképpen írta le Szendrey Júliát: „[...]az igazat megvallva, én nem találtam sem valami nagy úri nőnek, sem valami pompás ruhában, de még csak szép sem volt. És szinte szájamon volt a kérdés, hogy mit lehet egy ilyen asszonyon szeretni?”⁴

Júlia 1846-ban

Találkozáskor a 18 éves lány karakteréről Endrődi Sándor a következőket írta: [...] daczos, szilaj természetű gyermeklány, Juliska nem serdült olyan hajadonná, kit a környékbeli tante-ok a konvencionális ildom szempontjából kifogástalannak tarthattak volna. Szülei elkényeztetették; minden vágya teljesült. Sima és nyugodt vonásai láttán senki sem gyanította, mily örvények zajlanak szíve mélyein. [...] saját álmai fényébe temetkezve érezte csak magát nyugodt-

³ Idézi: DÁVID Gyula, MIKÓ Imre, *I. m.* 55; Arany János, *Levelezése*, szerk. KERESZTURY Dezső, Bp., Akadémiai Kiadó, 1975, I, 142; DÁVID Gyula, MIKÓ Imre, *I. m.*, 120; 110., 120; 110., 122.

⁴ VACHOTT Sándorné, *Rajzok a múltból*, s. a. r. FÜLÖP Lajos, LISZTÓCZKY László, Gyöngyös, Vachott Sándor Városi Könyvtár Kiadása, 2007, 242; VÁRADI Antal, *A költő házassága*, Idézi: BAY Dóra, *Szendrey Júlia = Petőfi album. Adatok, okmányok és képek Petőfi Sándor diadalútjáról*, Bp., Pestü Napló kiadása, 1923, 67; Jókai Mór, *Petőfi* = J. M., *Írói arcképek*, s. a. r. BISZTRAY Gyula, Bp., Művelt Nép Kiadó, 1955, 231; idézi: DÁVID Gyula, MIKÓ Imre, *I. m.*, 103.

nak és elégedettnek [...]. Nem érezte magát jól az uradalmi körökben, únta [...] az atyja alatt álló hivatalnokok széptevéseit [...].”⁵

Műveltsége sem különbözött sokban a XIX. század első felében hosszabb-rövidebb ideig intézetben tanuló, társadalmi csoportjába tartozó leányokétól. A Mezőberényben, gróf Festetics Vincéné leánynevelőjében, aztán Pesten, Tánzer (Lejte) Lilla intézetében tanult Júlia tanulmányai végeztével zongorázott, olvasgatott, tudott németül, megtanult franciául, ügyesen rajzolt, festett, kézimunkázott.⁶ Olvasmányai is hasonlóak voltak a vele azonos helyzetű és neveltetésű lányok kedvenc könyveihez. Az 1831-ben megjelent *Anyegin* hősnője, Tatjana Rousseau *Új Heloïse* és Goethe *Werther* című könyvét, Madame de Staël, Chateaubriand és Richardson regényét olvasta; az 1857-ben megjelent *Bovaryné* regénycímbe emelt alakja (az 1830-as regényidőben) ugyancsak Chateaubriand-t olvasta, rajongott Heloïse emlékéért, kedves könyve Bernardin de Saint-Pierre híres műve, a *Pál és Virginia* volt.⁷ Szendrey Júlia főleg német műveket olvasott, ismerte Bulwer-Lytton regényét, ebből idézi egyik levelében a szerelemre vonatkozó aforizmat, a magyar irodalomból Dayka Gábor életírását lapozta, s „kimondhatatlanul meghatott[a] szomorú házassági viszonya”. Petőfi versei, melyeket Sass Károlytól kapott kölcsön, nem tetszettek neki, „a költeményekben”, ugyanis például a *Hortobágyi kocsmárosné* címűben, „sok [az] illemsértő dolog”.⁸ Tatjana is, Emma is, Júlia is valószínűleg olyan romantikus regényeket forgatott, melyekben (*Bovaryné*ből kölcsönözve a szavakat) „nem volt szó másról, mint szerelemről, szerelmes nőkről és férfiakról, [...], szívgyötrelmekről, esküvésről, csókokról, könnyekről és zokogásról, hintázásról a holdvilágban, csalogányról a bokorban, lovagokról,

⁵ ENDRÓDI Sándor, *Szendrei[?] Júlia = Petőfi album. Kiadja a Petőfi Társaság*, szerk. BARTÓK Lajos, ENDRÓDI Sándor, SZANA Tamás, Bp., Athenaeum Kiadó, 1898, 62–63.

⁶ Vö.: KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor*, Bp., Elektra Kiadóház, 2002, 101; HORVÁTH János, *Petőfi Sándor*, Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1922, 257; KERÉNYI Ferenc, *I. m.*, 101.

⁷ KERÉNYI Ferenc, *I. m.*, 101; HORVÁTH János, *I. m.*, 257.

⁸ PUSKIN, Alekszander Szergejevics, *Anyegin*, ford. ÁPRILY Lajos, Bp., Európa Könyvkiadó, 1959, 63, 95, 235; FLAUBERT, Gustave, *Bovaryné*, ford. GYERGYAI Albert AMBRUS Zoltán 1904-es magyarítása alapján, Bp., Európa Könyvkiadó, 1958, 40–41. Sass Károly emlékezése. Idézi: DÁVID Gyula, MIKÓ Imre, *I. m.*, 37, 26, 38.

akik bátrak, akárcsak az oroszlán, szelídek, mint a kezes bárány, képtelenül erényesek, kifogástalanul öltözködnek [...]”⁹.

Az identitását kereső Tatjana a szerelem őszinte megvallásában, végül pedig a feleségi hűség erkölcsi-vallási parancskövetésében találta meg önmagát. Emma, aki „lelke mélyén valami nagy eseményt várt” egész életében, a kiteljesedést a „hétköznapiokból” való kikökenésben kereste.¹⁰ Szendrey Júlia 1846 februárjától naplót vezetett, és sűrűn levelet váltott barátnőjével, a nála idősebb Térey Marival. A napló és a levelek, rendszeresen felbukkanó német nyelvű fordulatokkal és a romantikus regények toposzaival, egyfajta önmegértési kísérletet jelentenek. Az írójuk láthatóan szeretné tisztázni a maga számára kínáló életmód és szerepkiteljesítés előnyeit, és szavakba foglalni annak lehetetlenségét. Ebben az önértelmező folyamatban talált rá az érzelmi emancipáció emblematikus figurájára, George Sandra és műveire.¹¹ És nem sokkal ezután jelent meg életében Petőfi, aki akkor a Kolozsvárt megnyíló erdélyi országgyűlésre jött, előtte pedig részt vett Nagykárolyban a vármegyegyűlésen. A Pestről megérkezett híres költő felkeltette Júlia érdeklődését.

Pedig „Petőfi nem volt eszményi férfialak. [...] Termete szikár, közép nagyságú, arcszíne sápadt, szemei középnagyok, feketék, szemöldei szegletbetörött szatír kifejezésűek, az egyik éppen fölfelé hegyezett, orra hegyes, tövén a homlokánál benyomott, sűrű, sodronykemény haja fölfelé szoktatva, szája kicsiny s egy rendetlenül előre álló foga miatt gunyoros kifejezésre nyíló.

Egész lénye, megjelenése komor, zárkózott volt; inkább visszautasító mint barátságos. Nyakkendő-t nem viselt soha, ami a nyakát még hosszabbnak tűntette fel.” Bizonyos helyzetekben, elsősorban verseit szavalva, azonban „kigyulladt” a lelke: „tekintete sugárzott, alakja megnőni látszott, szoborszerűvé alakult; ilyenkor [...] férfit és nőt magával ragadt.”¹²

A költő hirtelen fellángoló érdeklődése Júlia iránt váratlan élességgel vetette föl a fiatal lány számára az életstratégia választásának dilemmáját: fogadja el az „előnyös és társadalmi csoportjában általános vidéki életformát kínáló udvarlók egyikét, s ezzel megmarad

⁹ FLAUBERT, Gustave, *I. m.*, 40.

¹⁰ *I. m.*, 65, 83.

¹¹ VACHOTT Sándorné, *I. m.*, 242.

¹² JÓKAI Mór, *I. m.*, 231.

megyéje határain belül, vagy válassza a bizonytalan egzisztenciájú híres költőt. A naplóbejegyzések és a Térey Marinak küldött levelek jól mutatják a mérlegelés, tépelődés, vívódás folyamatát. Szendrey Júlia az 1847. február 20-i feljegyzése szerint Petőfi mellett döntött. Ez a döntés egyrészt a családjával, korábbi életformájával való szakítást jelentette, másrészt a „nagyhírű, kiváló lángelme, a már akkor mindenfelé népszerű nagy költő”-vel¹³ való életközösséget, az országos ismertséget, a Pestre jutást, a maga (titkolt írói) ambíciója kiteljesedését ígerte, abban az életmódközösségbe való bejutást, melybe Petőfi mellett Arany János, Jókai Mór, Lauka Gusztáv és az évtized jeles írói és költői voltak meghatározók. A házasságkötés után az új életforma vállalásának külső jeleként levágatta „szép gazdag, barna haját”, férfiingekhez hasonló, zárt blúzokban járt, és szivarozott. Mindent megtett, hogy külsőleg hasonlónak váljék kedves írójához, George Sandhoz.¹⁴

Miután az ifjú pár Pestre érkezett, a Dohány utcában, a 373-as számú Schillerházban vettek ki lakás. A bérlemény „három utcaszoba, alkofen, előszoba, gazdasági konyha stb.” volt. „A magas lakbér miatt az egyik szobát Jókainak adták ki (helyére 1848 pünkösdjén Petőfi szülei költöztek), az ebédlőnek kinevezett helyiséget pedig közösen, afféle szalonnak is használták, ahol a két író egymással és barátaikkal eszmét cserélhetett, kéziratokat olvashatott, bírállhatott.”¹⁵

Szendrey Júlia 1847-ben

¹³ HORVÁTH János, *I. m.*, 267.

¹⁴ VACHOTT Sándorné, *I. m.*, 242.

¹⁵ KERÉNYI Ferenc, *I. m.*, 124.

Szendrey Júlia az új otthonban nem vezetett háztartást, az ebédet a közeli fogadóból hozatták, s azt rendszerint hármásban fogyasztották el. Petőfi is, ő is ambicionálta ugyanakkor, hogy íróként lépjen föl. Jókai, aki 1847. július 1-jén vette át Frankenburg Adolftól az *Életképek* szerkesztését, már ebben a hónapban beharangozta Szendrey Júlia naplóját, a „jeles író” munkáját, a „szépirodalom” „olgy csillagát”, akinek műve még férjére, Petőfire is „fényt vetend”. Az *Életképek* októberi 18–19. számában pedig már olvasható is egy naplórészlet Jókai bevezető szavaival: „Egy művet nyújtok át ezenél szép nagysádtok kezeibe, – egy igaz gyöngyöt, mely a legtisztább női szív tengermélyén ismeretlen hevert, egy tündérszép virágot, mely ihletett hölgy lelkében a költészet napvilágánál született, szenvedések könnyharmatával öntöztetett, s a boldog szerelem által leszakított, hogy koszorúként ragyogjon a boldogabb s boldogságra legméltóbb férfinak homlokán. E szellemkincs *Petőfiné naplója*.” A Győrben megjelenő *Hazánk* ugyanakkor hozta az ifjú feleség másik naplótöredékét, s e napló megjelenése után rögtön közöltek egy „nagyszabású” Szendrey Júliát köszöntő üdvözlő ódát. A két újság deklaratív is írónővé avatta a valamikori endrődi „várkisasszonyt”.¹⁶

Barabás Miklós Júlia-képe
(1948)

1848 tavaszán készült Barabás Miklós kőrajza Szendrey Júliáról. Ez a kép nem George Sand lelkes hívét, hanem a korszak ízlésének megfelelően a híres ember feleségét, a már ismert írónőt mutatja az *Életképek* olvasóinak. Nem olyan a kép, mint az 1839-ben készített *Bethlen Jánosné* arcképe, ahol a korabeli ruházat, hajviselet és ékszerek aprólékos kidolgozása jellemezte a művészt.¹⁷ Ezen a rajzon a háttérben felsejlik egy erdő, egy domb, egy völgy, emlékeztető talán az erdődi vár körül elterülő vidékre, az előtérben álló női alak egy székre támaszkodik, kezében kendőt tart.

¹⁶ MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor*, Bp., Korona Kiadó, 1999, 262–264.

¹⁷ Vö.: MÁRKOSFALVI BARABÁS Miklós, *Önéletrajza*, bev., jegyz. BÍRÓ Béla, lektorálta és az új kiadás előszavát írta MURÁDI Jenő, Sepsiszentgyörgy, 1998.

1848 márciusa hozta meg Szendrey Júliának az igazi társadalmi kiteljesedést. Lakásuk az írók és költők gyülekezőhelye lett. Mindig „egyszerű fekete ruhá”-ban járt, melyet a márciusi napok felé közeledve derékban „széles nemzetiszínű szalag” övezett, „bal keblén kokárda, fején kis nemzetiszín szalagokból összeállított magyar főkötő” volt.¹⁸ Március idusán mindenhová elkísérte Petőfit. Az „ifjúság őt csaknem annyira” ünnepelte, „mint férjét. Ha megjelent a tömeg között, éljent kiált[ottak] neki”. Mozgalmakat indított a nők között. Kokárdákat készítettek, „hatos selyemből [...] ezüsttel hímzett s rojtozott háromszínű nemzetőrségi zászló”-t. „Debrecenben zászlót varrt, kötéseket csinált, eljár az országgyűlésre.” Ott volt a szabadszállási követválasztáson, s amikor „jóakaró emberek rohanva hozták a riasztó hírt, hogy az ellenpárt által felbújtott nép agyonütéssel fenyegeti a költőt”, akkor Szendrey Júlia magát is veszélybe sodorva, a közhangulattal való szembefordulást, a „sors” vállalását sürgette.¹⁹

*

Petőfi eltűnése után a férje keresésére indult Szendrey Júliáról mindenféle mendemondák keringtek. A körülötte felcsapó indulatok kifogásolták viselkedését, állítólagos éjszakázásait Kolozsvárt férfiak társaságában, még inkább férjhezmenetelét a gyászév letelte előtt. A házasságkötésről a *Pesti Napló* 1850. augusztus 6-án egy érzelmekre ható napi hírben, a *Hölgyfutár* ugyanezen a napon egy rövid pamfletben számolt be. Arany János a hír vétele után *A honvéd özvegyében* összekapcsolta a vers mottójában megjelenített *Hamlet*-részletet a gyarló asszonyról a *Szeptember végén* egyik sorának parafrázisával („Eldobtad a tiszteletes gyászt, /Korán vetéd el azt, korán [...]”). A vers azonban nem járult hozzá az indulatok felkorbácsolásához, Arany János ugyanis nem közölte az alkotást (azt csak Arany László tette közzé az apja halála után). Amikor aztán minden kétséget kizáróan bizonyos lett Petőfi halála, az újracházasodott özvegy körül is elcsendesedni látszott a világ. 1857-ben *Rózsabimbóhoz* cím-

¹⁸ JÓKAI Mór, *I. m.*, 233; VACHOTT Sándorné, *I. m.*, 242.

¹⁹ VACHOTT Sándorné, *I. m.*, 242; 241. BIHARI Mór *Petőfiné, Szendrey Júlia = Petőfi album. Adatok, okmányok és képek Petőfi diadalútjáról*, Bp., Pesti Napló kiadása, 1923, 101–102.

mel verse jelent meg, ezután „nagy sikerei voltak verseivel, novelláival, meséivel” és Andersen-fordításával.²⁰

Székely Bertalan illusztrációja A hegyek között című vershez

Az 1850-es évek közepétől Petőfi emlékének romantikus-tragikus idézését kiegészítette a lezárult életmű racionalizáló birtokba vétele. Gyulai Pál és Erdélyi János 1854-ben közzétett tanulmánya, a *Petőfi Sándor és a lírai költészetünk* és a *Petőfi Sándor*, Arany János 1855-ben Nagykőrösön készített munkája, *A magyar irodalom története rövid kivonatban* és Jókai Mór *Petőfi Sándor* című írása a *Vasárnapi Újság* 1856. március 2-i számában jelezte e folyamat megindulását. A folyamat igazában a következő évtizedben bontakozott ki. 1863-ban Jókai Pusztafi néven megidézte a költőt a *Politikai divatokban*. 1864-ben Zilahy Károly megjelentette *Petőfi Sándor életrajza* című könyvét,

²⁰ SZENDREY Júlia, *Ismeretlen naplója, halálos ágyán tett vallomása*, szerk. dr. MIKES Lajos, DERNÓI KOCSIS László, Bp., Genius Könyvkiadó, 1931, 112, 203–204.

²² BÜKY Béla, CSENERGYNÉ NAGY Zsuzsa *Székely Bertalan illusztrációi egy tervezett Petőfi-életrajzhoz*, MTA Könyvtárának közleményei, 36., Bp., Akadémiai Kiadó, 1963.

Pákh Albert adatokat gyűjtött egy újabb életrajzhoz, s ehhez (vagy egy másikhoz) Székely Bertalan ötvenkét illusztrációt is tervezett.²²

Egy évtized múltán, 1874-ben megjelent költeményeinek díszkiadása „művészi rajzokkal”, 1877-ben az előző javított változata, az *Összes költeményei. Hazai művészek rajzaival készített második képes kiadás*. Ezzel pedig megkezdődött Petőfi apotheozisa. Zichy Mihály képe, a *Petőfi megdicsőülése*, Madarász Viktor *Petőfi halála*, Lotz Károly és Hege-dűs László hasonló című műve jelezte ezt a folyamatot. 1877. január 1-jén megalakult a Petőfi Társaság, megindították *A Petőfi Társaság Lapja* című folyóiratot, s szervezeten kezdték gyűjteni a relikviákat.²³

Az egyszerre racionalizáló és romantizáló Petőfi-kultuszban megkezdődött Szendrey Júlia „apotheozisa” is. Az 1874-es és a teljesebb 1877-es kiadásban a mai fogalmak szerinti kultuszversek hát-térbe szorultak. A versekhez kapcsolódó képzőművészek „különös előszeretettel viseltettek azon költeményekhez, amikben tájleírások, genre képeket és népviseleteket lehetett illusztrálni”, elhagyták a „csatákról [...] és különösen szép asszonyokról” készített verseket, rendszerint megelégedtek azzal, hogy az általuk választott mű egyetlen szakaszához kapcsolódjanak.²⁴

Ezt tette Székely Bertalan, aki az *Állj meg, feleségem* című vershez, pontosabban a költemény utolsó szakaszához készített illusztrációt:

„Elfáradtam. Most már
Csak pihenhetek.
Úlj le itten, majd én
Melléd heverek,
S rád hajlok fejemmel,
Igy, kis angyalom...
Munka után milyen
Jó a nyugalom!”

*

²³ Lásd a már fentebb is idézett *Petőfi album. Adatok, okmányok és képek Petőfi diadalútjáról* című kötetet: műmelléletek, számozatlan lapok: címnegyed, a 36. oldal után; 79, 82. oldal, a 116. oldal után

²⁴ Vö. JÓKAI Mór, *I. m.*, 247–254, 330–331.

Ebben az összefüggésben különös szerep jut a *Szeptember végén* szövegtörténetének. Beöthy Zsolt *A magyar irodalom kistükrére* című összefoglalásában nem említi sem a verset, sem a verscsoportot. Bartha József *A magyar nemzeti irodalom története* című tankönyvében 1907-ben csak a „hazai és idegen formák használatára” hozza fel példának. Horváth János monográfiájában az élet és az elmúlás Petőfit állandóan foglalkozató képzetköréhez kapcsolja a szöveget. Pintér Jenő 1938-ban „az egész magyar szerelmi költészet” csúcspontjának nevezi a Szendrey Júliát tematizáló verseket. Később az *Egy gondolat bánt engemet* párverseként olvasták a *Szeptember végén*, melybe „bele lehetett látni a váteszi látnokság kivételezettségét”, a „vezérköltői imago”-t,²⁵ a költészet romantikus értelmezését, a népzézer-költő őstípusát.

Azok a képzőművészek, akik ehhez a műhöz akartak kapcsolódni, vagy úgy jártak el, mint Székely Bertalan az *Állj meg, feleségem* esetében, vagy úgy, hogy a versvilág legtöbb elemét beépítették a képzőművészeti alkotásba, amint azt megtette Hegedűs László az 1907-es emlékkiadásban. Ugyanakkor kínálkoz(hat)ott egy harmadik lehetőség is. A festő kivonhatta magát a Petőfi-kultusz hatása alól, és egy másik szemléleti pozícióból közelítette-mérlegelte a témát. Ez történt Thorma János 1901-ben elkészült művében.

A nagybányai művésztelepen dolgozó festő az Ausztriával való végleges megbékélés idején, a millennium hangulatában, nem sokkal azelőtt, hogy Kossuth Lajos fia, Kossuth Ferenc a Wekerle-

²⁵ BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kistükrére*, Bp., Athenaeum Részvénytársaság, 1896, 164–169; BARTHA József, *A magyar nemzeti irodalom története*, Bp., Szent István Társulat, 1907, 69; HORVÁTH János, *I. m.*, 303–308; PINTÉR Jenő, *A magyar irodalom története*, Bp., Franklin Társulat, 1938, II, 262; MARGÓCSY István, *I. m.*, 46–47.

kormányban miniszterséget vállalt, változatlanul az 1848–49-es politikai hagyományokhoz való hűségben találta meg ön maga identifikációs bázisát. Ezért folyamatosan visszatért a szabadságharc emlékéhez. 1893 őszén tervbe vette az aradi tábornokok hősi halálának megörökítését. Elutazott Aradra, felkereste a kivégzés helyszínét, felkutatott egy embert, aki jelen volt az akasztásoknál, különleges engedélyt szerzett egy ilyen ítélet-végrehajtás megtekintésére, s csak ezután kezdett hozzá az *Aradi vértanúk* megfestéséhez. 1898-ban és 1903-ban két változatban elkészítette a *Talpra magyar!*, 1899-ben a *Honvédtemetés* című festményt. 1848–49 eszményrendszere vezette el az 1901-ben harmincegy éves festőt a *Szeptember végén* című alkotáshoz.

Thorma János: Szeptember végén (1901)

A festő nem illusztrációt készített. „Petőfit festette meg a koltói domb oldalán ülve, Júliáját magához vonva [...]. Az előtérben a hervadó növényzet, kései virágok, vörösödő bokrok, lent a völgyben a Lápos folyó felett köd úszik, s fönt hátul’ már hó takará el a bérci tetőt’, a Rozsályt, a Fekete hegyet és Guttint.”

A kép a látszat ellenére nem a szövegelemek képi rögzítése, nem a vers háttérbe vonható gondolati és érzelmi attitűd más jelrendszerbe helyezése. Talán inkább a számára reménytelennek látszó magyar sors képpé formálása, a két *Talpra magyar!* ellentéte, az *Aradi vértanúk* meg a *Honvédtemetés* előképe. Esetleg Tornyai János *Bús magyar sors* című festményének párdarabja.

A Tornyai-képen a sivár vidék és az előtérben lévő csontsovány állat sugalmazza a reményvesztést. Thorma János festményén nem a vers „borongós melankóliája”, a konvencionálisan „szép és megható” Petőfi és Júlia alakja a döntő, ahogyan Réti István állítja.²⁶ A Júliát és férjét idéző két figura összesimulása, a legintimebb emberi pillanat bensősége áll szemben itt az arcokon tükröződő, végső kétségbeesést mutató távlatatlansággal, a természet örök körforgását és a mindenkori újjászületést ígérő biológiai perspektíva az előtér halált intencionáló sötét tónusával.

A *Szeptember végén* című Petőfi-vershez látszólag legközelebb álló, azonos című festmény ezért (talán) más mű. Semmiképpen nem illusztráció.

*

A *Szeptember végén* és Szendrey Júlia a magyar irodalmi köztudatban összekapcsolódott. Az 1934-ben megjelent *Szendrey Júlia* című Herczeg Ferenc-darab végén, azután, hogy Trubeckoj herceg felkínálja Petőfi egykori feleségének a szerelmét és anyagi támogatását, s meglátja a Bach-huszárrá lett Lauka Gusztáv aktacsomóját a rendőrségi nyilvántartóból a rá vonatkozó jelentésekkel, elfogadja Horváth Árpád házassági ajánlatát. Előtte azonban (szerzői utasítás szerint) egy „díszkötéses könyvet vesz fel az asztalról, abban megkeres egy helyet, aztán félrehúzza a falon lévő zöld függőnyt, mely mögül megjelent Petőfi Sándor Barabás-féle arcképe.” S az arckép felé fordulva felolvassa neki a *Szeptember végén* első szakaszának két sorát, a második és harmadik szakaszt, ezt „a legszörnyűbb verset”, elégtétellül és búcsúzóul.²⁷

²⁶ RÉTI István, *A nagybányai művésztelep*, Bp., Kulturtrade Kiadó, 1994, 89–90.

²⁷ HERCEG Ferenc, *Szendrey Júlia* = H.F., *Válogatott munkáinak emlékkiadása*. *Szendrey Júlia. Kilenc egyfelvonásos*, Bp., Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, 1934, 88–89.

1934 azonban, bár egy-egy korábbi kiadvány újbóli megjelenése időnként felidézi a vershez kapcsolódó életeseményeket és a recepció tágabb összefüggéseit is, már nem befolyásolja a Petőfi-kultusz alakulását, nem borzolja a Szendrey Júlia sorsát kísérő kedélyeket sem. Ebben a darabban pusztán megjelenik az akkorra már látszólag véglegesre formálódott kép a váteszsköltőről és a kultuszversek beteljesülő történelmi perspektívát felrajzoló voltáról, és a körülmények hatására kényszerűségből másodszor is férjhez menő, Petőfihez különben hűséges Szendrey Juliáról.

Dávid Gyula

PETŐFI ROMÁN RECEPCIÓJA ÉS A SZEPTEMBER VÉGÉN FORDÍTÁSAI

A *Szeptember végén* születésének 160. évfordulóján, Petőfi halhatatlan költeménye román recepciójának témája nem alaptalanul került ö sz-szejövetelünk témái közé. Túlzás nélkül állíthatjuk ugyanis, hogy Petőfi költészetének egyetemes irodalmi visszhangjában a „román irodalom”-fejezet igencsak előkelő helyet foglal el: csak az 1849–1973 közötti időszakból (amelyre vonatkozólag pontos adatokkal rendelkezünk²⁸ – az „összes költemények” sajnos kéziratban maradt fordítását nem számítva –, román költők és vállalkozó szellemű fordítók összesen 345 versét ültették át román nyelvre, s azok több mint 1350 közlésben jelentek meg az egykorú sajtóban, illetve önálló és gyűjteményes kötetekben. Ami pedig a *Szeptember végén* illeti, az a fordítások számát tekintve éppenséggel az élen van: 16 román változatával rendelkezünk, s csak utána következik (a fordítások csökkenő sorrendjében) az *Egy gondolat bánt engemet...* (14), *Az őriült* és *A farkasok dala* (13–13), *A kutyák dala* és *A XIX. század költői* (12–12), az *Érik a gabona* és a *Temetésre szől az ének* (11–11), *A rab* (10), *Fa leszek, ha fának vagy virága* (9), *A nép nevében*, *A dal* és a *Falu végén kurta kocma*, *Szeretek én* (8–8) és a *Füstbe ment terv* (7).

Csábító lenne már csak ennek a címsornak az alapján is, ízléstörténeti összehasonlító elemzésbe belemenni, de egyelőre maradjunk a *Szeptember végén* román fordításainál.

Mielőtt azonban a vers román fordításainak a számbavételébe kezdenénk, legalább nagyjából egy pillantást kell vetnünk Petőfi

²⁸ Petőfi román recepciójának bibliográfiáját Dorothea SASU-ZIMMERMANN készítette el (*Petőfi în literatura română. 1849–1973*). *Bibliografie critică*, București Kriterion, 1980. Átfogó bemutatást róla annak bevezető tanulmánya ad. Ezen kívül magam is több alkalommal foglalkoztam a témával (In: *Találkozások. Tanulmányok a román–magyar irodalmi kapcsolatok múltjából*, Kolozsvár, Dacia, 1976; és *Petőfi románul = Petőfi a szomszéd és rokon népek nyelvén*, szerk. GULYA János, KERÉNYI Ferenc, Lucidus Kiadó, Bp., 2000, 171–182.)

román befogadástörténetére, azért, hogy a ma kiválasztott vers fordításainak helyét és keletkezésük tágabb összefüggéseit is láthassuk.

Petőfi nevét románul, szélesebb körben, a bécsi titkosrendőrség 1849-ben sokszorosított körözőlevele és ahhoz csatolt személyleírása tette ismertté a románok (mármint az erdélyiek) körében. Ezeknek a nyomtatványoknak egy példányát Petőfi még maga is látta, sőt amikor Vajdahunyadon a kezébe kerültek, kézjegyével is ellátta. A két szórólap nem kimondottan recepciótörténeti dokumentum, s hogy mégis ezzel kezdjük a kronológiát, azt azért tesszük, mert a dátum – úgy érezzük – jelzésértékű, hiszen 1848 erdélyi román nemzedékének legjobbjai körében akkor már ismerősen hangzott Petőfi neve, hiszen az erdélyi román forradalom vezéralakja, Avram Iancu korábban a marosvásárhelyi királyi táblánál volt joggyakornok, a máramarosi román mozgalmak egyik kiemelkedő szereplője, Aurel Buteanu pedig a „vad gróf”, Teleki Sándor köréhez tartozott. Nyilván mindkettőjüknek – de másoknak is – tudomásuk volt arról, ki és mit képvisel 1848-ban Petőfi.

Az első román versfordításokra azonban még várunk kell, másfél évtizedig: 1865-ben jelenik meg a pesti *Aurora Romana* c. lapban az első két románra fordított Petőf-versek (*Az ember, Ifjúság*) G. Marchișiu tollából²⁹, s néhány év múlva hangzik el *Az őriült* a bukaresti *Orientul* Körben³⁰. A fordító neve, Ioan Scipione Bădescu még az irodalmároknak sem sokat mond, annál fontosabb, hogy ebben a körben megfordul a fiatal Eminescu is, aki, amikor később Petőfi költészetéről véleményt mond, abban ezek a korai élményei is beletámaszkodnak.

Petőfi költészetének elterjedése a román közönség körében azonban még ennél is később történik, az 1870–80-as években, amikor az erdélyi román költészetben is kibontakozik egy nemzeti-népi irányzat, amelynek képviselői természetesen hangolódnak rá a magyar népiesség nagyjainak (Petőfinek, Aranyra, Tompa Mihályra) a költészetére. A Pestről Nagyváradra átköltözött *Familiának* és szerkesztőjének, a Kisfaludy Társaságba is beválasztott Iosif Vulcannak nagy szerepe van ennek az irányzatnak a kibontakozásában

²⁹ *Aurora Romana* (Pesta), 1865, 49; 102.

³⁰ BĂDESCU, I. Scipione, *Studiu de declamație asupra rapsodiei Nebunul, tradusă după Petofi din limba maghiară*, (Buk.), Albina Pindului, 1869, 47.

(maga Vulcan is megpróbálkozik egy Petőfi-vers, a *Lennék én folyóvíz...* átültetésével³¹). S amire az áttörés, 1894-ben, St. O. Iosif folyóiratokban publikált, majd kötetekbe gyűjtött fordításaival megtörténik³², akkorára a román nyelven olvasható Petőfi-versek száma már meghaladta a százat. S ezek nemcsak két pesti és négy erdélyi román lapban voltak olvashatók, hanem tizenegy bukaresti, sőt két iasi és egy craiovai lapban is³³. S még ha a '90-es évek elejéig jelentkező 22 román Petőfi-fordító legnagyobb részének a neve mára az ismeretlenség homályába vész is, a számszerű adatok akkor sem lebecsülendők.

Petőfi költészetének ez az elterjedése a román irodalomban elsősorban – mint arra már utaltunk – a román nemzeti-népi irányzat kibontakozásának köszönhető.³⁴ Ez a befogadóközeg a két világháború között is szerepet játszik: elsősorban azoknak az erdélyi román lapokban a köréből kerülnek ki a Petőfi költészete iránt érdeklődők, akik ezt a nemzeti-népi irányzatot továbbviszik (a brassói *Țara Bârsei*, a nagyváradai *Familia*, a kolozsvári *Cosânzeana*, a brádi *Abeedar*).

Még a XIX. század végén jelentkezik azonban egy másik befogadóközeg: a szocialista eszmeiségű román értelmiség. Őket először St. O. Iosifnak *Az apostol*ból készült fordítása ragadja meg³⁵ (ebből

³¹ Iosif VULCAN a Pesten indított, majd Nagyváradra átköltöztetett *Familia* alapító-szerkesztője; a *Lennék én folyóvíz* fordítása: *Familia*, 1872, 50–51.

³² Iosif első Petőfi-fordításait a bukaresti *Vieața* és *Adevărul* közölte 1893-ban. Kötetben: Alexandru PETŐFI, *Apostolul și alte poezii*, București, 1896. = *Biblioteca pentru toți*. És Alexandru PETŐFI, *Poezii alese*, București, 1897. Az előbbiben *Az apostol* mellett 6 vers, az utóbbiban 31 vers fordítása jelent meg. Az említett kötetek és más, Petőfi-fordításait is tartalmazó válogatások későbbi kiadásai: *Apostolul și alte poezii* (1908, 1924, 1972), *Tálmácri* (1909, 1924), *Poezii* (1939, 1944), *Versuri* (1952, 1960, 1965, 1970), *Poezii alese* (1959, 1962), *Opere alese* (1962).

³³ Petőfi-fordítások jelennek meg a pesti *Vitiorul*, a Pesten, majd Nagyváradon megjelentetett *Familia*, a kolozsvári *Ungaria*, az aradi *Tribuna Poporului*, a szászvárosi *Spicuri Literare*, a bukaresti *Adevărul*, *Duminica*, *Liga Literară*, *Literatorul*, *Lumea Ilustrată*, *Lumea Nouă*, *Portofoliul Român*, *Revista Literară*, *Românul*, *Românul Literar* és *Vieața*, a Iașiban megjelent *Convorbiri Literare* és *Evenimentul Literar* valamint a craiovai *Revista Olteană* hasábjain.

³⁴ A nép-nemzeti irányhoz sorolható költők hatására nézve a román irodalomban lásd Arany János és a román népiesség és George Cosbuc útja a magyar irodalomban c. tanulmányaimat (In: *Találkozások*, 83–125).

³⁵ Részletesebben lásd DÁVID Gyula, *Petőfi és a román szocialista mozgalom*, Korunk, 1969/7.

az első részleteket a nemzeti-népi irányzatú *Vieța* közli 1895-ben), majd több szocialista orientációjú lap útján terjednek el az értelmiségnek és a munkásságnak ezekben a köreibben, s jutnak szerephez a romániai szocialista mozgalomban. Jellemző, amit az 1896-ban önálló kötetben is megjelent *Aș apostol* kritikusa ír a *Seara* című bukaresti lapban: ez „...a legfenségesebb lázadó hang, amelyet valaha egy nép fia a magasba röpített... Egy hosszú költemény, amely sóhajból és lázadásból, gyűlöletből és lelkesedésből áll össze... Egy olyan élet története, amilyen kevés van: a szabadságeszmék apostolának története, aki a lázadás magvait hinti el a tudatlan nép szívében. A mártír története, aki meghal embertársai boldogságáért.”³⁶

Ez a befogadó közeg szintén szerepet játszik majd, a két világháború között (a brassói román munkásság 1939-ben egyszerre ünnepli Petőfit és Eminescut³⁷), majd a második világháború után, főképp a kommunista hatalomátvétel első szakaszában, amikor ez a „befogadás” egyben Petőfi forradalmiságának egyoldalú kiemelését, örökségének teljes kisajátítását is jelenti. Majd csak az 1950-es évek második felében következik el az az idő, amikor a román fordításban olvasható Petőfi-versekből a költőről egy árnyaltabb, összetettebb kép alakulhat ki.

De van a román befogadásban még egy vonulat, amelynek – bármi különösnek is tűnjék első hallásra – fontos szerepe van: s ez Petőfi nemzeti költészete. A „minden románok állami egységét” célul kitűző erdélyi román nemzeti mozgalom ugyanis rájön arra, hogy Petőfi-verseken keresztül is közvetítheti – méghozzá veszélytelenül – a saját nemzeti gondolatait. Az úttörő ebben a vonatkozásban Octavian Goga, aki egy, a *Csalogányok és pacsirták* fordításához fűzött 1907-es jegyzetében³⁸ ki is mondja: „Azért fordítottam le a magyar dalnoknak ezeket a sorait, s azért adom itt közre románul, mert a szenvedélyeknek és reménykedéseknek az a vihara, amely népe e jövődömondójának húrjain jajong, visszhangra kell hogy találjon a mi lelkünkben is, akik *ugyanazon várakozások beteljesülésére várunk*.” És a verset követi *A kutyák dala, A farkasok dala, Vörös napokról álmodom, Honfidal* Goga-féle

³⁶ VIOR, *Apostolul*, Seara (Iass), 1896/28. (dec. 5.)

³⁷ *Însemnări documentare. Petofi, Eminescu, Ady comemorați de muncitorimea din Brașov*, Convorbiri Literare, (Buk.), 1939/12. (aug. 6.)

³⁸ GOGA fordítása és ahhoz fűzött jegyzete: *Luceafărul* (Nagyszeben), 1907/1. (jan. 1). Kiemelés tőlem (D. Gy.).

fordítása.³⁹ De jellemző az is, amit a szászvárosi Foaia Interesantă *A kuttyák dala* és *A farkasok dala* újraközléséhez hozzáfűz: „Ezeket a csodálatos és példamutató verseket a lánglelkű magyar költő, Petőfi 1848 előtt írta, akkor, amikor magyar testvérei idegen igában nyögtek, amikor Bécs ökle sújtotta őket. Sokan voltak akkor a magyarok között, nagyon sokan, akik, ha valaki azt mondta volna, énekeljék el valamelyik dalt a kettő közül, az elsőt választották volna – és voltak férfiak, a tisztességesek, akik a másodikat. Ma a magyarokra nem illenek ezek a dalok. De Goga, a mi költőnk lefordította őket románra... Az ő tiszta lelke bizonyára megérezte, hogy ma a románoknak nagy szükségük van arra, hogy a büszke farkasoknak ezt a szent üvöltését hallják.”⁴⁰

Octavian Goga fordította le elsőnek és közölte a budapesti román egyetemi ifjúság lapjában, a *Luceafărul*-ban a *Szeptember végén* is.

Az első románul megszólaltatott Petőfi-verstől közel 40 év telt el. Ha másoktól nem, St. O. Iosiftól, aki a román Petőfi-fordítók élvonalába tartozik, várhattuk volna azt, hogy az általa lefordított 44 Petőfi-vers között a *Szeptember végén* is ott szerepeljen. Nem tudjuk, próbálkozott-e vele. Nyilván nem ismerhette Kosztolányinak a versről írott csodálatos esszéjét⁴¹, amely annak szépségeit atomjaiig menően boncolgatja, de költőként megérezhette, hogy meghaladja az ő erőit. Goga megpróbálkozott a fordítással. Az eredményt illetően azonban egyáltalán nem tartjuk különösnek, hogy ez a fordítás soha többet nem jelent meg. Sem Goga életében, sem a halála után kiadott, fordításából is ízelítőt nyújtó köteteiben. A magyarázatot a fordítás minőségében is kereshetjük. Perpessicius⁴² talán túloz, amikor „félszeg”-nek és „formátlan”-nak minősítette Goga fordítását, sőt egy francia fordítás (M. de Polignac) mellé helyezve „nemhogy paródiának, de egyenesen szentségtörésnek” nevezte. Amivel azonban a kudarcot magyarázza, abban minden esetre igaza lehet: „Abban az időben – írja – Goga sokkal inkább a saját személyiségével állott harcban, s nem tudta ma-

³⁹ Gogáról, a Petőfi-fordítóról részletesen ír DOMOKOS Sámuel nagy Goga-monográfiájában (*Octavian Goga, a költő és műfordító*, Kriterion, 1971, 203–219).

⁴⁰ *Foaia Interesantă* (Szászváros), 1906/1.

⁴¹ KOSZTOLÁNYI Dezső esszéit a *Szeptember végén*-ről, lásd *Lenni vagy nem lenni*, Bp., 1937, 213–222.

⁴² PERPESSICIUS, *Tălmăcirii din poezia maghiară*, (Buk.), Revista Fundațiilor Regale 1947, 92–97.

gát átadni egy másik költőnek..., a vers pedig annyira nem volt összeegyeztethető költőnk idillikus vagy militáns temperamentumával.”

De nézzük meg közelebbről a vers Goga-féle változatát!

Már az első strófa kezdősoraiban feltűnik – a Kosztolányi által is kiemelt „kemény, határozott kijelentések” helyett – a román változat túlbeszéltsége. A sorkezdő szavak („Még... Még...”) a Goga-féle versindításban a versmondatok közepére kerülnek („Vannak virágok *ma* még...”; „Az ablakban összecsapják leveleiket *ma*...”), amellet az első sorban a „völgy” értelmezhetetlen toldalékot kap („*a réten, a zöldben*” – ti. ott nyílnak a virágok), ugyanígy a második sorban is („Az ablaknál *ma* összecsapják leveleiket az *ősz* nyárfák”).

A 3–4. sorban a „látod” kérdő hangsúlyú lebegtetett rámutatás helyén konkrét, felszólító „*nézd*” áll, majd így folytatódik a sor: „*kézeledik*”; a sor végén pedig, akárcsak az első sor esetében a „téli világ” helyén, konkrétan fordítva: „*a jég világa*”.

A strófa második egységének elején (5–6. sor) a fordítónak sikerült visszaadnia az eredeti versmondat egyszerűségét, de az – állítmány nélküli – „ifjú szívemben a lángugarú nyár” helyére a „*keblemben ma tavasz van*” banális bejelentése kerül. A 6. sorban aztán a fordító nemcsak megismétli az egész 5. sort, hanem meg is toldja egy teljesen oda nem való és a román szórend szerint is fölösleges szóval: „*És szívemben tűz ég most*”). A strófazáró 7–8. sorból aztán egyetlen versmondat lesz („De sötét *szálak kezdenek előtűnni/ Fekete hajamban...*”), illetve a záró sor második része egy hiányzó vessző miatt nyelvtanilag is értelmezhetetlenné válik („...*megjelenik a dér*”).

Az eredetiben a második strófa 1–2. sorában Petőfi egyértelmű helyzetet elevenít meg. Az egész előző strófát summázó „Elhull a virág, eliramlik az élet” sornak Goga mind ritmusát, mind hangulatát sikerrel adta vissza („*Se scutură floarea, viața se duce*”), utána viszont, ahol Petőfi a „hitves”-ről szól (őt hívja: „ülj az ölembe ide”), a román változat fordítója „szépem”-ről beszél, s az egész versmondatot megtoldja, grammatikailag és tartalmilag teljesen indokolatlanul: „*Karomra jőjj szépem, sietve*”. Az utolsó szót nyilván a rímkenyszer hívta elő, akárcsak a költő „kebelé”-hez akasztott jelzőt („*édes kebelém*”). A sorban az eredeti vers „most ... holnap” szembeállítására egy sajtóhiba miatt vész el: a „holnap” jelentésű „*mine*” helyén „*mine*” azaz „mint én” áll, miáltal a 4. sor olvasata: „És talán, *mint*

én, siratni fogsz engem sírgödromnél". És ha ettől eltekintünk, akkor is ott van a kép konkrét fordításának már előbb is észlelt esete.

A második strófa 5–6. sora fordításában az eredeti versben megidézt kép megfordul, és a hitves gyásza helyett a „tetemimre” válik hangsúlyossá, annak túlrészletezettsége által („Ó, mondd, *eljűssz-e, hogy könnyezve omolj koporsómra, mely akkor kírágad engem a világból.*”). A feleség hűtlenné válásának finom sejtetése helyett pedig („rábírhatsz-e”, „hogy elhagyod ... nevemet”) olyan helyzetet ír le a fordító, amelyben a nő majdhogynem a kezdeményező szerepét játssza: „Szerelmedet képes leszel-e másnak odaadni,/ Hogy egy másikkal cseréld fel az én elfelejtett nevemet”.

A harmadik strófa első szavának („Szépem”) jelentéskülönbségéről már szóltunk, s a bizonytalanság még azzal is tetéződik, hogy a „fátyol” jelzője („özegeyi”) a fordításban elmarad. A 2. sorban aztán töltelékjelző, töltelékszó zavar: a „sötét lobogó”-ból „a *síratás szomorú* lobogója” lesz, a 3. sorban „a síri világ” „*mély sír*”, ráadásul a sort a fordító, ismét rímkenyszerből még egy „akkor”-ral is megtoldja.

A verszáró első sor értelmezhetetlen: „*Să usc pentru tine la lacrimi amare*” magyarul valami effélet jelent: „Hogy *száritsam fel* érted [hullatott] *keserű* könnyeimet”, de nem egyértelmű (sejthetően a hűtlen hitvesre utaló) következő sor sem: „*Ki sietve elfelejtetted hideg földi maradványaimat*”. Végül következik a két zárósor (Petőfi „...végtelenen rácsapó utolsó anapesztusával is a főtételt hangsúlyozza, az elmúlást, míg maga a szöveg, mintegy ellentmondva neki, az el-nem-múló hűséget emlegeti” – írja Kosztolányi), amelynek hangulatát a fordításban a szórenden inverziókkal tett erőszak rombolja le („*Și rana să-i leg eu inimii care/ Și-acolo iubire-va, iubire de veci*”).

A *Szeptember végén* időrendben második román fordítása csak mint recepciótörténeti adat érdemel említést. Egy bukaresti lapban, 1906-ban jelent meg. Szerzője, a költőként ismeretlen Barbu Constantinescu⁴³ tősgyökeres ókirályság-beli, Bukarestben, majd Lipcsében teológiát tanult ortodox pap. Feltételezhető, hogy külföldi tanulmányai során, német közvetítéssel ismerte meg Petőfit, akitől, ugyanabban a lapszámban még a *Homér és Oszánt* tolmácsolta. A köz-

⁴³ *Szeptember végén*-fordításaik lelőhelyét a tanulmányunk függelékeként megadott, a vers fordításainak kronológiai sorrendjét követő életrajzi jegyzetben adjuk. Ugyancsak a függelékben közöljük a vers összes román fordításainak első strófáját.

vetítő nyelvnek is betudható a fordítás tartalmi és formai hűtlensége, sikerületlensége.

A két világháború közötti időszakhoz érve, amikor a román–magyar szellemi közeledésnek jónéhány híve fáradozott azon, hogy az irodalom kölcsönös megismertetése útján segítsen lebontani azokat a válaszfalakat, amelyeket a két nemzet közé a politika emelt, számos nyoma van annak, hogy Petőfi neve és költészete ebben a művelletben fontos szerepet játszott. A jelzett időszakból 24 Petőfi-fordító nevét ismeri a kutatás, a közlések száma pedig megközelíti a 200-at (amely számban persze St. O. Iosif és Goga fordításainak újrakiadásai is szerepelnek, az ő jelenlétük azonban azért is fontos, mert költői rangjukkal hitelesítik a román Petőfi-kultuszt).

A *Szeptember végén* ebben a negyedszázadban az érdeklődés hátterében marad: mindössze három fordítását ismerjük, olyanoktól, akiknek jelenléte a Petőfi-recepció palettáján szintén inkább jelenséggént érdemel figyelmet. Egyikükről, a bukaresti *Adenŭrul Literar ŝi Artistic* hasábjain jelentkezett Gheorghe Nikitáról forrásainkban semmi adatot nem találtunk, említett fordításán kívül még az *Al-konyt* közölte ugyancsak az *ALA* a következő évben, 1925-ben. Vasile Ungur és Iancu Miloman-Bonŭtanul nevét sem tartja számon még a legaprólékosabb román irodalomtörténet sem. Ők – amint az 1928-ban Lugoson, illetve 1937-ben Kolozsváron kiadott kötetekből⁴⁴ kiderül – az erdélyi román értelmiségnek ahhoz a verselgető rétegéhez tartoztak, amelyik az otthoni környezetben (vagy az iskolában) tanult meg magyarul és ismerte meg Petőfi költészetét. Mindkettőjükre jellemző az, amit V. Ungur írt magyar költőkből való fordításait is tartalmazó kötete előszavában: „Sohasem azért írtam, hogy elismerést arassak az olvasók körében, s azt sem igényeltem, hogy helyem legyen a román írás elismert személyiségeinek sorában... A versírás számomra inkább időtöltés volt...” Fordításaik, az eredeti külső formájához való hűségre törekvés mellett, valóban nem tarthatnak igényt többre.

1945-tel aztán új szakasz kezdődik a román Petőfi-kultuszban – és nyilván a *Szeptember végén* román fordítástörténetében is. Azok a fordítók, akiknek nevét ebben az időszakban Petőfi költészetének

⁴⁴ Vasile UNGUR, *Tortul clipelor singurŭtŭii*, Lugos, 1928; Iancu MILOMAN-BONŬTANUL, *Poesiŭ*, Cluj, 1937.

román közvetítésével összekapcsolhatjuk, már nem egy-két vers tolmácsolására – s nem is csupán Petőfi közvetítésére – vállalkoznak. Costa Carei már 1945-ben önálló Ady-kötetet ad ki románul⁴⁵, Emil Giurgiuca átfogó magyar lírai antológiát 1947-ben⁴⁶, Eugen Jebeleanu pedig Petőfi mellé Ady, József Attila és Radnóti Miklós verseinek válogatását foglalja bele 1949-ben kiadott *Poeme maghiare* című Kötetébe.⁴⁷ Ezeknek a kezdeti éveknek köszönhetjük a *Szeptember végén* két új, immár művészi mértékkel is mérhető fordítását: Costa Carei és Emil Giurgiuca tollából. Harmadiknak Jebeleanu – a „forradalmár” Petőfit tolmácsoló kötetek után – majd csak 1961-ben iktatja Petőfi-kötetébe a *Szeptember végén* fordítását.

Különben az újonnan jelentkezett román fordítók száma 1945–1973 között 56, a közlések száma pedig 732.

1945 után megváltozik az a társadalmi közeg is, amely ennek a megsokszorozódott fordítói tevékenységnek⁴⁸ a háttérét biztosítani hivatott: Petőfi költészetét (illetve költészetének egy meghatározott rétegét) a hatalomra került kommunista kultúrpolitika a maga „forradalmi hagyományai” közé iktatja, s ennek megfelelően az átfogóbb bemutatás anyagi háttérét is biztosítja. Különben erre az időszakra esnek az 1848-as forradalomak és Petőfi életének nagy évfordulóí is, s ezek országos – és a sajtó számára szinte kötelezően megünneplendő – alkalmakként, szintén serkentően hatnak a fordítói érdeklődésre. Érdemes itt ismét néhány számadatra utalnunk: csak az 1947–1949-es években 155, 1969-ben 66, 1973-ban 105 Petőfi-fordítás közlését tartja számon a román Petőfi-bibliográfia. S ezeknek a hullámhegyeknek a lendületében újabb fordításai születnek a *Szeptember végén*nek is: Alexandru Căprariu 1957-ben, N. I. Pintilie, Octavian Hodárnău, Petre Șaitiș és – valószínűleg – Avram P. Todor 1969-ben, Mihai Beniuc és Verona Brateș 1973-ban sorakozik fel a vers román fordítói közé.

Végül ennek a 45 évnek az eredménye két tiszteletre méltó műfordítói teljesítmény: a Petőfi-fordításokkal a román sajtóban már

⁴⁵ Costa CAREI, *Din lirica lui Ady*, Budapest, 1945.

⁴⁶ Emil GIURGUCA, *Culegere din lirica maghiar*, București, 1948.

⁴⁷ Eugen JEBELEANU, *Poeme maghiare. Din lirica lui Petőfi, Ady, József Attila și Radnóti Miklós*, București, 1949.

⁴⁸ Vö: Dorothea SASU-ZIMMERMANN bevezető tanulmányának e korszakot tárgyaló fejezetével, *I. m.*, 26–32.

1929-től jelen lévő Avram P. Todor ekkor hozza tető alá élete válságos körülményei között is dédelgetett álmát: Petőfi összes költeményeinek – azóta is kiadatlan – román fordítását⁴⁹, N. I. Pintile pedig 1996-ban végre nyomtatásban is láthatja azt a 800 oldalt is meghaladó, összesen 512 Petőfi-vers román fordítását tartalmazó kötetet⁵⁰, amelyen tulajdonképpen a költővel való első találkozásától fogva több mint negyven éven át dolgozott.

A felsorolt tíz új *Szeptember végén*-fordítást egyenként nem elemezzük, csupán a négy legfontosabb fordításról szólunk. Négyük közül előbb a Costa Carci-éről és az Emil Giurgiuacáról, nekik ugyanis – azonkívül, hogy a vers két fordítása szinte egyidőben jelenik meg –, némi igazságszolgáltatással is tartozunk, hiszen költői-műfordítói pályájukat – e vers fordításával is bizonyítható teljesítményük ellenére – politikai üldöztetésük törte derékba. Majd a Jebeleanu-fordításról azért, mert érdemes az ő változatát közelebb-ről is szemügyre vennünk, hiszen ő, mint a rendszer élvonalbeli és megbecsült költője, Petőfi-fordítóként is egyeduralkodó volt évtizedeken keresztül. Végül N. I. Pintilie fordítását elemezzük, ez azért érdemel különös figyelmet, mert mint reprezentatív minta, betekintést nyújthat műfordítói teljesítményének egészébe is.

Emil Giurgiuca öt Petőfi-fordítása, köztük a *Szeptember végén* 1947-ben, a *Culegere din lirica maghiară* című kötetben jelent meg. A 29 klasszikus és kortárs magyar költő verseit a román olvasóknak átnyújtó kötetről Perpessicius írt igen kedvező bírálatot. A fordító – írja többek között – „...arra törekedett – és sikerrel –, hogy a legválogatottabb és legjellemzőbb betekintést nyújtsa a magyar költészet világába, közel két évszázadot ölelve át.” Majd így folytatja: „...igyekszünk behatolni e sokféle vers szépségeibe és megcsodáljuk azt, miként sikerült Giurgiuca úrnak tájékozódnia annyi stílus labirintusában...” Majd részleteket idéz a Csokonai-fordításból, s teljes

⁴⁹ Avram P. TODORról részletesebben l. a szerző posztumusz kötetének (*Confluente literare româno-maghiare. Eseuri*, București, Kriterion, 1983.) bevezető tanulmányát. A Petőfi-fordítása teljes kéziratának egy példánya Kolozsváron, a Szabédi-ház kéziratgyűjteményében van.

⁵⁰ PETŐFI Sándor, *Poezii alese*, Traducere de N. I. PINTILIE, Editura Helicon, Timișoara, 1996. 816. A kötetben összesen 512 Petőfi-vers fordítása szerepel. (A fordító előszavával.) 1973 előtt PINTILIE összesen 17 Petőfi-fordítását közölte a román sajtó, zömmel 1969-ben és 1973-ban.

terjedelmében beiktatja kritikájába „a pátosz-teli” *Szeptember végé*nt, amellyel a fordítónak – szerinte – „sikerült megragadnia [a vers] egész és mély létheci rezonanciáját”⁵¹

Costa Carei önálló Petőfi-kötetét 1948-ban a budapesti Anonymus Kiadó jelentette meg a Román–Magyar Társaság kétnyelvű kiadásában, a fordító előszavával és a kötet végén Petőfi életrajzával. Az előszóban maga írja, hogy egy negyedik elemistaként kapott ajándék Petőfi-kötetből ismerte meg a költőt, akinek verseit – szerrinte – Erdély-szerte minden művelt román magyarul ismeri. Costa Carei Petőfi-fordítói pályáját azonban a politikai indíttatású megsemmisítő kritika akasztotta el, szinte véglegesen: kötetéről a pártideológia akkori központi lapjában, a *Contemporanul*ban két, egymást követő cikk is megjelent: az egyikben Aszódy János⁵² a Petőfi-életrajzot minősíti felületesnek és hamisítónak, mert benne a hányatott, de példamutató életű fiatalember helyett – amilyennek a költőt Révai Józsefet idézve Aszódy látja – egy mértéktelenül ambiciózus, összeférhetetlen alak jelenik meg, akit nagyravágó felesége még jobban belesarkall ebbe a szerepbe, s aki az ominózus követválasztáson nem a reakció erőivel való egyenlőtlen harcban marad alul, hanem pusztán azért, mert ellenfele, a szabadszállási pap fia leitatja a választókat. A második kritika szerzője Mihai Beniuc, akinek feladata a szereposztás szerint nyilván a fordító hiteltelenítése volt. Ő ezt írja: „Az ötven vers között szinte egy sincs, amelyben ne akadnánk az eredetinek meg nem felelő helyre, nem beszélve a költői lendület folytonos hiányáról és a deszka-laposságú stílusról.”⁵³ Costa Carei nevével évtizedekig nem is találkozunk a Petőfi-tolmácsolók sorában: mindössze két új fordítását közli 1969-ben a bukaresti *România Literară*⁵⁴.

⁵¹ PERPESSICIUS idézett cikkében Emil GIURGIUCA, *Culegeri din lirica maghiară*, Costa CAREI, *Tălmăcirii din lirica lui Ady* c. műfordításköteteivel, illetve Eugen JEBELEANU, *Cultura maghiară în România democratică* cím alatt megjelent füzetével foglalkozik.

⁵² Ioan ASZÓDY, *Falsificarea operei și personalității lui Petőfi = Contemporanul*, (Buc.), 1948/79.

⁵³ Mihai BENIUC, *Iar despre „lirica lui Petőfi”*, Uo., 1948/80.

⁵⁴ Costa CAREI-től a *România Literară* 1969-ben közölte az *A. B. emlékkönyvébe és a Kínagom én...* fordítását, GIURGIUCA-tól az ugyancsak bukaresti *Luceafărul*ban 1973-ban jelent meg új fordításként *A felbőle*; *Egy fiatal íróhoz*, valamint *A völgy és a hegy* fordítása.

De nézzük meg közelebbről a két román *Szeptember végén*-változatot!

Kettőjük közül Costa Carei az, aki megőrzi az eredeti vers külső formaelemeit (ritmusképletét, szótagszámát és rímszerkezetét), míg Giurgiuca az eredeti anapestusai helyett jambusokban fordítja a verset, s a sorok szótagszámát is többnyire 11-esre cseréli fel. Mindkettőjük – az alább majd kimutatandó eltérésekkel – nagyjából viszsza tudja adni Petőfi egyszerű versmondatait.

Ami most már a részleteket illeti: Giurgiuacánál már az első strófa 4. és 7. sorában néhány, az eredetitől eltérő, túlbonyolított kép („Az erdő koszorúja elvész a hó alatt”; „Az ősz behinti fekete hajamat”) s egykét, az eredeti vers természetes szórendjét megzavaró inverzió fogad. A második strófa első sorában az előző szakaszt mintegy summázó és jelképpé emelő sor helyett a „virág”, illetve az „élet” második személyű megszólításával („Te virág, elhullsz, te élet, elmúlsz”) hoz idegen elemet a fordító, és rontja le az eredeti hatását. Aztán a 2. sorban – akárcsak Goga fordításában – a „hitves” minősége vesz el az azt behelyettesítő „drágám”-mal, a szereplők helyzetét finoman kifejező 3–4. sorban pedig ez áll: „Maradj, kedvesem, maradj itt, mindig,/ Te, aki most karjaimban összebújysz.”

A második strófa 6–7. sorában ismét inverziók zavarják meg az eredeti vers tiszta sorfelépítését („Pleca-vei..., Putea-vei”), azonkívül a strófazáró sorokban ismét megváltozik a Petőfi által adott kép, bár ez a változat közelebb áll az eredetihez, mint a Goga-féle („Lebocsátod-e könnyezve pilláidat,/ Le tudod-e győzni egy másik szerelmét/ és meg tudsz-e maradni az enyémnek?”).

A harmadik strófában „az özvegyi fátol” „a siratás fátyla”-vá változik, s ehhez a fátolhoz kapcsolódik grammatikailag is annak „fekete lobogója”. A 3. sorba rímkényszerből be – és inverzióval a sor végére – kerül egy „akkor” töltelékszó, míg a záró sorok, ugyancsak rímkényszerből, teljesen átalakulnak: „Hogy letöröljem könnyeimet, amiért a feledésben/ Elhagytál, s a hideg kövek alatt/ Bekötni e szív sebeit/ amely akkor is.../

Costa Carei fordítói teljesítményét, amint azt korábban már idéztük, a kritika kategorikusan leminősítette. Holott a szöveg és a hangulat hűségében – nem beszélve a külső formaelemekről – fölötte áll minden eddigi román *Szeptember végén*-fordításnak Töltelékjelzőket, apró eltéréseket azonban, már az első strófában, itt is ta-

lálunk (a nyárfa „az ablak *alatt*, a *küszöb mellett*” zöldel; a „téli világ” „a tél *szármaja*”-vá változik), sőt az utolsó két sorban már egy képzavar is felüti fejét: „Az őszt *önt terhet halántékomra fehérr porból és hideg pelyhekből.*”)

A második szakasz 1. sorában a ritmus hűséges visszaadása érdekében a fordító megcseréli és összekapcsolja az indító képet („*Derékba törik az élet, mint a hervadó virág.*”). Egyébként ő az egyedüli az eddigiek közül, aki Júliát mint „szeretett feleséget” aposztrofálja a 2. sorban. A következő két sorban azonban ismét eltér az eredetitől, tartalmilag idegen elemeket, formailag enjambemente-t víve bele a fordításába („*Fejcskédet **szelesen ingatod**, – vajon/ Síromnál nem fogsz-e holnap *térdre hullni*?*”) Az 5–6 sorban hiányzik az időbeli sorrendet kifejező „ha előbb”, az egyszerű „halok el” helyén egy körülményes „*ha majd ott fekszem az örök álom csillaga alatt*” terpeszkedik, a „tetemimre... szemfödelet” helyén pedig „Behinted-e *koporsómat virágsokrokkal, **sírva***” (az utolsó szó a 8. sor rímével való összeillés – „plíngind ...și gînd” – miatt kerül inverzióval a 6. sor végére).

A strófazáró két sor végül az „elhagyod... az én nevemet” finom érzékeltetése („És nem *készít-e* arra egy új szerelem...?”) után az eredetnél tovább menő megoldásba torkoll: „...hogymint *kitöröld emlékemet lelkedből és gondolatodból*”.

Az előbbi szakasz 5–6. sorában hiányzó szemfödelet helyettesítő „gyászfátyol” (még hozzá a ritka „*marama de dolin*” szavakkal) az utolsó szakasz 1. sorában bukkan fel; a 2. sorban a fordító a fejfát „*fakere*”-tel helyettesíti – nyilván ritmuskényszerből, akárcsak a 3. sorban, ahol a tömör „feljövők” jelzót is kap: „*megszomorodva*”. A 4–5. sort a versmondatok feloldó – és régies igealakokat használó – inverzió zavarja meg („*ieși-voiu... și-oiu lua-o*”), míg az 5–6. sorban a „könnyűm” bővül – ismét ritmuskényszerből, de képzavart is idézve elő – „*szeppillámon **csillogó könnyár***”-ra. Nem sikerült az egész verset mintegy szintézisbe foglaló két záró sor sem: ezek hangulatát előbb szótagösszevonással is megterhelt inverzió zavarja meg („*legami-oiu a inimei rană*”), majd az utolsó sor csodálatos szerelmi vallo-mása helyén álló „Ce, și după foarte *iubi-te-a mereu*”, ahol az „akkor is, ott is, örökre...” fokozása helyett egy egyszerű „mereu” (=örökké, folyton) áll.

Van tehát igazság abban, amit Mihai Beniuc már idézett kritikájában „a népi lélek legmagasabbrendű kifejezését helyettesítő mes-

terkeltség”-ként határozott meg. Giurgiuca Petőfije – írja – „... túlbeszél, valami idegen nyelv birtokosa, amelyet igen gyakran fölösleges szavak terhelnek meg”.⁵⁵

Eugen Jebeleanu *Szeptember végén*-fordítása formailag hű, tartja magát az eredeti ritmusához, versmondatai azonban olykor nélkülözik az eredeti egyszerűségét: a gyakori inverzióval a túlbonyolítottság benyomását kelti. Fordításában szembetűnő az eredeti vers képeitől való eltérések (a főnevek jelzőkkel vagy egyéb toldalékelemekkel való megtoldásának) nagy száma.

Mindjárt az első strófában: a kerti virágok helyén nála „*sok* kerti virág áll *a fényben*”, a nyárfa nemcsak zöldel az ablak előtt, hanem „*őrzi* az ablakot”, a téli világ „*készen áll arra, hogy jöjjön*”, a hó a bérci tetőt nem csak takarja, hanem „*csillog*” is rajta.

A második strófában igen sikerült az egész előző szakaszt gondolati magasságban is summázó első sor visszaadása: „Se scutură floarea, și viața gonește.” A második sor végét azonban – egy rím-kényszer miatt – teljesen elrontja a jelentését tekintve is fölösleges, pusztán toldalékul odavetett „örökre” („...pe veci”). Viszont ismét sikerrel érzékeltette a fordító az eredeti versben kifejeződő időbeliséget (a „ha előbb halok el” és a „rábíthat-e majdan” között), valamint a második strófa zárósoraiban a férje emlékéhez hűtlenné vált kedves változását („*Ès egy új szerelem legyőzheti-e majd lelkedben az én nevemet...*”). Ami itt egyedül zavar, az ismét egy rímkényszerből a strófazáró sor végére került „...hamarosan”.

Az utolsó strófában a román versváltozat nehézkessé válik a gyakran alkalmazott inverzió és szótagösszevonás miatt (az 1–2. sorban: „*Al văduvei văl de-o să-l zvirlă odată, / Agață-l la groapa-mi: un negru drapel*”; a 4. sorban: „*Veni-voi și-n groapă m-oi duce cu el*”; a 6. sorban: „*Plângîndu-ți credința zdrobită-mr-o zi*”). Kétségtelenül kedvező benyomással maradunk azonban az utolsó két sor román változatát olvasva, amely pontosan és mégis költői magasságban adja vissza az eredetit, beleértve az „akkor is, ott is, örökre...” fokozását is.

Jebeleanunak ez a fordítása az 1961-es (a „Legszebb versek” sorozatban kiadott) Petőfi-kötetkében jelent meg, s 1973-ig – ameddig a román Petőfi-recepcióra adataink vannak – még négy alkalommal

⁵⁵ BENIUC, *Ua*.

jelent meg⁵⁶ az különböző köteteiben. A mai román olvasó tudatában tehát ez a változat jelenti a *Szeptember végén*.

Végül foglalkoznunk kell még a Iaşiban született és ott tanárkodó Nicolae I. Pintilie *Szeptember végén*-fordításával, amelynek két változatával is rendelkezünk: Az elsőt a csíkszeredai *Informația Harghitei* c. lap közölte az 1969-es Petőfi-évforduló idején. A fordítótól magától is tudjuk⁵⁷, hogy a '40-es évek végétől fordított Petőfi-verseket, s hogy már 1966-ban kész volt egy terjedelmes kötetet kitevő fordítással, amikor azonban a kiadóknál kopogtatott, azt a választ kapta, hogy Petőfi „a Jeleleanu hűbértoka”, vele szemben semmi esélye nincs. „Attól kezdve – idézi vissza az eseményeket – átdolgoztam fordításaimat, s közelebb kerültem a költő lírai kifejezési módjához, megfelelő nyelvi eszközöket találtam gondolatai tolmácsolására.” Ennek köszönhetjük a második fordításváltozatot, amelyet – a két szöveget egymás mellé téve – akár új fordításnak is tekinthetünk.

Erre a második változatra általában a külső formához való hűség s az eredeti versmondatainak egyszerűsége, valamint a korábbi megismert fordítások művészi hatását olyannyira zavaró töltelékjelzők kerülése jellemző.

Az első strófa egyszerűségében is költői hangulatát annak második felében az 5–6. sor – tartalmilag és képileg egyaránt idegen – megformálása zavarja meg: „Ifjú szívemben még nyár van,/ És a nedű *áradva kúszik fel* benne”, majd a strófazáró sor is: „És a tél *birdeti szigorúságát, hamarosan*.”

A második strófa kezdősoraiban (ahol a fordító a „hitves”-t szintén „*kedvesem*”-mel helyettesíti), a sorzárlatban – rímkényszerből –

⁵⁶ JELELEANU fordításában a *Szeptember végén* a következő alkalmakkor jelent meg még: a magyar irodalom LŐRINCZI László, MAJTÉNYI Erik, SZÁSZ János szerkesztette négy kötetes román nyelvű antológiájában (*Antologia literaturii maghiare*, II., Buk., 1966.), a XI. osztályos középiskolás egyetemes irodalom tankönyvben (*Culegere de texte din literatura universală*, Buk., 1967.), Petőfi költeményeinek két nyelvű kiadásában (PETŐFI Sándor, *Verseki és költemények – Poezii si poeme*, Buk., 1969.), a Biblioteca pentru toti-sorozatban 1973-ban kiadott román nyelvű Petőfi-kötetben (*Poezii si poeme*, Buk., 1973.) és végül *Jeleleanu* művei életműsorozatának műfordításait tartalmazó 3–4. kötetében, 1983-ban.

⁵⁷ N. I. PINTILIE saját fordításairól és Petőfi költészetével való kapcsolatáról a *Romániai Magyar Szóban* (1991. ápr. 7–8.), *A pusztán télen* ott közölt fordításához fűzött jegyzetben, majd 1996-ban megjelent Petőfi-kötete (*Poezii alese*, Temesvár, Helicon, 1996.) előszavában beszél.

töltelékszavak bukkannak fel: „...eltelik az élet *teljesen*”, „Jöjj kedvesem keblemre *tehát*” (ezt az egész addigi hatást lerontó végszó a 4. sor ríme kényszerítette be a versbe). A strófazáró sorokban ugyanakkor elhomályosult jelentés zavarja meg az olvasót: „Vagy talán *másra emlékezel*/ S felcseréled nevemet az ő nevével.”

Az előző sorzárlat homályát a harmadik strófa kezdősora van hivatva pontosítani: „Ha úgy lenne, hogy elhagyd valaha az özvegyi fátylat...”, a továbbiakban azonban ismét eltér a fordító az eredetitől: „Hogy *azon az éjszakán, amikor megfeledkezel szerelmedről*/ Magamhoz a *titokzatos sötétbe* levigye.” Az 5–6. sor aztán ismét bővít az eredetin: „Hogy letöröljem *szerelmünk fölött ejtett* könnyeimet,/ És bekössem *súlyosan megírt* szívem sebét”. Azáltal pedig, hogy a fordító felcseréli az eredeti vers 6–7. sorait, a „Téged, ki *nem őrizted emlékem*” az egész verset summázó zárósorhoz kapcsolódik: „...szeretve *még akkor is örökké*.”

Bármely fordítással szemben a „hűség” kritériuma sokrétű lehet. A vers zeneisége-keltette benyomás éppúgy hozzátartozik a hűséghez, mint a külső formaelemek tiszteletben tartása, ugyanakkor vannak a költő által kifejezett gondolatoknak – a hordozórakéta szerepét betöltő – olyan szóbeli vagy képi – elemek, amelyeknek hű visszaadása a fordításban a lehetetlenséggel határos. Ezért főleg a versfordítás esetében a „hűség” számonkérése is számos buktatót rejt magában.

Minden bizonnyal a *Szeptember végén* román fordításainak fenti vizsgálata is tanúsíthatja ezt.

A SZEPTEMBER VÉGÉN ELSŐ STRÓFÁJA 16 ROMÁN FORDÍTÓ VÁLTOZATÁBAN

Goga, Octavian (1903)

Sunt flori astăzi încă pe lunca' n verdeață,
La geam își bat frunza azi plopii cărunți,
Dar iute s'apropie lumea de gheață,
S'arată zăpada pe vîrfuri de munți.
În pieptul meu tînăr e azi primăvară
Și' inima-mi arde văpaie acuma,
Dar fire cărunte încep să răsară
Pe plete-mi negre ivește-se bruma.

Constantinescu, Barbu (1906)

Pe vale florile sînt încă învoalte
Și plopul e verde 'nainte ferestrii,
Dar uită-te-n sus, s-apropie iarna
Și culmile toate's albe de zăpadă.
Caldele raze de vară ard încă inima mea
Și un fierbinte dor primăvăratec
Poate renaște într-însa totul.

(a versszak utolsó két sora nincs lefordítva)

Nichita, Gheorghe (1924)

Mai înfloresc în vale, flori albe, zîmbitoare,
Mai înverzește plopul, lîngă fereastra mea,
Dar sus la munte, iarna a totstăpîitoare,
A-nveșmîntat pădurea cu albe flori de nea.
Și-n inima-mi vioaie e încă zi de vară,
În ea mai înflorește întreaga Primăvară,
Dar iată iarna-n păru-mi s-amestecă mereu
Și bruma și-o asează ușor pe capul meu.

Ungur, Vasile (1927)

In vale 'nfloresc încă flori prin grădină,
Sub geamul nost' plopul e încă 'nverzit;
Dar colo departe, vezi gata-i de iarnă,
A munților piscuri s'au înzăpezit.
În inima-mi jună e caldul de vară,
Mai arde într'ânsa tot focul de Mai;
Dar pletelor vremea, vezi, albul strecoară
Și bruma mi-albește al capului plai.

Miloman-Bonțanul, Iancu (1937)

Mai e-ncă la vale grădina'nflorită
Și-i verde-ncă plopul pe lângă ferești,
Dar vezi colo-n munte ce earnă sosită?
Zăpadă pe culme de-asupra zărești.
Mai arde-ncă-n tînăra-mi inimă vară
Și flori primăvara bogată-ncă-mi dă;
Dar albiu peri negrii-mi îi împestritară
Și creștetu-mi earna de vreme-l brumă.

Giurgiuca, Emil (1947)

Mai înflorește floarea pe cîmpie
Și la fereastră plopul încă-i verde,
Dar vezi colo a iernii-mpărăție?
Cununa măgurii-n zăpezi se pierde.
În inima mea tînără e vară
Și înflorește întregul răsărit,
Dar toamna părul negru mi-l presară
Și bruma iernii fruntea mi-a lovit.

Costa Carei (1948)

Grădina din vale e încă în floare
Și verzi sunt și plopii sub geam, lângă prag,
Dar aripa iernii o vezi colo-n zare?
Ninsoarea pe creste se-ntinde șireag.

În inima-mi fragă mai simt, că e vară
Și plină e încă de raze de zori,
Dar Toamna pe tîmple îmi varsă povară
De pulbere albă, de fulgi de răcor.

Căprariu, Alexandru (1958)

Mai crește-n vale floare lîndă floare,
Și plopul svelt la geam e verde încă –
Dar vezi cum iarna stă să ne-mpresoare?
Acum e nea pe culmile de stîncă.
În inimă mai port a verii rază
Și zorii ei mai știu mă-mi dea lumină,
Dar cărunția-n negru-mi păr s-așează,
Al iernii ger de creștet mi se-anină.

Jebeleanu, Eugen (1961)

Zbucnesc încă-n vale flori multe-n lumină,
E verde-ncă plopul, fereastra păzind,
Dar vezi lumea iernii ce-i gata să vină?
Acoperă coasta zăpada sclipind.
E încă, în inima-mi tînără, vară
Și-n ea încă-n floare – un întreg rășărit,
Dar toamna în negrul meu păr se-nfășoară,
Mi-i capul de brumele iernii pălit.

Hodîrnău, Octavian (1964)

Pe văi înfloresc încă flori de grădină
Și plopul stă-n fașa ferestrii-nverzită.
Dar vezi colo-n munți lumea iernii e plină
De omăt, piscul prea curînd s-a-nzăpezit.
În inima-mi tînără-s veri arzătoare,
Flori înmugurirea-n ea-întreagă a nins,
Da-n negru-mi păr și-ncărunțit-am prea tare,
De brumele iernii mi-e capul atins.

Todor, Avram P. (1960–1969):

Grădina din vale e încă în floare
Și verde e popul de lângă fereastră,
Dar veyi chipul iernii departe în zare,
Zăpada-i căzută deacuma pe creastă.
În inima-mi tânără-i vară-nsorită
Și viul dintr-însa din plin înflorește,
Dar părul meu negru ă n alb se înspică,
Vezi, bruma de iarnă pe cap se ivește.

Pintilie, Nicolae I

(az 1969-es, illetve 1996-os változat)

Smălțatele pajiși de floare sînt pline
În vale, de flori sunt grădinile pline
și plopul e verde sub streșina mea,
Și verde e plopul sub strășina mea.
dar iată la munte, că iarna tot vine
Dar iarna ceșoasă o vezi tu cum vine?
și culmile zac năpădite de nea.
Și culmile zac năpădite de nea.

Fierbinte mi-e inima plină de vară
În inima-mi tânără încă e vară,
și maiul sclipește în flori rîvnind
Și seva se urcă în ea rîurînd,
dar grindini pe negrul meu păr se lăsară
Dar fire de-argint pe-al meu păr se lăsară
și iarna pe tîmple mi-a stat de curînd...
Și iarna-și vestește restriștea-n curînd.

Șaitiș, Petre (1969)

Mai rîd încă-n vale azi flori de grădină,
Tot verdei-i și plopul la geam însořit,
Dar vezi lumea iernii ce-i gata să vină?
Al muntelui creștet de nea-i troienit.

În sufletu-mi tânăr azi încă e vară.
Și firea-nfloreste în inima mea,
Da-n părul meu anii argint presărară
Și tâmpla brumată-i de iarnă și ea.

Beniuc, Mihai (1973)

În vale mai stăruie flori de grădină,
Mai tremură plopul din foi la fereastră,
Dar iată că iarna e gata să vină
Și-acoperă neaua a muntelui creastă.
În inima-mi tânără-i focul din vară,
Sînt muguri într-însa cu vârful bubat,
Dar toamna cu plugu-i prin părul meu ară
Și iarna de-acuma pe cap m-a brumat.

Brateș, Verona (1973)

Mai înfloresc grădinile în vale,
La geam sînt verzi mestecenii subțiri,
Dar vezi domnia ierni-n depărtare?
Zăpada învălește al piscurilor șir.
În inima-mi jună e vară în văpăi,
Și-ntr-însa germinează întregul răsărit,
Însă păru-mi toamna deschide sumbre căi
Și roua iernii, creștet și tîmple mi-a lovit.

KI KICSODA A SZEPTEMBER VÉGÉN ROMÁN FORDÍTÓI KÖZÜL

Goga, Octavian – (Resinár, 1881. ápr. 1–1938. máj. 6., Csucs) költő, politikus. Középiskoláit Nagyszebenben, az egyetemet Budapesten végezte, ahol diákkorában egyik megalapítója a *Luceafărul* c. folyóiratnak. Ebben jelennek meg Petőfi-fordításai, köztük a *Szeptember végén* is. Már ekkor szerepet játszik a politikában: az erdélyi román nemzeti mozgalmak radikális szárnyának exponense, kapcsolatokat tart fenn a magyar baloldallal, de adott helyzetekben kész Tisza Istvánnal is alkut kötni. E kettős szerepe teszi értelmezhetővé Adyval való viszonyát is. Költőként az erősen politikai telítettségű „népi realizmus” jellemzi. 1907-től Nagyszebenben, majd Bukarestben él, 1919-ben az erdélyi román nemzeti mozgalom másik vezéralakjának, Alexandru Vaida-Voevodnak a kormányában művelődési miniszter, majd az egy mást követő jobboldali kormányokban államminiszter, belügyminiszter, 1938-tól miniszterelnök. 1920-ban megvásárolta a Boncza család csucsai kastélyát, s politikusként kiválóan tudta kamatoztatni pesti diákévei idején kialakult magyar irodalmi kapcsolatait. Nem nagyszámú, de politikai krédójának függvényében kiválasztott Petőfi- és Ady-fordításai mellett jelentős teljesítménye műfordítói művének *Az ember tragédiája* román tolmácsolása.

Szeptember végén-fordítását közölte: *Luceafărul* (Bp.), 1903/16–18. 278.

Constantinescu, Barbu – (Ploiești, 1839–1891, Bukarest) folklórgyűjtő. Középiskoláit szülővárosában végezte, majd papi pályára lépett: a bukaresti ortodox teológián végzett 1858-ban, de utána filozófiából és pedagógiából is egyetemi diplomát szerzett Leipzigban (1866), ahol doktorált is. Előbb középiskolai tanár Bukarestben, majd az ortodox teológián (1882–1891), az *Educatorul* c. pedagógiai folyóirat alapítója és szerkesztője (1883-tól). A cigányfolklor első gyűjtője és kiadója Romániában.

Petőfi költészetével valószínűleg német közvetítéssel ismerkedett meg. A *Szeptember végén*- (és vele együtt a *Homér és Oszján*-) fordítását – jóval halála után, feltehetően hagyatékából – a bukaresti *Viața Literară* közölte (1906/24). Nincs adatunk arról, hogy ebben a lapban más Petőfi-fordítás megjelent volna.

Nichita, Gheorghe – Személyére vonatkozólag semmi adatot nem találtam. *Szeptember végén*-tolmácsolását a bukaresti *Adevărul Literar și Artistic* közölte (1924/209.), ugyanez a lap 1925-ben még közöl tőle egy Petőfi-fordítást, az *Alkonyt*.

A *Szeptember végén* anapestusai helyett jambusokat alkalmaz, a strofák második négy sorában a keresztrímeket páros rímekkel helyettesíti. A ritmusváltás tartalmi fellazulást is eredményez: fordításában minduntalan töltelékjelzőket kénytelen alkalmazni.

Ungur, Vasile – Életéről annyit tudunk, amennyit maga mond el fordításait is tartalmazó második kötetében: ortodox pap volt egy szegény kis faluban, majd tisztvisselő (feltehetően Lugoson). Itt adta ki két verskötetét (*Gândiri, ce nu-ți dau pace*, 1925; *Tortul clipeilor singurătății*, 1928). Ez utóbbiban közölte Ady, Arany János, Farkas Imre, Lévy József, Szabolcska Mihály és Vörösmarty Mihály versei mellett Petőfi két versének (*Rőzsabokor a domboldalon*; *Szeptember végén*) fordítását.

Fordításában igyekszik hűen visszaadni az eredeti külső formaelemeit, anapszтусai azonban nem egyszer botladoznak. Versmondataban gyakran él inverzióval, a sorképlet megőrzése miatt szótagkihagyással, ami nehézkessé teszi fordítása szövegét.

Miloman-Bonțanul, Iancu – A szerzőről semmi életrajzi adatot nem találtam. Egyetlen verskötete ismert, az 1937-ben Kolozsváron megjelent *Poezii*. Ebben Arany János, Bajza József, Tompa Mihály és Vörösmarty Mihály összesen 7 verse mellett 3 Petőfi-fordítása is olvasható: *A kutyák dala*; *A farkasok dala*; *Szeptember végén*.

Ez utóbbi fordítása során a külső formai elemekhez (rímképlet, ritmus) tartja magát, versmondatai azonban költőietlenek, mesterkéltnek, s zavaróan hatnak az általa olykor használt régies helyesírás és szóalakok is.

Jebeleanu, Eugen – (Câmpina, 1911. ápr. 24–1991. aug. 21., Bukarest). Középiskoláit Brassóban végezte, majd jogot tanult a bukaresti egyetemen. Első verseit 1928-ban közli, első verskötete 1929-ben jelenik meg. Már fiatalkorában kapcsolatba kerül a romániai baloldali mozgalmakkal és sajtóval. 1945-től a Kommunista Párt tagja, a X. Kongresszuson a KB póttagjává választják. A korszak egyik hivatalos költőjének számított, verseiért Állami Díjjal is kitüntették. 1972-ben Herder-díjat kapott.

Petőfit már a '30-as évek elején ismeri: többek között az ő költészetére is utal *Poezii revoltai* c. cikkében (Țara Noastră, 1932/1). Első Petőfi-fordításai (*Világosságot; Az őrnél; Egy gondolat bánt engemet*) 1945–1946-ban jelennek meg a lapokban. *Poeme maghiare* c. műfordításkötetében (Buk., 1949) Petőfi, Ady, József Attila és Radnóti Miklós verseiből válogat, Petőfitől az *Akasszátok fel a királyokat; Republica; A nép nevében; Hogy van az, hogy az a sok gazember...*; *Rongyos vitézek* és *Egy gondolat bánt engemet* fordítását közli. De már korábban több mint 20 Petőfi-vers fordítása jelenik meg főleg romániai lapokban, ezek s mellettük négy újonnan fordított vers (*Halhatatlan a lélek; A tél halála; Ausztria; Megint beszélünk, csak beszélünk*) kerülnek be ugyancsak 1949-ben megjelent önálló román Petőfi-kötetébe (*Poeme alese*). 1956-ban fordítja le a *János vitéz*-t, s 1961-ben adja ki Petőfi verseinek második önálló kötetét, amelyben már a *Szeptember végén* fordítása is szerepel, a korábbiak mellett *A farkasok dala; A kutyák dala; Homér és Oszján* (szintén új fordítások) társaságában. A későbbiekben a könyvkiadásban Petőfi szinte kizárólagos román tolmácsolója (újabb román Petőfi-kötetei: *Versek és költemények*, Kétnyelvű kiadás, 1969, *János Vitéz*, 1973, *Poezii și poeme*, 1973).

Costa Carei – polgári nevén Coriolan Coltău. A Szatmár megyei Szaniszlón született, 1909. december 9-én. Középiskoláit Nagyszebenben végezte, majd 1936-ban jogi diplomát szerzett a kolozsvári egyetemen. Már egyetemi éve alatt kapcsolatba került a Szegedi Fiatalokkal s a Válasz körével, ebből az időből való érdeklődése a magyar irodalom iránt. 1935-ben a bukaresti *Rampa Nouă* közölte egy interjúját Bródi Pál budapesti színházigazgatóval, annak egy utalása szerint a színházi újság „budapesti tudósítója” volt. 1945-től a Magyar–Román Társaság titkára. Petőfiről a bukaresti *Victoria* című lap 1945. aug. 1-jei számában közölt egy cikket. Budapesten, az Anonymus Kiadónál jelenik meg 1948-ban *Din lirica lui Petőfi Sándor* című, közel 300 oldalas kétnyelvű versfordításkötete, benne 48 Petőfi-vers (köztük a *Szeptember végén*) fordításával, a fordító előszavával és a költő életét a román közönségnek bemutató utószavával. A válogatásból, valamint az utószóból kirajzolódó Petőfi-kép

űrügyn a megjelenés után a *Contemporanul*-ban Aszódy János (*Falsificarea operei și personalității lui Petofi*, 1947/79), majd Mihai Beniuc (*Iar despre „lirica lui Petofi”*, 1947/80) támadta. Ezután hosszú időre eltűnik az irodalmi életből (egyes utalások szerint a börtönt is megjárja). A hatvanas évek második felében a bukaresti Akadémiai Könyvtárban dolgozott. 1969-ben ismét jelentkezett két Petőfi-fordítással: a *România Literară* az *A. B. Emlékkönyvébe* és a *Kínágom én...* fordítását közölte tőle.

Giurgiuca, Emil – (Nagydevecser, 1906–1992., Bukarest) költő, műfordító. Középiskoláit Szamosújváron végezte, utána a bukaresti egyetemen szerzett diplomát filozófiából. 1928-tól tanár volt Nagenyeden, Marosújváron, Brádon, Kolozsváron, 1949-től Bukarestben élt. Az Abecedar körének volt tagja, 1944 előtt megjelent kötetei (*Anotimpuri*, 1938, *Dincolo de pădure*, 1943) az erdélyi falu világához és a természethez kötődő román líra képviselői között jelölték ki helyét. 1945 után magyar költőkből is fordított, 1947-ben Bukarestben kiadott kötetét (*Culegere din lirica maghiară*) 29 magyar költő verseiből állította össze (Csokonaitól és Vörösmartytól Reményik Sándorig, Méliusz Józsefíg és Kiss Jenőig), ebben szerepelnek Petőfi-fordításai is. Az '50-es évektől fordításában önálló kötetekben jelentek meg Bartalis János és Méliusz József versei, Darvas József, Gárdonyi Géza, Illés Béla, József Jolán, Mikszáth, Móricz, Nagy István, Örkény István több regénye, elbeszéléskötete.

A magyar költészetből válogatást nyújtó kötetben Petőfitől *Az alföld*, *A Tisza*, *A kutyák dala*; *A farkasok dala* és a *Szeptember végén* szerepel. 1973-ban a *Luceafărul*-ban, Petőfi születésének 150. évfordulójára alkalmából három újabb versét fordítja le (*A felbőke*; *Egy fiatal íróhoz*; *A völgy és a hegy*).

Kötetéről Perpersicius kritikáját, a Costa Carei-fordította Ady-kötettel együtt, a *Revista Fundațiilor Regale* (1947/6–8. 92–97.) közölte.

Căprariu, Alexandru – (Kolozsvár, 1929–1982) költő, szerkesztő. Középiskoláit Kolozsváron végezte, a Babeș Egyetemen szerzett filozófia szakos diplomát. 1950-től jelentek meg versei a romániai irodalmi lapokban. 1957-től a kolozsvári *Tribuna* belső munkatársa, 1970-től a Dacia Könyvkiadó igazgatója volt. A *Tribunában* (1958/2) jelent meg két Petőfi-fordítása (*Még alig volt reggel...*; *Szeptember végén*).

Fordításában az eredeti Petőfi-versnek sem ritmusához, sem sorképletéhez nem tartja magát: végig 11 szótagos, jambikus lejtésű versszövege tele van tölteljelzőkkel, költőietlen, erőltetetten ható inverziókkal.

Todor, Avram P. – (Vajdej, 1899. jan. 18–? Bukarest) irodalomtörténész. Egy Hunyad megyei faluban, szintiszta román környezetben született, s Balázsfalván járt középiskolába. Itt irányították érdeklődését Petőfi felé tanárai (Aug. Caliani és Al. Ciura), s ebből az időből valók első fordításkísérletei, többek között Petőfiből is (*Ehándorol a madár*). A bukaresti egyetemen, ahol román–latin szakot végez, majd doktorál, professzora Ion Bianu ő irányítja az irodalomtudomány felé. Az Akadémiai Könyvtár kutatója, többek között Veres Endre román–magyar bibliográfiájának munkatársa. 1927-ben jelennek meg nyomtatásban is első Petőfi-fordításai (13 vers a *Floarea Soarelui* c. folyóiratban), s ugyanitt 1927-ben egy rövid tanulmánya Petőfiről, majd 1939-ben még két fordítása, amelyeket a román–magyar irodalmi kapcsolatok köréből írott alapos tanulmányai mellett a *Convorbiri Literare* közöl. 1945–1948 között az akkor alakult Román–Magyar Bará-

ti Társaság tagja, s hivatalos minőségben, Budapesten is képviseli a román irodalomtudományt. Abban az időben Budapesten és Bukarestben több előadást tart Petőfiről. 1950-ben egy politikai perben 10 évre ítélik, 1959-ben szabadul. Utána napszámos, csak 1966-tól térhet vissza, napidíjként az Akadémiai Könyvtárba. 1970-ben rehabilitálják. Az 1973-as Petőfi-évforduló ünnepein ismét szerepet kap: többek között a székelykeresztúri Petőfi-ünnepségek egyik szónoka. Román–magyar kapcsolattörténeti tanulmányait halála után adják ki összegyűjtve (*Confluențe literare româno-maghiare*, sajtó alá rendezte és bevezető tanulmánnyal ellátta D. Gy. Buk, 1983 = Biblioteca Kriterion), ennek függelékében jelenik meg újra 1927-ben közölt tanulmánya Petőfiről). Petőfi-fordításai (a *Szeptember végén*mel együtt, 16 vers kivételével) a bukaresti Akadémiai Könyvtárban elhelyezett hagyatékában maradtak. Egy másolati példányát a kolozsvári Szabédi-ház kéziratárában őrzik.

A *Szeptember végén*-fordításában a vers anapesztusaihoz tartja magát, a keresztímekekhez is, de a sorok száma nála végig 12 szótagos. Versmondataiban sikerül visszaadnia az eredeti egyszerűségét, ami azonban nem egyszer válik leegyszerűsítőssé. Fordítása lelkiismeretes munka, de hiányzik belőle a költőiség.

Hodárnău, Octavian – Életéről egyelőre nem tudok semmit. Petőfi-fordításainak (10 vers) legnagyobb részét 1961-től közölte a magyarországi románok *Foaia Noastră* című lapja. Az 1973-as Petőfi-évforduló idején a romániai sajtóban (a bukaresti *Luceafărul* és a brassói *Astra*) is jelentkezett Petőfi-fordításaival: *Szeptember végén*-fordítását a *Foaia Noastră* közölte (1964/18).

Pintilie, Nicolae I. – (Iasi, 1932–1999, Uo.) Középiskoláit és az egyetemet Iașiban végezte, ugyanitt tanított 1990-ben történet nyugdíjazásáig. (Romániai Magyar Szó, 1991. ápr. 6–7.) Magyar barátai, Siklody István ezredes, a román írószövetség iasi fiókjának titkára irányította figyelmét Petőfire, s 1948–1949-ben, a helyi *Opinia* és *Lupta Moldovei* c. lapokban közölte első fordításait (*Bányában; Föltámadott a tenger*). Ekkor kezd hozzá Petőfi verseinek román tolmácsolásához, s 1966-ra már egy jókora kötetnyi fordítása áll készen. Kéziratával az 1973-as évforduló közeledtével felkeresi az egyik kiadót, de ott elutasító választ kap, s az évforduló idején csupán 10 fordítását tudja elhelyezni a iași-i *Convorbiri Literare* és *Cronica* c. irodalmi lapokban. A visszautasítás után alaposan átdolgozza fordításait – köztük az *Informația Harghitei* c. lapban (1969/421) közölt *Szeptember végén* is –, ami által, mint később, 1990-ben írja „...közelebb kerültem a költő lírai kifejezőmódjához, és megfelelő nyelvi eszközöket találtam gondolatai tolmácsolására”. 1996-ban sikerül Temesváron kiadnia több, mint 800 oldalas Petőfi-kötetét, ebben a *Szeptember végén* teljesen újrafordított változata olvasható.

Săitș, Petre – (1913. júl. 11–2002. szept., Kolozsvár) költő. Kolozsváron élt. Első verskötete 1989-ben hagyta el a nyomdát; a ’90-es évektől, főképp a kolozsvári ortodox egyházi kiadónál több, mint 12 kötete jelent meg, vallásos költeményekkel és a Biblia különböző részeinek verseibe öntött szövegeivel. Bár fordítóként tagja volt a Romániai Írók Szövetségének, sem ott, sem 1990 utáni kiadójánál nem tudtak életéről adatokkal szolgálni.

A magyar költészetből 1958–59-ben jelentkezett először fordításaival (Áprily Lajos, Kosztolányi Dezső). Több (összesen 11) fordítással szerepel az 1960-ban kiadott kétnyelvű Arany János-kötetben, 5 magyar népdalfordítással az *Antologia literaturii*

maghiare 1965-ben kiadott I. kötetében. Később önálló kötetei jelentek meg Áprily Lajos (1978), Arany János (1982), Kosztolányi Dezső (1983) fordításaiból és egy kétnyelvű magyar balladakötete 1993-ban.

A *Szeptember végén*-fordítását a *ias-i Cronica* közölte (1969/30).

Beniuc, Mihai – (Borossebes, 1907. nov. 20–1988. jún. 24., Bukarest) költő. Szülőfalujában magyar elemibe járt, középiskoláit Aradon a román gimnáziumban végezte, a kolozsvári egyetemen szerzett diplomát filozófiából és lélektanból. 1932–1933-ban egy évet töltött Hamburgban, felsőfokú tanulmányainak kiegészítésére. Hazatérve a kolozsvári egyetem lélektani intézetében gyakornok, tanársegéd; a bécsi döntés után Nagyszebenbe menekült román egyetemen előadótanár. Költőként az 1930-as években az erdélyi népi irányzathoz tartozó *Abecedarc* című folyóirat köréhez tartozik, erős baloldali kötődésekkel. 1946–1948 között a moszkvai román követségen kultúratanácsos, 1949-től a Romániai Írók Szövetségének titkára, főtítkára, majd elnöke egészen 1965-ig. 1955-től a Román Akadémia tagja, a pártvonalhoz kötődő román irodalmi élet egyik hatalmassága. A hetvenes évek végétől kiszorul a román kulturális életből.

Első Petőfi-fordítását (*Buda várán újra német zászló*) a költőről írott rövid életrajzi jegyzet kíséretében a bukaresti *Țara Nouă* közli 1939-ben. Petőfi-fordítóként jelentkezése alkalmi: az *Egy gondolat bánt engemet* 1946-os tolmácsolása után csak 1973-ban jelennek meg újabb Petőfi-fordításai: *A kutyák dala*; *A farkasok dala*; *Szabadság, szerelem* és a *Szeptember végén* (ez utóbbi a *România Literară* 1973/1. számában). Viszont több alkalommal közlik Petőfi-cikkeit, esszéit vezető román lapok: 1945-ben és 1949-ben a központi pártlap, a *Săptămîna*, 1969-ben és 1973-ban, Petőfi halálának 120., illetve születésének 150. évfordulóján a *România Literară*, Steaua.

Bratesch, Verona – (Brassó, 1922. márc. 28.) költő, elbeszélő. Németül és románul egyaránt közölt. Öt Petőfi-fordítása a brassói *Astră*-ban jelent meg: a *Szeptember végén* (*Astră*, 1973/1.) mellett a *Szűllő a felbő*; *Fa leszek, ha...*; *Áz útélet*; *Főnséges új*. Ezeket a fordításokat neve románosított alakjában („Brateș”) szignálta.

Bányai János

A SZEPTEMBER VÉGÉN DANILO KIŠ FORDÍTÁSÁBAN

Oly rengeteg év *eliramla* azóta,
s hullt annyi *virág* el és annyi leány,
és mennyi legény! Az Idő letarolta
s a tél dere már *megüté* koponyám.

Jékely Zoltán: „*A tüzes lovas*”¹

1973-ban, Petőfi születésének százötvenedik évfordulójára jelent meg az újvidéki Matica Srpska Kiadó és a belgrádi Nolit Könyvkiadó gondozásában *Pesme* (Versek) címen válogatás a költő verseiből, összesen 42 vers, zömében lírai darabok.² A könyv Petőfi verseinek új fordításait tartalmazza, de egy-egy átültetés közlésével tiszteleg a költő első szerb fordítójának, Jovan Jovanović Zmajnak, valamint a neves költő-fordítónak, Veljko Petrovićnak emléke előtt. A legtöbb új fordítás Danilo Kiš és Ivan V. Lalić munkája. A kötethez Danilo Kiš írt bevezető tanulmányt *Petőfi Sándor* címen, előtte pedig a verseket válogató Mladen Leskovacnak a kiadványhoz fűzött rövid jegyzete olvasható. Ebben a jegyzetben található az az adat, hogy 1973-ig, a kötet megjelenéséig, Petőfi összesen 856 verse közül 232-t ültettek át szerbre vagy horvatra, a költő életművének majdnem egyharmadát. Petőfi versei szerb, illetve horvát fordításai lapokban, folyóiratokban, gyűjteményes kiadványokban való közlésének a könyvben közölt bibliográfiája összesen 621 adatot tartalmaz. Azt jelenti ez, hogy Petőfi hosszú időn át van jelen a szerb, illetve a horvát irodalmi kultúrában. Több versének több fordítása is készült, a nevezetes *Szeptember végén*nek összesen kilenc szerb, illetve horvát

¹ A vers mottójában a következő olvasható: „Egy Schumann-zongoradarabra, melynek dallamára harminc éve a *Szeptember végén* sorait énekelgettem.”

² Sándor PETEFI, *Pesme*, vál. Mladen LESKOVAC, ford. Jovan JOVANOVIĆ ZMAJ, Danilo KIŠ, Ivan V. LALIĆ, Veljko PETROVIĆ. Matica srpska, Nolit, Újvidék–Belgrád, 1973. január 1.

fordítása ismert, a neves formaművész, a horvát Dobriša Cesarić is fordította, írja jegyzetében Mladen Leskovac.³ Petőfi első szerbül megjelent verse *A csárda romjai – Razorena čarda*, Jovan Jovanović Zmaj munkája, 1855-ben, majd egy évre rá, ugyancsak Zmaj fordításában *Az őriült – Luda* jelenik meg egy zágrábi folyóiratban, jegyzettel egybekötve a költőről, majd 1858-ban Zmaj hozzászólát a *János vitéz* fordításához.⁴ Zmaj fordításai nyomán viszonylag korán ismerhette meg a szerb irodalom Petőfi költészetét, ami gyógyírt is jelenthetett az 1848-ban és '49-ben a szerbek és magyarok egymáson ejtett sebeire.

A *Szeptember végén* szerb (és horvát) jelenlétének a szerb (és horvát) irodalmi köztudatban hosszú története van. Az eddigi kutatások szerint első fordítása 1895-ben készült, Iv. M. Popović munkája, és egy korabeli női újságban jelent meg.⁵ Majd Blagoje Brančić fordítása következik 1906-ból az újvidéki Matica srpska *Letopis* nevű folyóiratában. A következő 1909-ben jelenik meg, fordítójának nevét és kilétét a kutatás még nem derítette ki. Azután Horváth Béla fordítása következik 1916-ból, majd Lazar Merkovićé 1956-ból. Ezt követi *Krajem septembra* címen Danilo Kiš munkája 1959-ből, a mai, az akkor még Titogradnak hívott Podgoricában kiadott *Susreti* nevű folyóiratban. A következő évben jelenik meg a horvát költő, Dobriša Cesarić átültetése. Majd 1966-ban Sava Babić fordítása Kišével azonos címen a szabadkai *Rukomet* nevű folyóiratban. Ezt követi 1968-ban kilencedik átültetésként a másik horvát költő, Josip Velebit fordítása. Sava Babić tud még egy tizedikről is, a Madách-fordító Branislav Jankulov munkájáról, amit a Matica srpska kéziratárában őriznek. A vers későbbi fordításáról nincs tudomásunk. Érdemes azonban megemlíteni, hogy a *Szeptember végén* fordításait különféle kiadványokban összesen tizenhárom alkalommal közölték újra.

³ Šandor PETEFI, *Pesme*, Mladen LESKOVAC, *O ovoj knjizi* 8.

⁴ Sava BABIĆ, *Kako smo prevodili Petefija*, Matica srpska, Novi Sad, 1985, 27–29. Sava Babić könyve, a szerző kibővített doktori értekezése teljes átekintést nyújt Petőfi jelenlétéről a szerb irodalmi kultúrában. Figyelembe veszi a horvát fordításokat is, sőt szem előtt tartja Petőfi recepcióját mind a szerb, mind a horvát kultúrában. Példamutató fordításértelmezéseket tartalmaz, ugyanakkor kritikai távolságot tart sok fordítóval és fordítással szemben.

⁵ Az adatot Sava BABIĆ idézett könyvében közli. A további adatok is innen valók.

A *Szeptember végén* valószínűleg a legtöbbet fordított verse Petőfi-nek, aminek magyarázata részint a vers hírében kereshető, részint pedig abban, hogy összetett felépítése, képeinek látszólagos egyszerűsége, sorszerkezetének jó hangzása meg erős zeneisége kihívást jelentett a fordítók számára. A fordítók, legtöbbjük maga is költő, eltérő módon olvasták Petőfi versét, többen közülük nyersfordítások alapján dolgoztak, ami azt jelenti, hogy a vers poétikai és verstani összetettsége, valamint a szerb (illetve a horvát) és a magyar nyelv eltérő jellege ellenére, ha nem is könnyen, de mindenképpen fordítható. Az eddig elkészült fordítások közül legnagyobb figyelmet a horvát Dobriša Cesarić, valamint a szerb Danilo Kiš munkája érdemel, de nem szabad megfeledkezni Lazar Merković és Sava Babić átültetéséről sem. A fordítások között számottevő különbségek vannak, más-más módon oldották meg az eredeti átültetését, mert másként és másként viszonyultak mind a költőhöz, mind a vers eredetijéhez. Ehhez járult hozzá az is, hogy mások, eltérőek a szerb és a horvát költészet fordítói tapasztalatai. A szerb fordítások kevesebb szigorral kötődnek az eredetihez, mint a horvát fordítások, már csak azért is, mert a horvát verselés előbb lépett ki a hagyományos, népinek mondható verselésből, és hamarabb hangolódott rá a jövevény versidomokra, mint a szerb, amelynek hosszantartó romantikus periódusa csak a XIX. század legvégén zárul le, de a tradicionális tízes (*deseterac*) vonzásköréből akkor sem lép ki egészében.

A *Szeptember végén* szerb és horvát fordításai közötti különbséget jól mutatják meg Cesarić⁶ és Kiš fordításai. Másként indítja Cesarić és másként Kiš a verset. A vers első négy sorát Cesarić így fordítja:

Još cvjetovi cvatu u baštama dola,
Još pred prozorima jablan se zeleni,
Al pogledaj, zima već dolazi k nama,
Vrhovi su gora snijegom pokriveni.

⁶ Nem mellékes adat, hogy Cesarić fordítása az első folyóiratközlés után egy horvát nyelvű világgöztézet antológiában jelenik meg újra. Slavko JEŽIĆ, *Antologija svjetske lirike*, Zagreb, Naprijed, 1965.

Kiš pedig így:

U dolu još cveta kasnih bašta cveće,
Još se pred prozorom zeleni topola,
Al, vidiš, odanle već zima kreće?
A sneg je već pao povrh brega gola.

Szembetűnő különbség a két fordítás között a mondatok elrendezése. Cesarić fordítása a harmadik sor végéről elhagyja a kérdőjelet, a harmadik sor így inkább rámutatás, mint kérdés. A vers kezdete egyetlen, négy soron át kigyózó mondat, amelynek jelentése fenn tartja a *van* és az *eljövendő* közötti kontrasztot, de a kérdő mondat és a kérdőjel elhagyásával a létezés megkérdőjezttségének erősségét gyengíti. Vele szemben Danilo Kiš fordítása megőrzi az eredeti mondat-tani felépítését, a harmadik sor végén kérdőjellel mondatot zár, amire a negyedik sor éppen a fenyegető létélmény közlésével válaszol, s így a fordítást az eredeti közelében tartja. A horvát költő fordítása nem lép ki az eredeti jelentésköréből, csak másként rendezi el a versbeszéd jeleit, míg a szerb fordítás ebben a vonatkozásban híven követi az eredetit. A *kerti virágokat* a horvát fordítás, ahogyan az eredetiben is áll, a sor végére, vagyis rímhelyzetbe hozza, a szerb fordítás úgyszintén, azzal a különbséggel, hogy Kiš egyes számban *kései kertek* virágjáról beszél. A két fordítás közötti eltérést nyilván az okozta, hogy a horvát változat beszédszerűbb, valamennyivel egyszerűbb is az eredetnél, míg a szerb változat közelebb áll az eredetihez, még ha egy szóval meg is toldja az első sort, amivel talán fel is erősíti az elégikus kontrasztot jelen és várható jövő között. Ugyanakkor mindkét fordítás megőrzi a költői kép ellentétes párhuzamát. A Cesarićé még közelebb is esik az eredetihez, hiszen ugyanazzal az időhatározóval indul (*még – još*), mint az eredeti. Ugyanezt teszi Kiš is, azzal a nem mellékes különbséggel, hogy leveszi az első sor éléről az időhatározót, illetve a *völgyben* mögé helyezi, amivel a versnek és a képnek a természethez való közelségét hangsúlyozza. Miközben versszerűbb mondatot szerkeszt a beszédhez közelebb álló horvát fordításnál. A versszerűbb, tehát mesterkétebbnek látszó Kiš-fordítással szemben a Cesarićé közelebb kerül az élő beszéd mondatformájához, ami jól látszik a negyedik sor eltérő mondat-tani elrendezésén. A negyedik sor Kišnél önálló mondat, mint az eredeti-

ben, Cesarićnál a hosszú mondatot záró mellérendelés. A *nyárfát*⁷, ami majd az ötödik sor *lángugarú nyár* szavában visszhangzik, Kiš az eredetinek megfelelően nyárfának (*topola*), míg Cesarić nehezen indokolható módon jegenyének (*jablan*) fordítja, ennek a különbségnek azonban nem lehet nagyobb jelentősége. Mindkét fordítás végig tizenkettes sorszerkezetet alkalmaz, és az eredetivel egybehangzóan keresztrímeket formál. De sem az egyik, sem a másik fordítás nem követi az eredeti ritmusképét. A *Szeptember végén* ritmusához és dalvezetéséhez minden bizonnyal Danilo Kiš fordítása áll közelebb. Az ő tizenkettese trochaikus lejtésű⁸, míg Cesarić szabadabb ritmikaijú, ezért is tekinthető beszédszerűbbnek. Ezek a különbségek a vers folytatásában is jól láthatók. Mindkét fordítás benne marad az eredeti jelentéskörében, azzal, hogy Kiš a választékos és egyben archaikusabb *kikelet* szót a szintén választékos és kevésbé ismert *pramaleće* szóval fordítja, míg Cesarić a köznyelvi *proleće* szóval. Érdemes még egy pillantást vetni az első szakasz utolsó sorára:

Cesarićnál:

To polako glavu pokriva mi zima.

Kišnél így hangzik:

Dirnu moju glavu zimsko inje belo.

Kiš fordítása majdnem szó szerinti megfelelője az eredetinek, még a *megüté fejemet* erős közlésnek is megtalálja a szerb megfelelőjét: *dirnu moju glavu*, azzal a különbséggel, hogy a kép az eredeti sorvégről a fordítás elejére kerül, aminek a két a nyelv mondattana közötti különbség mellett a rímkényszer is oka lehet. Cesarić fordításában éppen e különös költői kép súlya és hatása csökken, ám ezzel együtt a sor természetessé lesz, amit csak felerősít a hátravetett és rímhelyzetbe hozott jelző (*belo*). Ennek ellenére Cesarić fordítása áll közelebb az eredeti szóhasználatához, hiszen a *tél derét* mondja (*zimsko inje*

⁷ A *nyárfát* Sava Babić összetett szónak veszi és arra figyelmeztet, hogy Cesarić fordítása elsikkasztja a fa nevének és az évszaknak összetartozását. Ugyanez mondható Danilo Kiš fordítására is, nála ugyanis a fordítás szó szerint követi az eredetit, de a szóalak itt is elveszejteti az eredetiben jól látható összetartozását a fa nevének és a nyár képének.

⁸ Nikola Grdinć professzor közlése.

belo), míg Kiš fordításában csak a fejet borító *tél* (*zima*) szó szerepel. A különbségek és eltérések ellenére a két költő, a horvát és a szerb, azonos módon olvasták Petőfi versét, mindkét fordítást az elégius hangvétel uralja, azzal a különbséggel, hogy Kišnél az elégiát a fordítás szóhasználatára erősítik, míg Cesarićnál, visszafogottabban, maga az eredetivel eltérő mondatszerkesztés. Fontos közös vonása a két fordításnak, hogy sem az egyik, sem a másik nem építi be a fordításba a szerb, illetve a horvát romantikus költészet hagyományát. Nem élnek a Petőfi korabeli szerb, illetve horvát költészet szóhasználatával, sem formai jellemzőivel. Nem romantikus horvát vagy romantikus szerb verset írnak/fordítanak a Petőfi-vers ürügyén, hanem a későmodern szerb és horvát költészettel találkozó verset írnak/fordítanak, amivel a *Szeptember végén* két fordítása egyidőben lesz számottevő része a kortárs szerb, illetve horvát költészetnek.

Danilo Kiš *Szeptember végén* fordításának különös alakulástörténete van. Danilo Kiš 1957-ben *Petőfi és a forradalom* címen tanulmányt közöl a belgrádi egyetemi hallgatók irodalmi folyóiratában.⁹ Ugyanennek a tanulmánynak némileg átdolgozott és valamennyire kibővített változata jelenik majd meg két év múlva *Petőfi – sors és líra* címen.¹⁰ Majd harmadszor lát napvilágot, ismét átalakítva, egy időben rövidítve és bővítve, az említett évfordulós kötetben.¹¹ A tanulmánynak ez a változata tekinthető véglegesnek, hiszen ilyen formában kerül majd be későbbi tanulmányokat, kritikákat, cikkeket, esszéket tartalmazó könyveibe. A tanulmány utolsó változatában Danilo Kiš Petőfit a forradalom költőjének mondja, akinek életművében megvalósult a költészet és forradalom egybetartozásának eszméje, ezen kívül az új típusú szerelmi líra példaműveit ismeri fel Petőfi költészetében. „Petőfi nem kevésbé volt a szerelmi hangulatok költője, mint hazafias ver-

⁹ *Petőfi i revolucija*, Vidici, Belgrád, V. 1957. 28–29. szám. Talán nem tekinthető véletlennek, hogy egy évvel az '56-os magyar forradalom után Kiš Petőfiről éppen ezen a címen közöl írást. A tanulmányt később más címen adja közre.

¹⁰ *Petőfi – sudbina i lirika*, Susreti, Titograd (Podgorica), VII. 1959. 10. szám, 777–787.

¹¹ Lásd a már említett Šandor PETEFI, *Pesme*, vál. Mladen LESKOVAC, ford. Jovan JOVANOVIĆ ZMAJ, Danilo Kiš, Ivan. V. LALIĆ, Veljko PETROVIĆ. Matica srpska, Nolit, Újvidék–Belgrád, 1973. január 1. kötete, 13–27. Az adatok Sava BABIĆ idézett könyvéből származnak.

sek szerzője, aminek főképpen ismerjük. Néhány szerelemes verse helyet kaphat minden szerelmi költészeti antológiában.”¹²

„De mindez nem a legértékesebb jellemzője Petőfi költészetének”, függetlenül attól, hogy – Kiš szerint – „mind a hazafias, mind a szerelmi költészet példaműveit alkotta meg. Alapvetően Petőfi a magyar táj, a pusztá, az alföldi síkság utolérhetetlen festője.”¹³ Ezután Miroslav Krležát idézi hosszan, aki arról szólt, hogy a magyar táj Petőfi megalkotta képe mindaddig létezni fog, amíg él a magyar nyelv. Danilo Kiš Petőfit „testestül-lelkestül” a romantika költőjének tartja, ám hangsúlyozza, hogy éppen a magyar táj felfedezésével lépett ki Petőfi a romantikus tájszemlélet, a sok kísértetiessel megrajzolt romantikus és melankolikus meg „zordon” tájkép kereteiből, hogy felismerve a magyar táj, a síkság szépségét egy egészen új táj- és természetsszemléletet alakítson ki. „Petőfi felfedezte a síkság és a pusztá ismeretlen szépségét, amit a romantikus költő megvetéssel vetett el. Petőfi életet lehel a síkságba. A romantikus költő számára érdektelen pusztában költői értékek szintjére emelhető motívumok és látványok sokaságára lett: a látszólag egyhangú pusztában a délibáb – a szót Kiš magyarul is leírja –, a csárda, a ménes, a gulya, a kútágas, a betyár, a szabadlegény, a szélmalom, a rom, a harangtorony, a cigánykaraván angyal szépségre talált.”¹⁴ Danilo Kiš korán ráérezett a természet és irodalom kapcsolatát mostanában érdeklődve kutató irodalomtudományi módszerek kérdésfeltevésére. A természetet ez ideig legtöbbször az emberi helyzetek és állapotok viszonylatában emlegették, megfeledkezve arról, hogy a költészet alkalmas adekvát módon magát a természetet a nyelv eszközeivel kifejezni. Talán éppen Danilo Kiš Petőfi-értelmezése nyomán tehető fel az a kérdés, hogy lehetséges-e a „természetleíró irodalom” mint műfaj.¹⁵ Aligha kell hangsúlyozni, milyen fontos szerepe van a természeti képnek a *Szeptember végén* létértelmezésében.

Danilo Kiš *Szeptember végén*-fordításának három változatát ismerjük. Sava Babić feltételezése szerint éppen ez a vers Kiš első Petőfi-fordítása. Első ízben 1959-ben jelent meg teljes egészében Kiš *Petőfi*

¹² Danilo Kiš: *Šandor Petefi*. 25.

¹³ Danilo Kiš: *I. m.*, 25.

¹⁴ Danilo Kiš: *I. m.*, 26–27.

¹⁵ Lásd a *Helikon* folyóirat „ökokritikai” számát. *Helikon*. Irodalomtudományi Szemle, 2007/3.

– *sors és líra* című esszéjének szerelmi lírát értelmező bekezdésében.¹⁶ Majd 1969-ben Petőfi *Szabadság és szerelem* címen kiadott válogatott verseinek kötetében.¹⁷ És végül, végleges formájában a már idézett *Verseke (Pesme)* című évfordulós kiadványban. A vers három közlése között jól felismerhető különbségek vannak, alapvetően mégis a vers azonos olvasatát tükrözik. Más szóval, a három közlés során Danilo Kiš egyformán létértelmező szerelmes versnek olvassa a *Szeptember végéig*, és az első közléskor meglelt intonációján a fordításnak a későbbi közlésekben nem változtat. Mindvégig keresztírmes tizenkét szótagos sorfélét alkalmaz, és betartja a vers strófikus elrendezését is. A változatok elsősorban a vers szóanyagának alakításán ismerhetők fel. Az első sorban *ősz-i virágokat ír (jesenje cveće)* a *kerti virágok* helyett és majd csak a fordítás második változatában tér vissza az eredetihez (*kasnih bašta cveća*), azzal, hogy – miként már említettem – a *kései* beiktatásával „meghosszabbítja” az eredetit, nyilván a szótagszám betartása kényszerének engedelmeskedve, ám ezzel az eltéréssel semmiképpen sem változtat az eredeti jelentésén. Fontos különbség figyelhető meg a vers harmadik sora fordításának két változatában: az első változatban:

Ali vidiš: zima preti čari leta,

A másodikban, majd a harmadik közlésben is ez áll:

al', vidiš, odanle već se zima kreće?

A fordítás első változatában elmarad a kérdőjel, ugyanúgy mint a Cesarić-fordítás esetében, és a sornak nincs is kérdező formája, míg a második változatban kérdőjellel zárul a mondat, és a negyedikben új mondat kezdődik. A fordítás első változatából nem marad ki a létértelmezés jelentése, de a másodikban – éppen a kérdőjelnél köszönve – hangsúlyos alakot kap. A fordítás első változata jelentősebb eltérést mutat az eredetitől, hiszen azt mondja, hogy „a tél fenyegeti a nyár csodáját”, amiben benne van ugyan a „*téli világ*” jelentése, de az eredetihez képest részint fokozottabban (fenyeget), részint pedig indokolatlanul említve a „nyár csodáját”. A „nyár csodájának” bevezetését a fordításba esetleg a nyárnak (*lángsugarú nyár*)

¹⁶ Az adatok Sava BABIĆ idézet könyvéből valók – 237. és tovább.

¹⁷ Šandor PETEFI, *Sloboda i ljubav. Odabrana pesme*, szerk. Ivan IVANJII, Beograd, 1969.

az ötödik sorban történő említése indokolhatja, ám ezzel az eredeti lépcsőzetes struktúrája bomlik meg a fordításban. Újraközléskor át is alakul a sor, eltűnik belőle a nyár csodája, és helyette az érkező tél képe jelenik meg. Fontos eltérés figyelhető meg a szakaszzározó nyolcadik sor fordításának két változata között. Az első változatban ez áll:

Dok sve vene u njoj cveta inje belo.

A második változatban így hangzik a sor:

Dirnu moju glavu zimsko inje belo.

A két változat ugyanarra a válaszoló rímre megy ki, miközben az első változat távolra kerül az eredetitől, ahol szó sincs hervadásról (*vene*), se a dér virágzásáról (*cveta inje*), bár a változás nem tekinthető rossz megoldásnak, összhangban van ugyanis a vers első sorának *kerti virág*-képével, csakhogy túlságosan leegyszerűsíti az őszülő fej képét. Sava Babić szerint a vers fordításának második, valamint harmadik változata lényegesen jobb, mint amilyen az első volt. „A fordítás kifejezőereje hatékonyabb, képei összefogottabbak, a korábbi betoldások és hozzáadások eltűntek. Megfigyelhető, hogy a fordító az eredeti mondatszerkesztését igyekszik követni.”¹⁸ A fordítás elemzője hozzáteszi még, hogy a második és a harmadik változatban Danilo Kiš következetesebben szervezte meg a vers ritmusképét, szerinte a fordításban a sorok „minden ötödik, hetedik, kilencedik és tizenegyedik szótagja”¹⁹ hangsúlyos, amivel egyértelművé vált az eredeti anapestikus lejtésével szemben a fordítás trochaikus szervezettsége.

Danilo Kiš sokat fordított oroszról, franciából és nagyszámú magyar vers fordítását tette közzé. Külön kötetben jelentek meg Ady-, József Attila- és Radnóti-fordításai, Ivan Ivanjival együtt szerkesztette az újabb magyar líra antológiáját.²⁰ Az antológiába felvett verseket rajta és Ivanjin kívül még Ivan V. Lalić fordította. Élete vége felé leginkább Petri György verseit fordította szerbre. Petri verseit külön kötetben is kiadta. Nagy tapasztalattal rendelkező fordító volt tehát, ugyanakkor mindenkor mély székepszissel beszélt a vers-

¹⁸ Sava BABIĆ, *I. m.*, 238.

¹⁹ Sava BABIĆ, *Ua*.

²⁰ *Norija mađarska lirika*, szerk. Ivan IVANJII, Danilo Kiš, Beograd, Nolit, 1970.

fordítás esélyéről. Fordításpoétikáját a *Madárlesben, avagy a költészet fordításáról (Lov na pticu ili o prevođenju poezije)*²¹ című esszéjében fejtette ki, de később is – főként interjúkban – beszélt a fordítás nehézségeiről és lehetőségeiről. Kiš a fordítás születését a vers születésével hasonlítja össze, vagyis azt mondja, hogy a fordító is költő, és ők ketten együtt igyekeznek megközelíteni az eszményit. Meggyőződése szerint a fordító első feladata az eredeti szétbontása alkotóelemeire, minél alaposabb az eredeti szétbontása, annál nagyobb esély van arra, hogy sikeres legyen a fordítás. Ez nyilván a strukturalizmus elemző gyakorlatával esik egybe, hiszen a strukturalizmus is a mű lebontását, majd fogalmi nyelven való újraírását tekintette feladatának. Kiš fordításaiban nem tért el ettől a meggyőződéstől, jól látható ez, és könnyen felismerhető a *Szeptember végén* általa készített fordítás három változatának példáján. Aminthogy az is jól látható, hogy a fordítás befejezhetetlen művelet, miként a megértés is az. Ugyanazon vers több fordítása, ugyanazon vers fordításának többszörös újraírása elsősorban az irodalomértés folyamatairól és történeteiről szól, vagyis ha nyomon követjük a *Szeptember végén* általunk ismert kilenc szerb, illetve horvát fordítását, akkor bizonyos mértékben a Petőfi-értés történetével, valamint az idegen költő sajátként kanonizálásának eseteivel találkozunk. A szerb és a horvát irodalomnak van kanonizált Petőfi-képe, mégpedig olyan képe van, amelyet a költőről a fordítók mint értelmezők, legtöbb esetben maguk is költők, kialakítottak. Minden fordítás a megértés és az „aktív befogadás” egy-egy példája.

²¹ *Zbornik radova o prevođenju*, Beograd, 1966, 6–11.

КРАЈЕМ СЕПТЕМБРА ШАНДОР ПЕТЕФИ

У долу још цвета касних башта цвеће,
Још се пред прозором зелени топола,
Ал, видиш, оданле већ се зима креће?
И свег је већ пао поврх брега гола.
Још у моме срцу лето не изгледе
И у њему цвате прамалеће цело,
Ал тамну ми косу пропараше седе,
Дирну моју главу зимско иње бело.

Одјуриће живот, цват ће срти студи...
Седи ми у крило, драга, док сам с тобом!
Ти што сада главу стављаш ми на груди
Да л ћеш ми се сутра срушити над гробом?
Ако умрем први, тело ми без жића
Да л покрићеш плаштом, реци, жалећи ме;
Да л ћеш због љубави некога младића
Хтећи да оставиш чак и моје име?

Удовичког вела кад се манеш клета
Ко црни га барјак над гроб мој задени,
Доћи ћу по њега из подземног света
Усред тамне ноћи и узет га к мени,
Да осушим њиме сузе што ми кану,
Јер ме заборави, лако и без боли,
И да њим савија на свом срцу рану
Онај што те и ту, и сад, вечно воли!
(1847)

Данило Киш fordította

KONCEM SEPTEMBRA
ŠANDOR PETEFI

Još cveta dolinom iz bašte cvet,
još kraj okna jablanu zeleni grana,
al' vidiš li, tamo je zimski svet?
Sneg prekri vrhove planinskih strana.
Još mi u srcu leto, vatrene seni
u njemu cvate cela zora plava,
al' gle, crnu mi kosu belina peni,
a mrazom zime mi izatkana glava.

Lazar Merковиć fordította
Rukovet, Szabadka, 1956/7–8. 377–378.

JOŠ CVJETOVI CVATU
U BAŠTAMA DOLA...
ŠANDOR PETEFI

Još cvjetovi cvatu u baštama dola,
Još pred prozorom jablan se zeleni,
Al pogledaj, zima već dolazi k nama:
Vrhovi su gora snijegom pokriveni.
U mladome srcu još mi ljeto plamti,
I proljeća pravog još u njemu ima,
Al crnu mi kosu sjedina šara:
To polako glavu pokriva mi zima.

Dobriša Cesarić fordította
Antologija svjetske lirike, Zagreb, Naprijed, 1965, 463–464.

KRAJEM SEPTEMBRA

ŠANDOR PETEFI

Još osojem živi pitomine cveće,
još zelen jablan šumi iznad njiva,
no vidiš li tamo dah zime se kreće?
Već nanos snega vrh planini skriva.
Još grudima mojim žar leta plaminja,
proleće buja i po meni rije,
no vrana mi kosa prepuna jeinja
i iznad glave mrazna zima bije.

Savo Babić fordítása

Rukovet, Szabadka, 1966/5–6. 263.

KRAJEM RUJNA

ŠANDOR PETEFI

Gle, još cvatu cvjetne bašče u dolini
I zeleni jablan još pod oknom lista,
Al pogledaj zimski svijet u daljini,
S vrhova planina snijeg posvuda blista.
U srcu još živi ljeto puno žara,
U njemu još cvate proljeće cijelo,
Ali kosa tamna sijedom se stvara,
Glavu već mi pokri zimsko inje bijelo.

Josip Velebit fordítása

*Antologija svjetske ljubavne poezije, Nakladni zavod Matice
hrvatske, Zagreb, 1968, 272.*

Antonio Sciacovelli

A SZEPTEMBER VÉGÉN OLASZ FORDÍTÁSAI

Mindenekelőtt fontos leszögezni, hogy Petőfi kultusza a félszigeten az Itáliai Királyság alapítása ideje óta legalább olyan¹ erősen kötődött a hazafias gondolkodáshoz, a „patrióta életvitelhez”, ahhoz az 1848-tól kezdődő hősiez olasz–magyar együttérzési (és bizonyos tereken együttműködési) periódushoz, ami több ízben olasz–magyar Risorgimentóként jelenik meg a kultúrtörténeti és történettudományi elemzők írásaiban². Ennek megfelelően Petőfi Sándor költészetéből leginkább olyan elemek kerülnek az olasz olvasók figyelmé középpontjába, amelyekben egyrészt az egzotikumot (a magyar táj, a puszta), másrészt a közös politikai tapasztalatot (a magyar honvéd/hazafi élete, az elnyomás elviselhetetlensége) találhatják. Ezért nem csodálkozhatunk, ha csak késői gyümölcsként, de egyre több antológiában és vissza-visszatérő sikerként Petőfi más versei is kiadatnak olasz fordításban, legyenek azok a kiadási alkalmak Petőfi-

¹ Lásd SÁRKÖZY Péter történelmi áttekintésében a Petőfi-kultuszról: *Petőfi Sándor forradalmi költészete és hősi halála igen hamar felkeltette az olasz közvélemény figyelmét. Első népszerűsítője Helfy Igánc, Kossuth titkára volt, aki már a hatvanas években milánói folyóiratában, az Alleanza-ban (Szövetség) közölt fordításokat, és ismertette műveit. A magyar irodalom más képviselőire ugyancsak figyelt, például Eötvös József-re, akinek A falu jegyzője című regénye az ő fordításában jelent meg 1856-ban. Petőfi olaszországi mítosza azonban Aleardo Aleardi A hét katona (I Sette soldati, 1861) című elbeszélő költeménye sikerének és Giosué Carduccinak köszönhető, aki a szintén hősi halált halt olasz költőtől, Goffredo Mameliről, az olasz himnusz szerzőjétől írt tanulmányában Petőfit az európai szabadság Tírteusaként mutatja be. Ilyen előzmények után lett Petőfi a XIX. század utolsó évtizedeiben az egyik leg többet fordított költővé Olaszországban, elsősorban a szicíliai „Petőfi-iskola” és annak legtermékenyebb fordítója, a notái Giuseppe Cassone érdemeként.* (SÁRKÖZY Péter, *Magyar irodalom Olaszországban* = Kortárs, 2002, 6. szám, online változata: <http://www.kortarsonline.hu/0206/sarkozy.htm>). Petőfi olasz recepciójával kapcsolatosan lásd Roberto RUSPANTI, *Petőfi in Italia*, „Rivista di Studi Ungheresi”, 1999, 13.

² Példaként említendő: Magda JÁSZAY, *Il Risorgimento vissuto dagli ungheresi*, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2000; *Italiani e ungheresi nelle lotte risorgimentali. La partecipazione dei fiumani 1848–1868*, szerk. Katalin MELLACE, Società di Studi Fiumani, Roma, 2002; Pasquale FORNARO, *Risorgimento Italiano e Questione Ungherese: 1849–1867*, Rubbettino, Soveria Mannelli, 1996; Pasquale FORNARO, *Istrán Türr. Una biografia politica*, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2004.

kötetek vagy a magyar költészetet – néha már irodalomtörténelmi szempontból – szemléltető szöveggyűjtemények: e rövid írás keretében négy nyomtatásban és egy a világhálózaton megjelent fordítást elemzünk, amelyeknél a különböző korszakok perspektívája és költészeti megközelítése is megfigyelhető.

Az általános kérdések köréhez tartozik az eredeti szöveg (és általában a magyar költői produktumok) verstani tulajdonságainak a lefordíthatatlansága: az olasz költészet, irodalmi nyelvünk adottságai következtében, elsősorban az ütemhangsúlyos verselésnek, a XIX. századig a nagy európai rímelési hagyományokat tisztelően, majd a „szabad vers” (*verso libero*) jegyében egyre kötetlenebbül, néha parafrázisnak tetszően alkotott verstani egységeknek kedvez. Ez azt jelenti, hogy e Petőfi-vershez annyira jellemző szimultán verselés varázslatos ritmusa teljességgel „eltűnik” a fordítók mindent megemésztő műhelyében, és legfeljebb néhány rím vagy asszonancia csengésében reménykedhetünk, nagyon ritkán jelentkezően a hagyományos metrikai egységek alkotásának a kísérlete. A továbbiakban öt különböző szerzőtől alkotott és 1928–2002 között megjelent fordítást szeretnék, a teljesség igénye nélkül (csak az első versszakra vonatkozóan) elemezni.

Gino Sirola: *Fine di settembre*

1928-ban megjelenik a trieszti Parnaso Kiadó gondozásában a Gino Sirola³ által gondozott magyar költészeti antológia, *Accordi magiari* címen: az akkori magyar sajtó is méltatta ezt az érdekes és érdemes vállalkozást⁴, amelyben a klasszikusok mellett a kortárs magyar irodalom is méltó helyet kapott⁵, és természetesen Petőfi Sándor versei vezetik be az olvasót a magyar líra világába:

³ A „fiumei” fordítógárdának egyik jeles képviselője (lásd SÁRKÖZY Péter, *Magyar irodalom...*, Uo.).

⁴ Lásd Antonio WIDMAR, *Accordi magiari* = Nyugat, 1928, 19. szám (elektronikus változat: <http://cpa.oszk.hu/00000/00022/00452/14127.htm> [2008. április 4.]

⁵ Antonio WIDMAR szavaival: *Minden kétségen kívül minden itáliai olvasóra ezt a batást fogja tenni a magyar költőknek ez az első antológiája, amivel Sirola professzor megajándékozott. S ez azt jelenti, hogy spanyolok, portugálok, franciák, angolok is – egyetével mindazon nyugati népekből verődött olvasók, akiknek alkalmuk lesz ezen az antológián keresztül megismerni a mo-*

Sbocciano i fiori per gli orti della valle ancora,
 verdeggia tuttora di fronte alla finestra il pioppo,
 eppure non vedi là l'inverno che viene?
 La neve già copre la cresta dei monti,
 così nel giovine mio cuore fiammeggia l'estate ancora,
 è in pieno fiore tuttora la primavera,
 ma ecco già s'imbianca la mia nera chioma,
 percorso il mio capo dall'invernale brina.⁶

Sirola stílusa az akkori „modern klasszikusokhoz” igazodik, első sorban Giovanni Pascoli lágy, melankolikus ritmusaihoz⁷, annak el-
 lenére, hogy nagy mesterétől nem kölcsönzi a latin verselés irányá-
 ban tanúsított tiszteletet: az eredetihez képest túl hosszúnak hatnak
 a sorok, ritmusaik széttörnek a túlbujánzó határozószavak haszná-
 latában (*ancora, tuttora, eppure*). A negyedik verssorban felfedezhető
 egy az eredetihez simuló kadencia kísérlete, de a verssor összességé-
 ben éppen a *Szeptember végén*ben megjelenő üde, dallamos és ősz előt-
 ti harmóniájának ellentmondani látszik. A Petőfi-versben megjelenő
 fürge, pár szótagos szavak a Sirola-fordításban meghosszabbodnak,

dern magyar költészetet – szükségképpen ezt az értelmezést fogják annak adni, ennek az elma-
 radhatatlan és kétségtelen hatásnak alapján fogják azt interpretálni. Ezért nyugodtan állapíth-
 atom meg, hogy Gino Sirola nyolcvanegy versfordításának, mely ezt a huszonnyolc magyar költőt
 bemutatja, még a rideg számok korában is, amilyen a mienk, meg kell hoznia biztos sikerét.
 (Antonio WIDMAR, *Accordi magiari*, Uo.)

⁶ *Accordi magiari*, ford. és szerk. Gino SIROLA, Parnaso, Trieste, 1928, 23.

A többi versszakok: *Sfiorisce il fiore, se ne fugge la vita... / vieni, mia sposa, deh vieni sulle
 mie ginocchia! / o tu che abbandoni il capo sul mio seno, / non cadrui, già forse domani, esanime
 sopra la mia tomba? / Oh se muoio prima di te, dimmi, su la mia salma / stenderai con pianto il
 lenzuolo di morte? / Oh dimmi: potrà su te tanto novello amore / da farti abbandonare un giorno
 il mio nome? / Gettando un dì di lungi da te il velo vedovile, / appendilo, drappo nero su la mia
 croce, / nel cuor della notte verrò, dal mondo sepolcrale, / per portarlo meco nella tomba, / a
 tergere per te le mie lagrime, / che sì leggera il tuo fedele obliasti, / e le ferite a fasciare di questo
 cuore, / che anche allora, laggù, in eterno ti amerà.*

⁷ Ahogy Widmar is észreveszi: *Az idegennyelvű költeményt ő a tanár jellegzetes pontoságsze-
 retetével és a teremőnél nagyobb megértésű költő tökéletesen gyermeki áhítatával közelíti meg.
 Gino Sirola tudomásom szerint egyike volt Giovanni Pascoli legkedvesebb tanítványainak s ez a
 Pascoli egyike a legnagyobb és legmélyebb költőeknek, akiket a huszadik századi Itália a világnak
 adott. Nos, Gino Sirola megtanulta Pascolitól, hogy a költői alkotásokhoz gyermekkorunk szűz
 érzékenységében megfressült lélekkel kell járulnunk és lefordításukat csak akkor szabad megkísé-
 relni, ha a lefordítandó költemény teljesen lelkünkbe tudott férközni és saját legősebb ösztöneink,
 legmélyebb tisztaságunk nosztalgikus keresésének egy lépcsője volt. (Accordi magiari, Uo.)*

így végtelenné téve, ólmosan terhelve a verssorokat, ahogy azt talán az olasz nyelvet nem tudó olvasó is észreveszi. Mindenesetre ezt a fordítást tekinthetjük kiindulópontnak e vers olasz nyelvre való áttételének többszöri megkísérlésében, így a későbbi fordítók se tehettek úgy, mintha nem ismernék Sirola „átültetési” kísérletét.

Folco Tempesti: *Fine di settembre*

1949-ben, a firenzei Vallecchi Kiadónál Folco Tempesti, Olaszországban a magyar irodalom(történet) egyik legaktívabb ismertetője⁸, egy Petőfi-kötetet jelentet meg *Liriche* címmel⁹, ahol a 84. oldalon szerepel a szóban forgó vers:

Ancora sono in fiore i giardini delle valli,
ancora è verde il pioppo dinanzi alla finestra:
ma già scorgi laggiù l'inverno che s'avanza?
Già la neve ha coperto la cima dei monti.
Nel mio giovane cuore ancora arde
la fiamma dell'estate,
ancora vi verdeggia primavera,
ma la mia bruna chioma già scolora,
già su di lei si posa
la brina dell'inverno.¹⁰

Mivel a fordító szeretné legalább a vers „zenei” ritmusát utánogni, ehhez a verssorok mondattani egységeit kénytelen „szétdarabolni”: így a vers kadenciája, abszurd módon, túlságosan is eltér az ere-

⁸ Nevéhez fűződik – például – az olaszországi magyar szakos hallgatók által nagyon jól ismert „kis” irodalomtörténeti kézikönyv (Folco TEMPESTI, *Storia della letteratura ungherese*, Firenze, Sansoni-Accademia, 1969).

⁹ RÉVAY József, a magyar kultúrpolitika akkori irányítója előszavával.

¹⁰ Alessandro PETŐFI, *Liriche*, ford. Folco TEMPESTI, Vallecchi, Firenze, 1949, 84.
A többi versszakok: *Muore il fiore, dileguasi la vita. / Siedi, mia sposa, siediti qui accanto. / Tu che ora mi posi la testa sulla spalla, / ti chinerai, domani, sopra la mia tomba? / Dimmi: se me la morte avvolgerà per primo / stenderai su di me la coltre lacrimando? / O forse, un giorno, per amor d'un giovane, / tu potresti il mio nome abbandonare? / / Se un giorno lascerai il tuo velo / di vedova, appendilo alle braccia / della mia croce come un drappo nero. / Dal fondo della tomba nella notte, / mi leverò ad asciugarvi il muto / pianto del tuo abbandono, / a fasciar la ferita del mio cuore / che pur di là, pur sempre, / continuerà ad amarti, eternamente.*

deti finom könnyedségétől, nem tudja visszaadni a vers zeneiségét. A lexikai feldolgozás szintjén pedig még érvényesnek látszanak Sirola szövegének megoldásai, a fordító se nem újít, se nem archaizál (a már több mint száz éves vers esetleges „korhangulati” átültetése végett). Itt is, mint az előző kísérletben, ismétlődnek a határozószavak (négyyszer szerepel az *ancora*, amelyet Sirola *tuttora*-val alternált; és ugyanúgy négyyszer találkozunk *già*-val, ami éppen az *ancora* ellentétje), melyeknek súlya csak jobban megakadályozza az élvezetes olvasást.

Paolo Santarcangeli: *Sul finire del settembre*

Majdnem négy évtizeddel később egy újabb Petőfi-antológia keretében megjelenik Paolo Santarcangeli¹¹ *Settembre végén*-fordítása:

Sbocciano ancora a valle i fiori dell'orto,
Verdeggia ancora il pioppo sotto la finestra,
Ma vedi lassù il paesaggio d'inverno?
Già copre la neve le cime dei monti.
Ho ancora nel cuore l'estate dai raggi di fiamma
E fiorisce ancora in esso la primavera,
Ma ecco già commisti di bianco i miei neri capelli,
La brina del verno mi ha toccato il capo.¹²

Paolo Santarcangeli (szándékosan?) úgy értelmezi a fordító feladatát, mint a megfelelő kor, hangulat, irodalmi és nyelvi tulajdonságok minél szervesebb átültetési műveletét, annak ellenére, hogy kortárs

¹¹ Az olasz (fiumei származású) író és irodalomtörténész több műve olvasható magyar fordításban, mint például a kultúrtörténeti témájú *Magyarok Itáliában: tanulmányok és előadások*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990.

¹² Sándor PETŐFI, *Poesie* ford. Paolo SANTARCANGELI, UTET, Torino, 1985, 177.
A többi versszakok: *Cadono i fiori e fugge la vita...* / *Siedi sul mio grembo, siedi, mia sposa!*
/ *Tu che ora posi il capo sul mio petto,* / *Sulla mia tomba cadrà forse domani.* / *Dimmi, se dovrò morire io per primo,* / *Stenderai sul mio corpo, piangendo, il velo di morte?* / *E l'amore di un giovane saprà indurti* / *A lasciare per lui il mio nome?* / *Se getterai una volta i veli di vedova,* / *Posali sul mio sepolcro come nera bandiera,* / *Ed io verrò su dal mondo delle sepolture,* / *A metà della notte, per portarli laggiù.* / *Tergerò con essi le lagrime sparse* / *Da chi, sposo fedele, obliasti sì presto* / *Ed avvolgerò in essi le ferite del cuore* / *Di chi t'amerà ancora e sempre.*

olvasója talán meglepődik bizonyos nyelvi megoldásán: itt rögtön az első verssorban a *fiori dell'orto* szintagma szerezhethet nekünk meglepetést, mivel a XX. század végi olasz nyelven leginkább a *veteményeskert* virágait jelezheti, vagy éppen a következő verssorban, ahol a nyárfa már nem az ablak előtt (*dinanzi*), hanem *alatta* (*sotto*) zöldell, rögtön egy magas emeletről való figyelmet sugva az olvasónak. A lángsugarú nyár tényleg *lángsugarú* (*dai raggi di fiamma*), ám ez a szerkezet nem éppen a legelegánsabb nominális szerkezetek egyike (ezért a többi fordító is inkább a verbális szerkezettel variál).

Roberto Ruspanti: *Sul finir di settembre*

Roberto Ruspanti Petőfi iránt mutatott és bizonyított tisztelete vitathatatlan, emellett az olasz irodalomtörténész – nem csak ismeretterjesztő célokból – többször fordítóként is megtisztelte a magyar költészetet és prózát egyaránt, mi több, írói vénájának nem egyszer hódolva magyar témájú művei is megjelentek. A „magyar szerelmi költészet antológiájá”-ból, amit Ruspanti 1996-ban megjelentetett, nem hiányozhatott Petőfi *Szeptember végénje*:

Ancora si schiudono nella valle i fiori degli orti,
ancora è tinto di verde il pioppo davanti alla finestra,
ma non vedi lassù il mondo dell'inverno?
La neve ha già ricoperto le vette dei monti.
Ancora nel mio giovane cuore fiammeggia coi suoi raggi
l'estate e ancora vi sboccia dentro per intero la primavera,
ma ecco i miei capelli scuri già si tingono di bianco,
la brina dell'inverno si è già posata sul mio capo.¹³

¹³ *Lungo il Danubio e nel mio cuore. Antologia della lirica d'amore ungherese*, ford. és szerk. Roberto RUSPANTI, Rubbettino, Soveria Mannelli, 1996, 39.

A többi versszakok: *Cadono i fiori, sfugge la vita.../ Siedi, mia sposa, siedì qui sulle mie ginocchia! / Tu che ora poggì il capo sul mio petto, / ti chinerai forse domani sopra la mia tomba. / Ob, dimmi: se morirò prima, stenderai / piangendo sulle mie spoglie il nero drappo? / E potrà un giorno l'amor d'un giovane / indurti a dismettere per lui il nome mio? / / Se una volta getterai il velo vedovile, / appendilo qual nero vessillo sul mio cippo, / per esso allora io verrò su dall'oltretomba / nel cuor della notte e me lo porterò laggiù / per tergere le lacrime mie sparse per te, / che disinvoltà avrai scordato chi ti fu fedele, / e per avvolgermi le ferite di questo cuore, / che anche allora, anche là, t'amerà per sempre!*

E szöveg kompozíciós alapelve egyrészt az eklektikusság (ti. az előző fordítások legjobb megoldásaiból csemegézik), másrészt egy önállóan működő, de az eredetihez képest ugyanolyan érvényes versstruktúra alkotása: a szokatlanul hosszú verssorok egy másik műfajhoz tulajdoníthatók, a romantikára annyira jellemző, monológ-szerű „búcsúbeszéd”-hez, mint például Manzoni regényében az *Addio ai monti*ként számon tartott Lucia monológja. A lírai ihletettségű beszéd leírói hanglejtéssel bír, a bonyolult mondattani egységek itt-ott egy enjambement segítségével továbbfolynak a következő verssorba, egy új, mély zeneiséget alkotva. Ruspanti költői nyelve egyszerű, pozitív értelemben mindennapi, a szépművészeti asszociációk révén a naiv festészet remekműveit juttatja eszünkbe (2. sor: *è tinto di verde*, nem csak *zöldell*, hanem *zöldre van festve*; *fiammeggia coi suoi raggi l'estate* pedig egyenesen a képi ábrázolást idézi): fordításával azt mondhatnánk, hogy Petőfi XX. századi olasz recepciója egy fontos állomáshoz ér, több költői értelmezést hagyva maga után.

Preszler Ágnes: *Alla fine di settembre*

Az új évszázadban jelenik meg egy online versantológia, melynek a szerkesztője (fordítói minőségben is) Preszler Ágnes. A „klasszikus magyar irodalom” című szöveggyűjteményben található a *Settembre* végén legutóbbi olasz fordítása:

„È ancora verde il pioppo davanti la finestra,
ancora fioriscono i fiori nella valle,
ma vedi l'arrivo dell'inverno là sopra?
La cima del monte è coperta di neve.
Nel mio cuore brucia il fuoco dell'estate
ancora tutta la primavera ci fiorisce,
ma vedi: nei miei capelli scuri
si mischiano già i primi grigi.”¹⁴

¹⁴ Elektronikus formában megjelent fordítás- és szöveggyűjtemény: <http://digilander.libero.it/pagnes/tradframe.html> [2008. április5.] A többi versszakok: *Cadono i fiori e la vita corre via.../ Siediti amore, sulle mie ginocchia. / Tu, che ora sul mio petto appoggi la testa, / domani magari piangerai sulla mia tomba. / Dimmi: se sarò io il primo a morire / mi coprirai gli occhi, piangendo? / E ti potrà poi convincere l'amore / di un altro ad*

A vállalkozás bátorsága, sajnos, nem volt elég a remélt eredményhez: a fordítás kétségkívüli értéke – az antológia keretében – az ismeretterjesztő szándék, ugyanakkor hiányzik belőle minden esztétikai törekvés, sőt a további versszakokban megjelennek az „olasztalanságok” is. Érdekes azonban mindenképpen említeni ezt a kísérletet, mivel ritkán fordul elő, hogy egy nem cél-anyanyelvi személy a saját nyelvéből más nyelvre fordít.

Összegzés

Elemzésem írásakor inkább az olvasó, mintsem az irodalmár szemével tekintettem a Petőfi-vers öt fordítására: s nem volt szándékom semmiféle rangsorolást készíteni, mivel mindegyik produktumnak más és más alapelve, kulturális gyökerei, indoklásai és fordítói megfontolásai vannak. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a *September végén* többszöri fordítása a két irodalom, a magyar és az olasz kultúra között élő kölcsönös érdeklődésről tanúskodik; azt az üzenetet közvetíti minden olasz olvasónak, aki – most az internet tengerhullámain keresztül is – a magyar irodalom iránt érdeklődik, hogy érdemes olvasni, minél több változatban, majd megtanulni Petőfi nyelvét, és már az eredeti verseket magunkévá tenni, esetleg lefordítani!

abbandonare il mio nome? / / Se dovessi buttare il velo da vedova, / attaccato sulla croce della mia tomba, / io di notte salirò dal regno della morte / e lo porterò laggiù con me. / Per asciugare le mie lacrime per te, / che mi hai dimenticato così veloce, / e curare le mie ferite di cuore / perché ti amerò ancora e anche là, per sempre!

Juhász Andrea

A PETŐFI-CENTENÁRIUM ERDÉLYBEN

Bár az utóbbi két évtizedben a kutatók érdeklődésének egy része a Petőfi-kultusz jelenségeinek rendszerezésére és értelmezésére irányul, az irodalomtudományi kutatások középpontjában továbbra is a történelemben és az irodalomban élt „valóságos” Petőfi áll, illetve az életmű utóéletének, recepciójának a feltárása. Ám épp a kultusz-kutatás eredményei mutatnak rá arra, hogy a befogadástörténetet sajátosan át meg átszövi a Petőfi-kultusz, és még a tudományos munkák sem tudják kivonni magukat a kultusz hatásai alól.¹ De hát kultuszjelenség az is, hogy itt vagyunk, és Petőfiről beszélünk. Vajon hogyan, miként érvényesült a Petőfi-kultusz hajdan és konkrétan Erdélyben (a magyarországi események tükrében), a Petőfi-centenáriumkor? Előadásomban erről lesz szó.

Az első világháború befejezése a tizenkilencedik századi magyar politikai törekvések egyik fő céljának, az önálló, független magyar államnak a megvalósulását hozta. Ám azzal, hogy az ország jelentős mennyiségű területe került a részben újonnan létrejött szomszédos államokhoz, illetve hogy a területvesztéssel nagy számú magyar anyanyelvű állampolgár került kisebbségi, nemzetiségi státuszba, ezt a fejleményt a nemzet tragédiaként élte meg. A húszas évek eleje Magyarországon a háborús vereség és a forradalmak utáni konszolidációval, a revizionista stratégia kidolgozásával, a hatalmon lévő konzervatív erők offenzívájával telt. A hivatalos centenáriumi ünnepségek is ennek jegyében ünnepelték a költőt.

A Romániához csatolt egykori magyarországi területek magyarjainak a veszteségként megélt új helyzettel kellett szembenézniük. A korábbi államalkotó nemzetből kisebbségivé vált magyarság elvesztette politikai hatalmát és intézményrendszerét, iskolahálózatának jelentős részét, sőt a tömeges repatriálás meg is tizedelte az erőket. A húszas évek elején az erdélyi magyarságnak – a csodában való re-

¹ Lásd: MARGÓCSY István, *A Petőfi-kultusz határtalanságáról = Az irodalmi kultusz-kutatás kézikönyve*, szerk. TAKÁTS József, Bp., Kijárat Kiadó, 2003, 135–152.

ménykedés helyett, amelyre azért volt példa – a valósággal kellett számot vetnie: kialakítani a kisebbségi létezés intézményrendszerét, keresni a politikai fellépés formáit, célt, ideológiát, magatartásmódot megfogalmazni. A Petőfi-centenárium ezekhez nyújtott segítséget.

Magyarországon a centenáriumi év 1922. július 31-étől 1923. július 31-éig tartott. Ez egyrészt az emlékév kezdetét és a végét Petőfi halálának napjához kapcsolta, másrészt pedig feloldotta a születés pontos dátuma körüli bizonytalanságot. Ekkor ugyanis még javában zajlott a vita arról, hogy 1822. december 31-én vagy 1823. január elsején született-e a költő. Ám azzal a döntéssel, hogy az emlékév mindkét naptári évben tartott, a születésnap éppen félidőre, vagyis az események időbeli középpontjába került, ami csak hangsúlyozta jelentőségét. A magyarországi megemlékezéseket több egyesület szervezte, koordinálta. A vidéki események nagy részét az Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület irányította, a fővárosi és az országos jelentőségű ünnepélyeket a Kisfaludy Társaság,² ám derekasan kivette részét a Petőfi-év eseményeinek szervezésében és lebonyolításában a Petőfi Társaság is, több mint ezer esemény rendezésében vállaltak képviselői szerepet³. A különböző események megszervezésében természetesen jelentős szerepet játszottak a helyi egyesületek, társaságok, önképzőkörök, egyházak, ám az állam különböző intézményei is segítségükre voltak. A centenáriumi jelentőségét jól mutatja az, hogy az Országgyűlés törvénybe foglalta Petőfi emlékeztét, Klebersberg Kunó közoktatási miniszter pedig rendeletet adott ki arról, hogy a Petőfi-centenáriumról minden iskolának meg kell emlékeznie.⁴

Erdélyben a centenáriumi ünnepségsorozat a magyarországinál korábban megkezdődött. Az eseményeket tulajdonképpen a *Pásztor-tűz* című irodalmi folyóirat indította el azzal, hogy ünnepi Petőfi-számát már 1921 decemberében megjelentette. Bár a korai ünnepkezdetért a *Keleti Újság* megfeddte a főszerkesztőt, és Reményik Sándor válaszában szükségesnek is érezte, hogy némi technikai és pénzügyi kényszerűsége hivatkozzon, ám inkább csak visszautasította a

² Lásd: BARTÓK György, *Petőfi esztendeje* = Pásztor-tűz, 1922/1. 438–440., 439.

³ HAVAS István, *A Petőfi-centenárium* = *A Petőfi-Társaság ötven esztendeje 1876–1926*, szerk. biz. CSÁSZÁR Elemér, LAMPÉRTH Géza, PETRI Mór, Bp., A Petőfi-Társaság kiadása, 71–103., 76.

⁴ BENKŐ Andrea, *A Petőfi Társaság* = Magyar Napló, 1999. július, 66–68., 67.

számonkérést, mondván, hogy bármikor lehet a nemzet legnagyobb költőjét ünnepelni, és büszkén jelezte, hogy a korainak nevezett Petőfi-szám inkább csak *felverte az ünnepelni-akarást, a Petőfi-kultusz kifejeződni-vágyásának várokozásteli csöndjét. Megmozgatta a munkára lendülő karokat, az agyvelőkben forrongó eszméket tetté érlelte, visszhangra talált a sajtóorgánumaiban és nemes vetélkedést indított meg mindenfelé.*⁵ Ez a nemes vetélkedés pedig akörül bontakozott ki, hogy melyik település törte meg először az „ünnepelni akarás várokozásteli csöndjét”: vagyis, hogy hol került sor Erdélyben az első Petőfi-ünnepre. A *Pásztortűz*-ben ugyanis először Radnót község szerepelt, mint a legkorábbi Petőfi-ünnepet tartó helység (a hírek szerint ők 1921. december 31-én tartottak megemlékezést)⁶, ám hamarosan helyesbíteni kényszerült a Petőfi-ünnepségekről mindvégig beszámoló *Pásztortűz* jelentkezett ugyanis Dicsőszentmárton, ahol még korábban megkezdtek az ünnepelést⁷. Az 1922–23-as év folyamán Erdély majdnem minden magyarok által (is) lakott településén tartottak ünnepségeket. Walter Gyula *Pásztortűz*-beli összefoglalásával szólva: ezek „mindvégig a legteljesebb Petőfi-kultusz” jegyében zajlottak⁸.

Erdélyben a rendezvények megszervezésében, lebonyolításában a különböző helyi egyesületeknek volt döntő szerepük (ekkorra már nem létezett a magyar politikai és közigazgatási intézményrendszer, sőt éppen az új román hatóságok gyanakvásával kellett – a cenzúrán túl – szembenézniük a rendezőknek). Fontos szerepet játszott ugyanakkor az Erdélyi Irodalmi Társaság, többek között azzal, hogy a centenárium legjelentősebb erdélyi megemlékezését, az 1922. július végi többnapos segesvári Petőfi-ünnepet megszervezte és megrendezte.

A különböző magyarországi és erdélyi ünnepségek tartalmáról, az eseményekről, a fellépőkről, a műsorról csak keveset tudunk, forrásaink ugyanis kizárólag a különböző napilapok és folyóiratok tudósításai, illetve néhány esetben a szervező egyesületek kiadványai, melyek többnyire az eseményekről írott jelentéseket, összefoglalásokat, a jelentősebb előadások rezüméjét, esetleg részletét vagy részleteit tartalmazzák. Az ezek alapján rekonstruálható centenáriumi

⁵ REMÉNYIK Sándor, *A Pásztortűz Petőfi-számáról* = *Pásztortűz*, 1922/1., 34.

⁶ WALTER Gyula, *Petőfi-ünnepségek Erdélyben I.* = *Pásztortűz*, 1922/1., 566–567., idézet: 566.

⁷ *Az erdélyi Petőfi-ünnepségekről* = *Pásztortűz*, 1922/1., 652.

⁸ WALTER Gyula, *I. m.*, 566–567., idézet: 567.

ünnepségek nagyjából a következő állandó elemekből álltak: ünnepi beszéd, szavatelok (természetesen leginkább Petőfi-versek és a költőt köszöntő, a centenáriumra íródott alkalmi versek), énekek, illetve énekelt versek, zeneszámok, ünnepi beszédek, koszorúzás (emléktábla, szobor vagy más, a költőhöz kapcsolódó kegyhely), vagy a kor divatjának megfelelően élőképek előadása, esetleg színelőadás. Az ünnepségsorozathoz tartozott az is, hogy a folyóiratok Petőfi-számokat jelentettek meg. Budapestén két Petőfi-kiállítást is rendeztek a centenáriumi évben, a Nemzeti Múzeumban és az Ernst Múzeumban. Ezen kívül Petőfi-bélyegek kerültek kiadásra, és bekapcsolódott az ünnepségbe az új művészeti ág, a film is, Hevesi Sándor és Sas Ede közösen készített több Petőfi-filmet is az év során. A legérdekesebb szoboravatásra az ünnepi év során Kiskunfélegyházán került sor, ahol a főtéren állították fel az első világháború végén Segesvárról elmenekített Petőfi-szobrot, amelyet még a költő halálának ötvenedik évfordulója alkalmából állíttatott a Petőfi Társaság.⁹

A magyarországi események tetőpontja természetesen a születésnap megünneplése volt 1922. december 31-én. Ez abban az évben rendkívül praktikusán éppen vasárnapra esett, így Budapest az egész napot Petőfi-jegyében egyik megemlékezésről a másikra menve tölthette.

Az *Újság* által *Petőfi eljövételének emlékünnepéneként*¹⁰ elkeresztelt nap eseménysorozata délelőtt a Zeneakadémián megtartott díszünnepel kezdődött, amelyet a Petőfi Társaság rendezett, és amelyen díszvendégként ott volt Horthy Miklós, József főherceg a családjával, valamint gróf Apponyi Albert is, és este a Nemzeti Színházban megtartott díszelőadással zárult. A középpontban azonban mégis Budapest nyilvános terei álltak: főként a főváros Petőfi-szobra, ami díszvilágítást kapott. A szoborhoz a nap folyamán, a tudósítások szerint, körülbelül harmincezer ember zárándokolt kezében gyertyával, zászlóval, Petőfi-idézettel. Este hét órakor megkondultak a harangok, a városban díszkivilágítás fénylett, a lámpákon túl a lakások ablakában is gyertyákat gyújtottak, éjfélkor pedig a Gellérthegyen öt ágyúdörgés jelezte Petőfi születésének idejét.¹¹

⁹ Mindezekről lásd HAVAS István összefoglalását: HAVAS István, *I. m.*, 71–103., 100.

¹⁰ *Az ország Petőfi Petőfi-ünnepé* = *Az Újság*, 1923. január 3., 3.

¹¹ Lásd erről *Az Est* tudósítását: *Harangzúgással, ágyúdörgéssel, kivilágítással ünnepeltük Petőfit* = *Az Est*, 1923. január 3., 4.

Az erdélyi centenáriumi év legfontosabb eseménye a segesvári Petőfi-ünnep volt. Ennek a hivatalosan két napig tartó rendezvénynek (1922. július 30–31.) a jelentőségét nemcsak a hossza mutatja, hanem a nagy számú jelenlévő, és a szervezésben és lebonyolításban részt vevő szervezetek súlya is. Az eseményeken képviseltette magát a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság (mindkét szervezet Szabolcska Mihályt küldte), a Petőfi Társaság (Benedek Elek révén), a román kormány, a nagyküllői prefektus személyében, és Octavian Goga, ha személyesen nem is volt jelen, levélben üdvözölte az ünneplőket. A valójában már július 29-én, szombaton este az ekkorra már megérkezett dalárdák által adott szerenáddal megkezdődött ünnepségsorozaton a *Keleti Újság* tudósítója szerint közel tízezer ember volt jelen¹², igaz, a másik jelentős erdélyi napilap, az *Ellenzék* tudósítója ötezer emberről adott hírt.¹³ A hivatalos ünnepi program istentisztelettel és misével kezdődött, ezt közös ima követte (amit Makkai Sándor, aki ekkor református teológiai tanár volt, mondott el az evangélikus esperes helyett, aki nem mert eljönni, mert félt a cenzúrától), majd szavalatok és koszorúzás következett.¹⁴ Ezután került sor Petőfi poharának ünnepélyes átadására. Ez a pohár éppen a centenáriumra került elő, Varga Zsigmond fiátfalvi birtokos családja őrizte, az adományozó szerint a végzetes segesvári csata előtt, az utolsó vacsorán, amelyet nagyapjánál költött el Petőfi, ebből ivott. A család természetesen a legnagyobb kincsként őrizte a kékeszöld, aranyozott metszésű remeket, amelyet most a jeles évfordulón az unoka az Erdélyi Irodalmi Társaságnak adományozott. A Társaság jelen lévő tisztségviselői azon nyomban elhatározták, hogy arany talpat csináltatnak a pohárnak, és méltó helyen fogják őrizni. Nyilván növelte büszkeségüket, hogy immár nemcsak a magyarországi Petőfi Társaság rendelkezik – az amúgy a kultuszhoz mindenképpen hozzátartozó kegytárggyal – egy olyan kehelllyel, amely valamiképpen Petőfihez köthető. Az ünnepség ezután az adományozó epizód után a csatahelyen folytatódott, ahova együtt zárandokolt el a tömeg. Ott kezdődött aztán az igazi, a hajnalba

¹² *Az erdélyi magyarság bódolata Petőfi sírjánál* = Keleti Újság, 1922. augusztus 1., 1–3., 1.

¹³ n. gy., *Zarándoklás a fehéregyházi sírhoz* = Ellenzék, 1922. augusztus 1., 1–3., 1.

¹⁴ Az eseményeket a két erdélyi napilap részletes tudósítása alapján ismertetem. Lásd: *Az erdélyi magyarság bódolata Petőfi sírjánál* = Keleti Újság, 1922. augusztus 1., 1–3. és n. gy., *Zarándoklás a fehéregyházi sírhoz* = Ellenzék, 1922. augusztus 1., 1–3., 1.

nyúló népünnepély. Másnap folytatódott az eseménysorozat: újabb beszédek, felolvasások, éneklés, szavalatok és irodalmi matiné követték egymást.

A segesvári Petőfi-ünnep a centenáriumi évnek Erdélyben valóban a csúcspontja volt. Jelentőségét és hatását jól mutatják azok a hírek, tudósítások, jegyzetek, utalások is, melyek a helyi lapokban a következő hetekben Petőfihez vagy a közös segesvári élményhez kapcsolódnak. A romániai magyar politikusok ezekben a hónapokban szervezik az egységes magyar pártot, mely eredményesen képviselhetné a magyar érdekeket a romániai politikai életben. Dózsa Endre, aki az Erdélyi Irodalmi Társaság elnökeként a segesvári ünnepség egyik vezető szónoka is volt, erre a közös élményre hivatkozva szólítja fel a politikusokat az egység megteremtésének szükségességére a *Keleti Újság* 1922. augusztus 4-ei vezércikkében.¹⁵ A segesvári ünnep hatása alatt merült fel az is, hogy az Erdélyi Irodalmi Társaság vegye fel a legnagyobb magyar költő, Petőfi nevét.¹⁶ Ezt később rövid vita után elvetették. Augusztus elején ad hírt az *Ellenzék* a szenzációról: *Megtalálták Petőfi sírját*.¹⁷ A tudósításból az derül ki, hogy a szerkesztőségben jelentkezett Lázár Márton, aki azzal a történettel lepte meg az újságírókat, hogy nagyapjának székelykeresztúri kertjében halt meg valójában a költő, a csatáról odáig még el tudott menni halálos sebével. A nagypapa ott helyben el is temette a kertben. Az unoka pedig, miután tudomást szerzett a nevezetes halottáról, kiásta azt, és bár írt a budapesti Petőfi Társaságnak a szenzációról, választ nem kapott. Így méltó temetést ő rendezett a helyi gyerekekkel, és jobb híján saját családi kriptájába temette el a nagy halottat. A kultusz hatásának kell tulajdonítanunk azt a sajátos versparafrázist is, amelyet a *Keleti Újság* egyik szeptember eleji számában olvashatott az érdeklődő erdélyi polgár. A szerző szerényen csak álnévvel vállalta művét, melynek címe: *Szeptember elején*, alcíme szerint pedig: *közgazdasági kesergő*. A *Szeptember végén*nek ebben a parafrázisában a devizamozgások kiszámíthatatlansága okozta félelmét énekli meg a szerző (az ezt tömören kifejező utolsó sor a vers kétségkívül legsikerültebb sora: *S a szent para már megüte fejemet*).¹⁸

¹⁵ DÓZSA Endre, *Magyar Párt* = *Keleti Újság*, 1922. augusztus 4., 1.

¹⁶ Lásd erről: -f. -y., *Az E.I.T. neve* = *Pásztortűz*, 1922/1., 649–650.

¹⁷ Lásd: *Megtalálták Petőfi sírját* = *Ellenzék*, 1922. augusztus 4., 1–2.

¹⁸ PRIVÁT, *Szeptember elején* – *közgazdasági kesergő* = *Keleti Újság*, 1922. szeptember 7., 6.

És ezzel elérkeztünk konferenciánk tulajdonképpeni tárgyához, a *Szeptember végén* című alkotáshoz. Lássuk, milyen módon volt még jelen ez a mű a centenáriumi események sodrában.

A *Szeptember végén* a magyar költészet egyik páratlan esztétikumú szövege, része a nemzeti kánonnak. Ugyanakkor a vers a Petőfi-kultusz számos elemét is felmutatja: szerelmes vers, amely a hűség még a síron túl is érvényes parancsát hirdeti, a lírai én pedig minden olvasó számára a sorsát prófétikusan előre ismerő költővel azonosul, akinek az életében mindazok az események jórészt be is következnek, amelyeket itt vizionál. A vers a kánon részeként mindenképpen az összmagyarság számára a kulturális önazonosság kifejezője.

1922 elején Bartók György a *Pásztorújsz*ben tudósítja az olvasókat a centenáriumi év tervezett eseményeiről, először itt találkozhatunk a *Szeptember végém*el. A cikk szerint Magyarországon 1922. szeptember 29-én, a vers születésének napján minden iskolában Petőfi-ünnepélyt fognak tartani, és az ünnepségek bevételének egy részével a költő egykori iskoláját, az aszódi Petőfi-kollégiumot támogatják.¹⁹ A Petőfi Társaság centenáriumi összefoglalása ad hírt arról a vershez tulajdonképpen csak közvetetten kapcsolható eseményről, az 1923. július 28-ai keszthelyi Petőfi-ünnepségről, amelyen Petőfi mellett Szendrey Júlia alakját és szerepét is felidéztek a résztvevők.²⁰ Az összefoglaló kiemeli Sebestyén Gyula előadását a *dunántúli Petőfi-vonatkozásokról, majd Júlia második férjhezmenéséről, újszerű és intim részletekben bővelkedő megvilágításokkal*.²¹ A Petőfi Társaság utolsó centenáriumi eseménye is kapcsolódik versünkhöz: a dunavecsei ünnepségre ugyanis 1923. szeptember végén került sor. Dunavecse község azzal a Petőfi-vonatkozással büszkélkedhetett – és valószínűleg ezzel is érdemelte ki a társaság kitüntetett figyelmét, hogy Petőfi egyik szerelme, Nagy Zsuzsika ott született. Így az utolsó ünnepség a szerelem örök költőjét köszöntötte.²²

Erdélyben Petőfihez és feleségéhez kapcsolódó főbb helyszíneken többféle ünnepi megemlékezésre is sor került. Megismерkedésük színhelyén, Nagyváradban 1922. május 9-én a helyi Kölcsey Egyesület, amelyet a háború utáni sokk okozta hallgatásból éppen a

¹⁹ BARTÓK György, *I. m.*, 438–450.

²⁰ HAVAS István, *I. m.*, 71–103., 78.

²¹ HAVAS István, *I. m.*, 71–103., 79.

²² HAVAS István, *I. m.*, 71–103., 79.

centenárium események „ébresztettek fel”, rendezett olyan nagy sikerű, szavaltokból, zeneszámokból, színelőadásból és élőképekből álló ünnepséget, hogy azt éppen a nagy sikerre való tekintettel háromszor kellett megismételni.²³ Szatmáron és Erdődön pedig szeptember végén került sor a két napos centenáriumi rendezvényre. Az események a szatmári Petőfi-emléktábla megkoszorúzásával indultak, majd irodalmi esttel folytatódtak. Mivel a szervezésben itt a helyi nőegyletek jeleskedtek, így volt színelőadás és többféle élőkép is. Másnap zárándokoltak el a szatmári ünneplők Erdődre, ahol a kápolnánál tartottak újabb megemlékezést, majd irodalmi matinét már ismét Szatmáron.²⁴

Az ünnepségeken az elszavalt versek között természetesen helyet kapott a *Szeptember végén*. Így a kolozsvári Református Teológián megtartott esten Apor Lili szavalta, a tudósítás szerint a következőképpen: *Apor Lili egyszerű közvetlenséggel és stílszerű előadással kibozta Petőfiből mindazt, ami a halhatatlan költőt a legjobban jellemzi, a keresetlen őszinteséget és azt a mély, mesterkéletlen, meggyőző, igaz érzést, amit nem is elszavalni, csak elmondani lehet.*²⁵ És feltűnt a vers egy-egy sora az emlékbeszédekben, vallomásokban is. Tompa László saját, Petőfihez fűződő viszonyáról szóló vallomásában például ezt olvashatjuk: *Rövid és ritka örömeink között, ha ránk, láthatatlan fátyolként, bús előérzet ereszkedett, miképpen is lehet felsőhajtánunk, hacsak nem az ő szavaival: Elhull a virág, eliramlik az élet.*²⁶

Most pedig lássuk, hogy a különböző eseményeken túl milyen más formában köszöntötte Erdély magyarsága a nemzet halhatatlan költőjét. Ignotus, aki ekkor, 1922-ben Kolozsváron élt, és a *Keleti Újság*ot szerkesztette, a napilap irodalmi mellékleteként megjelenő *Napkelet* című folyóirat 14–15. számában jelentett meg egy írást, melyben a könyvkiadás alapvető fontosságára hívta fel a figyelmet, miután felmérte, hogy a romániai magyarság nem rendelkezik egy kiadóval sem.²⁷ Éppen ennek az írásnak a tükrében nő meg annak az erőfeszítésnek a jelentősége, amely

²³ WALTER Gyula, *I. m.*, 566–567., 567.

²⁴ WALTER Gyula, *Petőfi-ünnepségek Erdélyben III.* = Pásztortűz, 1922/2. 756–758., 757–758.

²⁵ MAKSAJ Albert, *Petőfi-ünnep Kolozsváron* = Pásztortűz, 1922/2. 94–95., idézet: 94.

²⁶ TOMPA László, *Született...* = *Petőfi-emléksorok*, szerk. CSERGŐ Tamás, Marosvásárhely, Révész Béla Könyvkereskedése, 1923, 13–16., idézet: 14.

²⁷ IGNOTUS, *Discite* = *Napkelet*, 1922/14–15., 1.

a centenáriumhoz kapcsolódóan több könyv megjelenését is eredményezte. A legfontosabb ezek közül minden bizonnyal az Erdélyi Irodalmi Társaság által kiadott *Petőfi Sándor összes költeménye*.²⁸ A kötetet Vrinovich Géza szerkesztette, a címlapját Kós Károly tervezte, és öt-száz számozott példányban került kiadásra. A másik reprezentatív könyv a Csergő Tamás marosvásárhelyi tanár, újságíró, Petőfi-kutató²⁹ által szerkesztett *Petőfi-émléksorok* című alkalmi kiadvány volt³⁰. Utóbbi az erdélyi közélet fontos személyiségeinek különböző műfajú és színvonalú írásait tartalmazza. Az összesen negyvennégy szerző vagy a költőhöz és életművéhez való viszonyáról vall, vagy olvasmányélményeit idézi fel, de olvasható itt felhívás az erdélyi olvasóhoz címezve, vallo-más, tanulmány is, és többen alkalmi verssel köszöntötték Petőfit. Már fentebb idéztem innen Tompa László vallomásának egy részletét, rajta kívül Silbermann Jenő, Sipos Domokos, T. Imets Béla emlékeit, vallo-másait olvashatjuk. A tanulmányok között szerepel dr. Lőwy Ferenc marosvásárhelyi főrabbi tanulmányrészlete Petőfiről, a prófétáról és Bücher Pál írása arról, hogy Petőfi miért nem volt klasszicista költő. A kötetben mások mellett Áprily Lajos, Berde Mária, Reményik Sándor, Josef Bacon alkalmi költeményei kaptak helyet. A kötet, mint az ilyen kiadványok általában, a közélet fontos szereplőinek egy csoportját próbálja meg felvonultatni; a róla megjelent kritika ugyanakkor jelentős hiányzókat sorol fel, a kimaradtak pedig főleg az irodalom képviselői.³¹ A névsor ugyanakkor olyan törekvést tükröz, ami a világnézeti és egyéb ellentéteken való felülemelkedést jelentette. A közösség szenvedésein való felülemelkedésbe segít éppen a közösséget újrateremtő irodalmi kultusz: a közösség a közös identitás, a magyarságtudat jegyében szerveződik, a nemzeti identitásnak pedig a tizenkilencedik századi hagyományt követő módon ekkor (még) igen fontos eleme volt az irodalmisághoz való közös viszony, a közös irodalmi hagyomány és a kollektív irodalmi élmény.

Ezzel el is érkeztünk az előadás utolsó részéhez. Milyen válaszokat tudunk megfogalmazni a korábban felvetett kérdésre? Vajon mi-

²⁸ Lásd erről a *Pásztortűz* híradását: *Pásztortűz* 1922/2., 541.

²⁹ Lásd OSVÁT Kálmán, *Erdélyi lexikon*, Nagyvárad, Szabadsajtó Könyv- és Lapkiadó Rt., 1928., 55.

³⁰ *I. m.*, szerk. CSERGŐ Tamás, Marosvásárhely, Révész Béla Könyvkereskedése, 1923.

³¹ WALTER Gyula, *Petőfi-könyvek* = *Pásztortűz*, 1923/1. 56–58., 57.

lyen szerepet játszott a Petőfi-centenárium a kisebbségi magyarság életének megszervezésében?

A politikai és közigazgatási intézményrendszer megszűnésével a magyarság először is a monarchiában jól működő helyi civil intézményeire támaszkodhatott: a különböző egyházi és társadalmi, kulturális egyesületekre, egyletekre, körökre, társaságokra. Ezek egy része a világháború után megszűnt, volt, amelyik végleg, mások csak egy időre. Jó néhány egyesületet éppen a Petőfi-centenárium méltó megünneplése hívott újra életre (ilyen volt például a temesvári Arany János Társaság, a nagyváradi Szigligeti Társaság vagy a szatmári Kölcsey Egyesület³²). Az újjáéledő társadalmi szervezetek egyik feladata a közösségi identitás megerősítése: a magyarságtudat megfogalmazása, és annak, amennyiben szükséges, amennyire az új helyzet megkívánja, új tartalommal való megtöltése. Az irodalmi kultusznak létrejötté óta ez a megerősítés az egyik fontos funkciója. Társadalmi szükséglet és alkalom talált egymásra a Petőfi-centenáriumban.

A modern magyar nemzettudatot a romantika határozta meg a magyar irodalom segítségével, ebből a helyzetből viszont az is következik, hogy a magyarságtudat mind narratív, mind emocionális és etikai tartalmait a irodalmi alkotások fogalmazták meg.³³ Jól példázza ezt az a vallomás, amely a centenáriumi *Petőfi-émléksorok* című kötetben olvasható: *amit én Petőfinak köszönhetek, az a magyarságom*.³⁴ Kecskeméti Lipót nagyváradi főrabbi vallomása – amely az asszimilált zsidó identitását foglalja össze – érvényes állításként kezelhetjük egy kulturális tartalmú nemzeti identitás megfogalmazásaként. A nemzetkonstituáló tényezők közül a Petőfi által szimbolizált magyarságtudatban együtt van jelen a nyelvhez, kultúrához, azon belül is kitüntetetten az irodalomhoz való viszony, de ezen túl a közös múlt, a hagyomány is, hiszen történelmünknek szintén kivételesen nagy erővel bíró szimbolikus alakja, mint a forradalom hőse és mint a szabadságharc mártíra. A centenáriumi így az erdélyi magyarság számára az összmagyarsághoz való tartozás kimondásához kínált alkalmat. Ám ezen túl az új helyzet megértéséhez, az új feladatok, célok, meghatározásához is kínált a Petőfi-kultusz ideológiát,

³² Lásd: WALTER Gyula, *Egy év kultúrmérlege* = Pásztortűz, 1922/1. 143–149., 145.

³³ Lásd: MARGÓCSY István, *Előszó* = M. I., *Égi és földi virágzás tükrök*, Bp., Holnap Kiadó, 2007, 5–34.

³⁴ Dr. KECSKEMÉTI Lipót írása = *Petőfi-émléksorok*, szerk. CSERGÓ Tamás, Marosvásárhely, Révész Béla Könyvkereskedése, 1923, 27.

magatartásmintát. Azzal, hogy Erdély a Román Királyság része lett, a hazához, illetve a szülőföldre való viszony vált problematikusná az ott élő magyarság számára. Ott van-e a haza, ahol magyarul beszél majd-nem mindenki (vagyis Magyarországon), vagy ott, ahol az ember született, a szülőföldjén, Erdélyben (ahol a román a politikai hatalmat birtokló nemzet). A Petőfi-ünnepségek szónokai erre, a mindennapokban menni vagy maradni-dilemmaként felvetődő kérdésre a következő, Petőfi példája kínálta magatartásmintát „írták elő” hallgatóiknak: Petőfi nem véletlenül esett el Erdélyben. Ezzel a „gesztusával” Erdélyt mindörökké magyar földdé tette, tőlünk, utódaitól pedig az ehhez a földre való hűséget várja el, mint ahogy ő maga is hűséges volt eszméihez, céljaihoz, szerelméhez. Számos idézetet találhatunk az ünnepi beszédek közül, amely ezt tartalmazza, én most a húszas évek egyik meghatározó alakjának beszédéből idézek. Makkai Sándor, a későbbi református püspök, író ekkor mint teológiai tanár mondott imát a segesvári ünnepen. A beszéd a következő mondatokkal zárult: *Köszönjük, hogy éppen Erdély védelmező bércei között pihen a mi vetésünk, és életével és sorsával utat mutat a mi számunkra: „itt élni, halni kell”*³⁵. Ám a Petőfi-örökség nemcsak előír magatartásmintát, hanem célt is meghatároz, egyfajta teleologikus reményt nyújt. Ugyanis azzal, hogy a költő verseiben megjövendőlte saját sorsát, és ez a sors be is teljesedett, túl a prófétaságon, a kultusz beszédmódjában egyfajta isteni képességekre tett szert. Nem is akárcsak ő, hanem magához Jézus Krisztushoz, aki a sorsáról szóló próféciaakat szintén beteljesítette. A Petőfi–Krisztus párhuzam azt az ígéretet hordozta, hogy a szenvedések nem cél nélkül vannak, a szenvedést szükségszerűen a megváltás kell, hogy kövesse. Ez a teleologikus miszticizmus pedig a húszas években megfogalmazott transzylvanista ideológiában is jelen lesz.

Összefoglalásként Ligeti Ernő szavait idézem, aki fontos visszaemlékezésében, a *Súly alatt a pálma* című kötetben így foglalja össze az erdélyi irodalmi kultuszok jelentőségét: *E kultuszok értelme: eleven kapcsolatot teremteni a múlttal, követendő eszményeket felállítani, és megragadni az alkalmat, hogy „haza” beszélhessünk.*³⁶

³⁵ Idézi az *Ellenzék* tudósítója: n. gy., *Zarándoklás a fehéregyházi sírhoz* = *Ellenzék*, 1922. augusztus 1., 1–3., 3.

³⁶ LIGETI Ernő, *Súly alatt a pálma*, Csikszereda, Pallas–Akadémiai, 2004, 71.

Váradi Izabella

RETRO-LOGIKA ÉS HERMÉSZKEDÉS A PETŐFI-TANÍTÁSBAN

Erdélyi értelmiséginek Petőfiről szólni, nevét kiejteni, rá megemlékezni irodalmi és közügyi elkötelezettséget jelentett, identitása megőrzésének elismert, legális eszköze lett, különösen a trianoni döntést követő években. „Petőfi mindig állandó ügye volt irodalmunknak. Érv és ellenérv volt szellemi, közéleti vitáinkban, állandó önvizsgálatra készítetett, kényszerített mindig. És mindig meg kellett küzdeni érte. Némi túlzással úgy is fogalmazhatnánk: Petőfi hazai továbbélése nem annyira a költőről magáról, mint inkább a vitázókról – rólunk – vallott.”

Kozma Dezső *Petőfi öröksége*¹ című tanulmánykötetének bevezető összegzése mindmáig érvényes az erdélyi Petőfi-kultuszra. A nemzet költője, a sokszor kanonizált és abszolutizált egyéniség hamarosan a kisebbség szinonimájává lett. Ha a többségi nemzet Eminescu népeként határozza meg önmagát, az erdélyi magyarságot is legnagyobb költője által kívánja meghatározni. Petőfiről tanulni vagy Eminescuról egyben a magyar vagy román irodalom tanulmányozását jelenti. A költő nevének eme jelentésváltozását kedvezően befolyásolta verseinek közérthetősége, s a szocialista irodalomszemléletben hamar vált idealizált forradalmárrá, a népről a népért elv remekül beilleszkedett a proletárköltészet elvárásai közé, ezt erősítette néhány hihetetlen népszerűségnek örvendő nemesgúnyoló verse, mely új hangsúlyokat kapott a műértelmezések által, a korszak baloldali költői tehát bátran tekinthették Petőfit nagy elődjüknek.

A Petőfi-kép ilyen torzulása azonban 40 éven keresztül lehetővé tette, hogy nem csak forradalmi költészetét, de ennek leple alatt szerelmes verseit, elbeszélő költeményét is sértetlenül beemelhessük diákjaink tanterveibe és tankönyveibe egyaránt. Szükségtelen hangsúlyozni, mennyire fontos szerepe van az éppen használatban lévő

¹ KOZMA Dezső, *Petőfi öröksége. Két tanulmány*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976, 5.

irodalomtankönyvek tartalmának és főképp szemléletének a Petőfi-kép továbbélésében.

A '90-es évek irodalomtanítását erőteljesen befolyásolta nemcsak az értékrend átalakulása a rendszerváltás következtében, de a szövegközpontúság elvének, a hermeneutikai megközelítésnek, a tanulóközpontú oktatásnak és az aktív módszereknek a fokozatos térhódítása is. Így a pozitivista irodalomszemléleten, a mítoszteremtő méltatásokon felnőtt tanári generáció szemléletváltása is elengedhetetlenné vált. Hogy ez mennyire történt meg, azt nagyszerűen szemléltetik tanterveink, tankönyveink és gyakorló tanáraink vallo-másai is, melyekben az életrajzközpontú, irodalomtörténeti megközelítések a műközpontú, hermeneutikai szemléletekkel viaskodnak.

Az érvényben levő tantervek csupán általános kereteket szabnak, nem feladatuk az irodalmi szemléletváltás vagy a Petőfi-kép átalakulásának közvetítése, nem jelölnek ki konkrét tartalmakat: „*A javasolt szövegek, szerzők listája nem előíró jellegű. A részletes követelményekhez és tanulási tevékenységekhez igazodva a kötelező tartalmaknak megfelelően a tankönyvszerző és a tanár más szövegeket választhat.*”² Az azonban, hogy a szerzők listáján megjelenik Petőfi neve, egyértelmű (re)kanonizálás, mely lehetővé teszi a Petőfi-szövegek tankönyvekbe való beemelését. Ez meg is történik. Kétségtelen, hogy a szövegválasztás, mely szintén a tantervekben megjelölt műfajokhoz igazodva történik, az egyik legfontosabb döntés a későbbi generációk Petőfi-képének kialakításában. A mit és hogyan kérdésére igazán úgy érdemes válaszolni, ha megvizsgáljuk a rendszerváltás előtti és a mai tankönyvek tartalmait:

Sütő András és P. Dombi Erzsébet *Magyar Nyelv és Irodalomolvasás*³ V. osztályos tankönyvében a *János vitéz* bevezető fejezeteként Petőfi életrajzával ismerkedhetünk: „Hazánk földjén, a Segesvár (Sighisoara) melletti Fehéregyházán (Albesti) ismeretlen tömegsír őrzi Petőfi Sándornak, a szabadság harcosának és költőjének hamvait. Származása, egész küzdelmes életútja, harcos forradalmi költészete eltérhetetlen szálakkal kapcsolta a dolgozó néphez.” Ezután Illyés Gyula *Petőfi* című könyvéből idéznek egy részletet. A fejezet végén a

² VII–VIII. osztályos tanterv, jóváhagyási szám: O.M.E.C. 4740/25.08.2003

³ SÜTŐ András, P. DOMBI Erzsébet, *Magyar Nyelv és Irodalomolvasás: Tankönyv az V. osztály számára*, Bukarest, E. D. P., 1984, 64–95.

kérdéssor szép példája az életrajzközpontú tanításnak: „5. Írjátok le, milyennek képzelitek a fenti idézet alapján a gyermek Petőfit! Fogalmazásotokban a következő vázlatot kövessétek:

- a gyermek Petőfi külső tulajdonságai;
- belső jellemvonásai;
- miben lehet nekünk példaképünk?

6. Gyűjtsetek adatokat a költő személyéről, életéről.”

Majd ezután a *János vitéz* I–IV, XIX, XX, XXIII, XXI, XXV, XXVII részei következnek, s az ezekhez kapcsolódó gyakorlatok.

Kálmán Viktória, Katona Szabó István, B. Szabó István *Olvasókönyve*⁴ a VI. osztály számára az *István öcsémhez* című vers példáján keresztül vezeti be a költői levél fogalmát, majd a *Forradalom és költészet* fejezetcím alatt Illyés Gyula tanulmányának egy részletét tartalmazza: „Ez a barátság – a két „népfié” – eszméket tisztáz, amelyek enélkül tán nem is tisztázódtak volna.” Ezt követi *A Tiszta* – a versszöveg után a rövid műértelmezés piederstálra emeli a költeményt: „Így Petőfi legszebb, legcsodálatosabb leíró költeménye egyben forradalmi költészetének is szárnyaló darabja.” Az ilyen műértelmezéseket a hagyomány szerint a diák könyv nélkül megtanulta következő órára, készen kapta azt az egyedül üdvöztető olvasatot, melyen nem gondolkodnia kellett, hanem egyszerűen bemagolnia. Ezt az *Egy gondolat bánt engemet* követi, s a fejezetet Nagy István *Petőfi elvtárs* című írása zárja, mely a tankönyv tanúsága szerint „dokumentuma ugyanakkor annak, miként ismerték a szervezett munkások Petőfi költészetét, s milyen feltételek közepette ismerkedett meg Petőfi költői üzenetével a múltban élő fiatalság.”

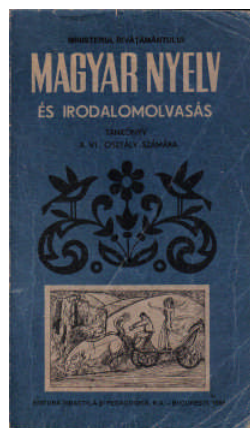
Kálmán Viktória, Kabán Annamária, Péntek János, Kalapáti Jolán *Magyar Nyelv és Irodalomolvasás* című tankönyve⁵, melynek Irodalomolvasás részét 1964-ben írták, javított kiadása 1970-ben, 1971-ben és 1991-ben jelent meg, tehát már a rendszerváltás után, a gyors tankönyvvizíció szép példája. Korábbi társától mindössze abban különbözik, hogy Nagy István szövege helyett *Petőfi Sándor* címmel a

⁴ KÁLMÁN Viktória, KATONA SZABÓ István, B. SZABÓ István, *Olvasókönyv. Tankönyv a VI. osztály számára*, Bukarest, E. D. P., 1982, 84–88, 113–129.

⁵ *Magyar Nyelv és Irodalomolvasás: Tankönyv a VI. osztály számára*, KÁLMÁN Viktória, KABÁN Annamária, PÉNTÉK János, KALAPÁTI Jolán, Bukarest, E. D. P., 1995, 100–108.

kortárs Jókai Mór visszaemlékezését, Juhász Ferenc méltatását és Veronica Porumbacu *Elégia. A fehéregyházi emlékmű mellett* című versét közlik. A verseket követő műértelmezések szövege változatlan.

A VII. osztályos tankönyv⁶ *A népköltészet és a műköltészet* fejezetcím alatt a *Reszket a bokor, mert...* című verset tartalmazza, külön fejezetet szentel a *Palota és kunybónak* és a *Föltámadott a tengernek*. A különben nagyon korrekt, nem pártos műértelmezéseken az 1996-os kiadás nem változtat semmit.

P. Dombi Erzsébet, Péntek János, Tamás Éva VIII. osztályos tankönyvének⁷ Irodalomtanítás részét 1972-ben írták, javított kiadása 1976-ban és 1980-ban jelent meg.

Petőfi Sándor *Arany Jánoshoz* című költői levele után a műértelmezés: „Petőfi örömeinek forrása, hogy a *Toldi* meggyőzte róla, Arany is a nép felemelkedéséért küzd”, majd *A nép nevében* után a kérdések, feladatok: „Vessétek össze a nemességről írott sorokat Petőfinék egy másik versével, *A magyar nemes* című költeménnyel!” – így nem csak a szövegválasztás, de az értelmezések, gyakorlatok finom hangsúlyai is hozzájárulnak a Petőfi-kép némi torzulásához, egysíkúvá válásához.

Kozma Dezső IX. osztályos *Magyar irodalom tankönyve*⁸ külön fejezetet szentel Petőfi költészetének, melyet így vezet be: „A legnagyobbak közül való. Költőóriás. Egyénisége jelképpé magasztosult az idők folyamán: a költészet és az emberi nagyság jelképévé. Neve magát a Költészetet jelenti. Példakép és eszménykép, a magyar költészet több évszázados tüneményes teljesítményeinek összegzője és

⁶ PÉNTÉK János, NAGY Kálmán, KALAPÁTI Jolán, *Magyar nyelv és Irodalomolvasás. Tankönyv a VII. osztály számára*, Bukarest, E. D. P., 1984, 14–15, 44–48.

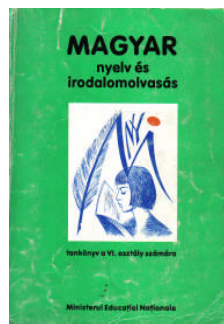
⁷ P. DOMBI Erzsébet, PÉNTÉK János, TAMÁS Éva, *Magyar nyelv és Irodalomolvasás. Tankönyv a VIII. osztály számára*, Bukarest, E. D. P., 1980, 36–38, 58–61.

⁸ KOZMA Dezső, *Magyar Irodalom. Tankönyv a IX. osztály számára*, Bukarest, E. D. P., 1989, 109–133.

új korszak elindítója. A társadalmi átalakulás és a nemzeti függetlenség gondolata az eddiginél magasabb szinten – a forradalmi demokratizmus idején – jut kifejezésre költészetében. (...) Talán nincs magyarul olvasó ember, akit már gyermekkorában meg ne ígézett volna egy-egy Petőfi-sor, aki ne hozta volna magával az iskola padjaiból Petőfinek valamelyik költeményét, ne őrizné egy-két, örökre emlékezetbe vésett strófáját. És nincs olyan ember se, aki ne tudna valamit e rendkívüli életről.” Ugyanezt a szöveget közli a más szerkezetű, de azonos tartalmú 1993-as kiadás. Kétségtelen, hogy az efféle tankönyvszövegek a misztifikáció gerjesztői, melyek azonban nem kizárt, hogy a korabeli irodalomszemléleten túl a kisebbségben élő erdélyi magyarság igen fontos eszközei is nemzeti identitástudata megőrzésében.

A rendszerváltás utáni irodalomtanítás szemléletváltása még néhány évet várat magára. Gyors egymásutánban jelennek meg a korábbi tankönyvek pártos szövegektől és megfogalmazásoktól megtisztított újrakiadásai, melyeket a szintén megváltozott iskolastruktúra – a kötelező szakoktatás és a X. osztály utáni fokozati vizsga eltörlése – eredményezte tantervrevízió tett szükségessé. Szemléletváltás azonban még nem történt. A szövegközpontú, heurisztikus irodalomtanítás első konkrét, kézzelfogható példái az alternatív tankönyvek voltak, melyek 1998-tól kezdődően, fokozatosan jelentek meg az irodalomtanításban:

Tulit Ilona VI. osztályos tankönyve⁹ például már minden életrajzi bevezetés nélkül tanítja a *János vitézt*, s tartalmazza még a *Reszket a bokor, mert...* és az *Egy este ottthon* című verseket. Az *István öcsémhez* kapcsán vezeti be a költői levél fogalmát. A versszövegeket nem követi kész műelemzés, helyette feladatsor segíti a vers értelmezését. Néhány villanás a fogalomhasználatból: *költői én, versforma, költői szándék* – azzal a nyíltan felvállalt céllal, hogy a szakszerű fogalomhasználatot már V. osztályban kialakítsa. A „*De szellemét a tűz nem*

⁹ TULIT Ilona, *Magyar Nyelv és Irodalomolvasás. Tankönyv a VI. osztály számára*, Sepsi-szentgyörgy, T3 Kiadó, 1999, 48–117.

életé meg” fejezet az *Egy gondolat bánt engemet* és *A nép nevében* című verseket is tartalmazza.

Máthé András és Szász Mihálykó Mária *Magyar Nyelv és Irodalomolvasás* tankönyve¹⁰ már sokkal jobban őrzi az előző tankönyvek hagyományait szerkezetében és grafikai kivitelezésében egyaránt – a műértelmezések, szerzők életrajzi adatai mellett a korábbirol megszokott kevés számú kérdést és feladatot is tartalmazza. A *János vitézt* életrajzi fejezet vezeti be, részlet Illyés Gyula *Petőfi gyermekarca* című írásából. A kérdések, feladatok között is ismerősre bukkanunk: „Készítetek vázlatot Petőfi életéről! Jellemezték a gyermek Petőfit!” A tankönyv szövegválasztásai közé tartozik a *Reszket a bokor, mert...* és a *Bölcső és bagoly* fejezetben az *Egy estém otthon* és az *István öcsémhez*.

Tulit Ilona VII. osztályos tankönyve¹¹ a lírai versek elemzése fejezetcím alatt a *Pató Pál úr* és a *Föltámadott a tenger* című verseket kínálja értelmezésre.

Székelyné Cseh Katalin *Magyar nyelv és Irodalomolvasás* tankönyve¹² a *Föltámadott a tenger* után rövid műértelmezést közöl: „Ezt a versét a forradalom kitörésekor írja. A költemény alapmetaforája a háborgó tenger, amely tulajdonképpen a fellázadt nép erejét, meg nem alkuvasát jelképezi”, a *Pató Pál úr* után ezt már nem tartja szükségesnek.

Tulit Ilona VIII. osztályos tankönyve¹³ *Költői szerepvállalás* fejezetében a *Négy nap döngött az ágyú* kapcsán vezeti be az óda fogalmát. Tartalmazza továbbá Petőfi Arany Jánoshoz írt költői levelét.

Zalány Virág¹⁴ tankönyve ettől mindössze abban különbözik, hogy *A természet vadvirágát* is értelmezésre kínálja.

¹⁰ MÁTHÉ András, SZÁSZ MIHÁLYKÓ Mária, *Magyar Nyelv és Irodalomolvasás. Tankönyv a VI. osztály számára*, Bukarest, E. D. P., 2002, 23–54.

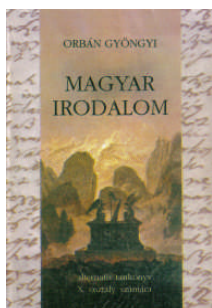
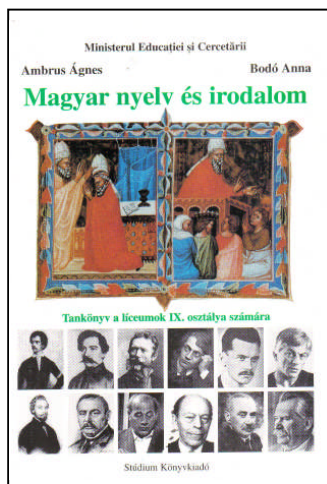
¹¹ TULIT Ilona, *Magyar Nyelv és Irodalomolvasás. Tankönyv a VII. osztály számára*, Sepsi-szentgyörgy, T3 Kiadó, 2004, 189–195.

¹² SZÉKELYNÉ CSEH Katalin, *Magyar nyelv és Irodalomolvasás. Tankönyv a VII. osztály számára*, Bukarest, E. D. P., 2004, 114–115, 118–119.

¹³ TULIT Ilona, *Magyar Nyelv és Irodalomolvasás. Tankönyv a VIII. osztály számára*, Sepsi-szentgyörgy, T3 Kiadó, 2000, 68–72, 84–87.

¹⁴ ZALÁNY Virág, *Magyar nyelv és Irodalomolvasás. Tankönyv a VIII. osztály számára*, Sepsi-szentgyörgy, T3 Kiadó, 2000, 5–9, 12–18.

Ambrus Ágnes és Bodó Anna magyar nyelv és irodalom tankönyvének¹⁵ szerkezetét a műfajközpontú tanterv határozza meg. Ennek megfelelően válogat a Petőfi-versek közül, gyakran csak megemlítve egy-egy címet: Dalköltészet: *Befordultam a konyhára...*, *Ezrével terem a fán a meggy...*, *Fa leszek ha...*, *Megy a jubász számaron*, *Szerelmes vagyok én...*, *Reszket a bokor, mert...*, *Szeptember végén...*, *Itt van az ősz, itt van újra...* Nemzeti dal; az epigramma: *Felhőkiklus*; az óda: *Nemzeti dal*; ars poetica: *A XIX. század költője*, a tájleíró költemény: *Az alföld*; magyar mondavilág, gesták, krónikák: *Lehel*. A szerzőpáros X. osztályos tankönyvé¹⁶ pedig *Közösségi lírai én*. *Politikai költészet* fejezetcím alatt a *Miért zárjátok el az utamat? Európa csendes, újra csendes* és a *Szörnyű idő...* című versekkel ismerteti meg a diákokat.

Orbán Gyöngyi¹⁷ történeti szempontot követve a X. osztályos tankönyvében külön fejezetet szentel Petőfinek, melynek alfejezetei: Melyik az igazi Petőfi? (*Dalaim*, *Pacsirtaszót hallok megint*, *Elégia*, *A borozó*, *Hazámban*); A komikus eposz (*A helység kalapácsa*); Családi és tájversek (*Egy estém otthon*, *Az alföld*); Töredékek a válságkorszak versciklusából (*Cipruslombok Etelke sirjáról*, *Szerelem gyöngyei*, *Felhők*, *Szabadság, szerelem*); Költői ábránd volt,

¹⁵ AMBRUS Ágnes, BODÓ Anna, *Magyar nyelv és irodalom. Tankönyv a liceumok IX. osztálya számára*, Kolozsvár, Stúdium Könyvkiadó, 2006, 32–74.

¹⁶ AMBRUS Ágnes, BODÓ Anna, *Magyar nyelv és irodalom Tankönyv a liceumok X. osztálya számára*, Kolozsvár, Stúdium Könyvkiadó, 2006, 42–65.

¹⁷ ORBÁN Gyöngyi, *Olaszokönyv a középiskolák 10. osztályának*, Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, 2004, 187–215.

mit eddig érzék... (*Minek nevezzelek?*; itt közli Illyés Gyula: *Miért tanulunk meg betéve egy verset?* című írását a *Szeptember végén*ről és a koltói kastély képét, ahol a *Szeptember végén* született.); Forradalmi eszmék – könyvek tolmácsolásában (Petőfi első levele Arany Jánoshoz, *A XIX. század költői*, részlet Petőfi naplójából).

Bara Katalin, Csutak Judit, Balázs Géza, Benkes Zsuzsa XI. osztályos tankönyvében¹⁸ szakszerű és alapos műértelmezést kínál *Az alföld* és a *Szeptember végén* című versekről. A szerzők XII. osztályos tankönyvének a Magyar Nyelv része mellékletként tartalmazza *Petőfi Pest, március 15. 1848 és Őzv. Jókai Józsefjének* című írásait.

Pedagógusaink nagy része a tankönyvekből értesült először erről az irodalomtanításban érvényesülő szemléletváltásról, érthető, hogy legtöbbjük idegenkedve fogadta az új tankönyveket, s igyekezett kiegészíteni az előző generációs tankönyveknek azokkal a részeivel, amelyek különben nem véletlenül maradtak ki az alternatív tankönyvekből. Ilyenek elsősorban a készen kapott műértelmezések, melyek gyakran őrzik még a múlt ízeit. Mindmáig előfordul, hogy tankönyv és tanári magyarázat egymással párhuzamos szövegekben értelmezik versszövegeket, néha egymásnak feszülő irodalomszemléletek és pedagógiai elvek, stílusok egyazon tanítási óra keretén belül érvényesülnek. Eközben a pedagógus azzal a Petőfi-képpel, legendáriummal is szembesül, melyet diákja – jó esetben – otthonról hoz, s mely többé-kevésbé torzítja előzetes elvárásait is.

Arról, hogy a XIX. század elejének erdélyi iskoláiban mit jelent számukra s diákjaik számára Petőfi, irodalomtanáraink így vallanak: „Évtizedeken át nagy lelkesedéssel tanítom Petőfi költészetét. A visszajelzéseket mérlegelve állítom, hogy gyermekeim szeretik »a magyar irodalom legnagyobb fényének« költészetét. Több ízben szerveztem Petőfi-szavaloversenyt, ahol tanulóim szép eredményeket értek el. Legutóbb a VI. osztályban a következő kérdést intéztem hozzájuk: *Miért tartjuk (vagy nem) Petőfit a legnagyobb, legnépszerűbb költőnek?* Érveléseik nagy részben: igen, mert versei csodálatosak, fülbemászóak, ott van a természet szépsége, sok a szókép, inkább művészi jelző, hasonlítanak a népdalhoz (rím, ritmus, ütem, sokat

¹⁸ BARA Katalin, CSUTAK Judit, BALÁZS Géza, BENKES Zsuzsa, *Magyar nyelv és irodalom. Tankönyv a XI. osztály számára*, Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, 2004, 96–98.

énekelnek, mint népdal »Fa leszek, ha; Rózsabokor a domboldalon stb.«, egyszerűek, érthetőek.» (Haragos Ilona, Szamosardó)

„Zaharinos költőnek tartom.” (Ecsedi István, Domokos)

„Nem a kialakult Petőfi-képpel kell megküzdeni, hanem azzal, hogy nincs semmiféle kép. A legtöbb gyermek nem versolvasó. Csapda a hozott szöveg: »a népről, a népnek, egyszerűen, közérthetően stb.« Az a nyilvánvaló elvárás, hogy a műről értéknyelven kell beszélni, talán itt a legnehezebb, a gyermeknek az az érzése, hogy öncélú az értelmezés, hiszen Petőfi »közérthető«. Heller csapdája után nehéz Petőfi világméretét úgy megbeszélni, hogy hitelesnek fogadják el. Nagy a távolság a gyerek értékrendje és a romantikáé között.” (Karsay Magdolna, Nagybánya)

„Manapság nehéz helyzetben van a pedagógus, nálánál már csak a diák van nehezebb helyzetben. Ennek oka az, hogy fenntartásaink vannak mindenfajta eszményítéssel szemben. Petőfiről, a magyar irodalom abszolút értékéről, nehéz eszményítés nélkül beszélni. De a bennünk működő előítéletek, melynek alapja a megélt tapasztalat, idegenkedést váltanak ki belőlünk mindenfajta abszolút értékkel szemben. A »demisztifikáció« a posztkommunista rendszerben természetes következmény. Idegenkedünk, sőt félünk mindenfajta kultusztól, még a Petőfi-kultusztól is... Ezzel és talán az érvényben levő tantervekkel is magyarázható, hogy diákjainkban nem alakul ki, vagy nehezen alakulhat ki, egy egységes Petőfi-kép (több esélye van egy posztmodern Petőfi-képnek, melyre a töredékesség jellemző). Diákjaink ismerni vélik, mert »ismerni illik«, a nagy költőt. Valójában nem értik verseit, túl egyszerűnek tartják őket. A tanár tehetségén, hitelességén múlik az, hogy felfedeztetni legalább néhány, irodalom felé nyitott diákkal, az egyszerűség és a természetesség mögött meghúzódó nagyszerűséget, a nagyfokú tudatosságot, a művek formai komplexitását és a rendkívülien gazdag élményanyagot. Hogy mit tudnak diákjaink Petőfiről, az elsősorban tőlünk függ.” (Vlaicu Zsuzsa, Nagybánya)

Bächer Iván

MÉG NYÍLNAK

1.

Lassan éledezem. A félig nyitott ablakon éles falusi levegő frissít. Magamra húzom a hatalmas pihepaplant. Kinyitom szemem. Éledezem. Tekintetem végigszalad a szobán. Üvegvitrinben könyvek, nem is kevés, Kritérion regénysorozat, sok Jókai, Mikszáth, Móricz. Falon naptár, kakukkos óra. Szemközti ablakon kinézve egy jókora, eres, mohos fadarab. A fadarab most szépen lassan emelkedni kezd, és eltűnik az ablak keretéből. Föltápáskodom, kitekintek. Úgy van, jól sejtettem, ez egy gémeskút, valóban. Egy derék kis szalmakalpagos gyerkőc húzza éppen a jószágnak valót.

Most már bizonyos, hogy ez a nap nem Újlipóciában virrad reám.

Hanem – tisztul elmémben a való – Erdélyben, Koltón.

Ahol is részt veszek majd a *Szeptember végén*-konferencián. Ilyen se voltam még soha. Meg itt sem.

Kicsit még visszamászom paplanom alá. Hogy is vagyok, hol s miért?

Este érkeztünk, sokórás autókázás után, el is tévedünk a végén. De számomra érdekes volt az út is.

Először is: újfent konstatáltam, hogy az egykor oly legendás romániai útállapotokat ma már csak az öregedő utasok emlékezete őrzi. Romániában megjavították az utakat. Általában: még az autóból is érezhető: itt most mindent javítanak, reparálnak, helyrehoznak, építenek. Ami meg nem kell, azt eltüntetik lassan. Vagy ellopják, vagy elkopik magától az.

Feltűnő a lomha leomlás és a lázas építkezés együtt létezése. Mindenütt meredezik az ég felé egykor volt hatalmas ipari üzemek lecsupaszított, kibelezett és leszopogatott betoncsontozata, míg az út túloldalán, a városok határában, éppen úgy, mint minálunk, sorra fehérednek fel a multik gyorsan felhúzzható, és épp oly gyorsan odébb is telepíthető könnyed, ám szintén hatalmas üzemcsarnokai.

Benn a városokban, a következő két napban is szemet szűrő lesz a serény építkezés. Épülnek az utak, a hidak, az üzletközpontok, és ami különösen feltűnik majd: az iskolák. Nincs az a legkoszlottabb kis falu, amelyben ne lenne frissen tatarozva, festve, nyílászárócserevel műanyagosítva, bővítve, tornacsarnokosítva az iskola.

Itt, Erdélyben hozzánk csatlakozó fiatal kolozsvári tudós útítársunk meséli majd, hogy Romániában épp egy olyas oktatási miniszter ténykedik, aki az égvilágon semmihez nem ért, csak éppen a pályáztatásnak művészi mestere. Aki iskola csak pályázott az országban, az kivétel nélkül mind megkapta a pénzt.

De rendben van itt szinte minden már.

Rendben a kastély is, amelyhez tegnap késő este érkezünk, és ahol ünneplőben és csinos kis műsorral fogadott minket a konferencia házasszonya, a helyi iskola tudós tanárnője, Izabella, no meg a helyi lányság képviselői.

Fáradtan, viseletesen állt a tudós csapat a teremben, mely Teleki gróf nappalija volt egykor, és amely volt aztán minden, ami egy ilyen terem errefele lenni szokott: terményraktár és iskolai tanterem, hivatali helyiség és felhagyott lomtár. De most már a költő egészen, rendbe hozva, kiglancolva, telirakva költői relikviákkal, vagy nyolcvan ilyen-olyan költőképpel, általunk is szaporított koszorúba ágyazott költő-mellszoborral.

És az ablakon kitekintve, vagy – az akkor, 1847-ben még nem létező – teraszra kilépve, a nyilván még nyíló virágokkal is tarkított völgy felett még a sötétben is jól kivehetően ott magasodtak a bércek. Vagy ha nem is bércek, de jókora hegyek, bércei tetők, aminek sok értelme nincsen, de ez most nem volt az akadémikuskodásnak ideje és helye, mert egy szép kislány kiállt, és elkezdte ott, késő este, a szobában szavalni a verset. A verset, az egyetlen egy verset, amely miatt most több mint egy tucat irodalmár, tudós, pedagógus, Budapestről, Szombathelyről, Kolozsvárról, Szabadkáról és helyből idesereglett.

És giccs-e, avagy sem, de a harmadik szakra, mire a költő felkapaszkodott az éji homályból ama textilanyagért, bizony már én is fújogattam koszlott zsebkendőmbe orromat.

No, csak-csak összeáll a kép.

Az ablakban pedig szépen lassan leereszkedik és megállapodik a kútgém végének vaskos, mohos tömbje. Megnézem az órát, nyolc

múlt tíz perccel. Lassan kelni kell, gondolom. Különösen, mert oda-kintről, a konyha felől mintha sült szalonnnának kedves illata szivárogná befele. No meg kilenckor kezdődik a konferencia.

2.

Kibotorkálok a konyhába. Látom, a kerek étkezőasztalon ott a reggeli. Négy harsány sárgájú sült tojás, négy taréj, jó vaskos, házi sült szalonna, kétféle jóképű kenyér. Jó lesz igyekezni. Ember épp sehol. Gyorsan visszavonulok a konyhából nyíló vizesblokkba. Konstatálom, hogy van finom meleg víz. Látom, fával fűtött hengeres fűrdőszobakályhában lobog a tűz. Gyermekkorom kedves szerkezete ez. És tán öregkoromé is ez lesz. Jó lenne. Mert fa mindig kerül... A fatüzelésű kályha mellett Whirlpool automata mosógép fehérlik itt.

Frissen, fitten ülök ki a konyhába hamar.

Házakhoz vagyunk bekvártélyozva.

Mi ketten vagyunk, Jánossal egy házban, külön-külön szobában, urasan. János ott ül már az asztalnál, és ott sertepertél a ház asszonya is.

Hárman konyházunk tehát: egy erdélyi, egy vajdasági, és egy pesti.

Előbb az asszonyt kérdezgetem. A helyi iskolában dolgozik, az irodában adminisztrál. Férje sokáig egy nagy vegyikombinát munkása volt, most egy kis üzemben készít műanyag nyílászárókat. Ez most nagyon kell, mindenfelé cserélik lefele a régi ajtókat, ablakokat.

Két helyes gyerekük van. A háznál, ház körül megterem, mi kell: zöldség, krumpli, gyümölcszet. Van malac és tehén is. Ez utóbbi a falu valamennyi portáján honos még. Iszom is egy pohár langyos, hajnalban fejt tejet.

Az iskoláról is hallok egy s mást. Koltó színmagyar falu volt ezer éven át. Aztán pár éve a közeli Nagybányán ledőzeroltak egy telepet, melynek lakói ide hurcolkodtak át. Azt mondják: azt mondták, addig fognak lopni, míg nem kapnak földeket. Kaptak. Késő éjjel jöttem haza: kapu, ajtó mindkétszer nyitva volt.

A koltói iskolába idén, szeptemberben harmincnégy ortodox gyerekecske iratkozott a román nyelvű első osztályba be. Melléjük a másik klasszba, tizenhat református. Ők magyarul tanulnak. Még.

Másik reggeliző társam, János, az újvidéki egyetem professzora, évekig vezetője a magyar tanszéknek.

Nem tudok akkor még róla szinte semmit. Érzem, hogy kedve rossz, látom, hogy szótlanul eszi a ropogós sült szalonnát.

A kirándulás végére azért megtudok róla is egyet és mást.

Patinás és nagy magyar irodalom tanszék az újvidéki. Két elődjétől olvastam, nem is keveset, érdeklődőbb ifjú koromban. A tanszékalapító *Sinkó Ervin* volt, őt mások mellett *Bori Imre* követte. Egyik utódjuk, *Bányai János* falatozott mellettem tehát. Akkor, azon a szombat reggelen még nem tudom, hogy holnapután lesz hosszú évtizedek óta az első hétfő életében, amikor nem kell lesz bemennie... Utódja az irodalomelmélet oktatásában is itt van vele a konferencián, Koltón egyébként, előad ő is, *Faragó Kornélia*. Együtt autóztak tíz órán át a versért ide.

Esszük a szalonnát szótlanul.

Az ő országuk nincsen Európában: magyar és román vámos, határőr egyként és kéjjel vegzálta oda-vissza őket. Mi magunkhoz vettük a személyinket, és mentünk. Őnékik már hónapokkal elébb kellett intézni a rengeteg papírt, két ország egyként rosszindulatú, gyanakvó és lomha hivatalosságától beszerezni vízumot, engedélyt, mimást keservvel.

Mi magyarok – magyarországiak és romániaiak –, mint kés a vajon, úgy szeltünk határt. Őket, magyarokat – szerbiaikat – kérdezték, kutatták, tartóztatták, csesztették – csak úgy, csak mert, csak mert lehet. Épp úgy magyar irodalomtudósok voltak, mint a többi. Csak rossz helyre születtek éppen bele. Vagy rosszkor. Ha száz évvel elébb születnek, ugyanazon földre, nincsen semmi baj. Ha később, de húsz kilométerrel odébb, akkor se tán. De így – páriák még.

A magyar határ őre kéjjel szórakozik velük, velük, a magyar szó őreivel.

Hiába: ez a táj a beleszületés tája, szerencse nélkül itt ma is megdögölsz.

De még csak esszük a szalonnát.

János közben szórakozottan előveszi előadásának szövegét, belebelepislant.

Pár órával később meghallgatom.

A *Szeptember végén* szerb és horvát fordításairól ad majd elő. Érdekes lesz és tanulságos. Rögtön az elején megüti fületem majd, hogy Petőfit, a mi tót Petrovicsunkat fordította egy szerb Petrovics is, Veljko Petrović.

De a kilenc átültetés közül a legnevesebb a szerb író, Danilo Kiš munkája. Erről beszél János majd sokat, ezzel bíbelődik, ennek variációit elemzi, boncolja, értelmezi majd, e fordítás segédelmével szedi szét és rakja össze, tartja el magától és öleli át újra és újra a magyar verset. Erre készült, miközben fröstökölt.

Mikor majd hazafelé a határőrizeti szervek feltartóztatják, és húsz percen át szórakoznak vele, és kérdik tőle, mit hoz-visz pakkjában két határon oda-vissza át, Bányai azt mondja majd: Ezt. És rákezd halkan.

Krajem septembra

U dolu još cveta kasnih bašta cveće,
Još se pred prozorom zeleni topola,
Al, vidiš, odanle već zima kreće?
A sneg je već pao povrh brega gola.

3.

A *Szeptember végén*-konferenciára összesereglett kutatók vendégszerető koltói családoknál szállásoltak, de magára a szimpóziumra a tíz kilométerre odébb lévő Nagybányán – Baia Mare, Neustadt – került sor.

A komoly reggeli után egy romániai, egy magyarországi, egy szerbiai személyautóból és a Vas megyei önkormányzat szponzorációjaként derék sofőröستül kapott tágas mikrobusból álló konvojjal hajtattunk át a nevezetes, egykori bányász-, festő-, és méregvárosba, a szelídgesztenye és Tersánszky Józsi Jenő városába.

A konferencia első felének színhelye a főtértől pár percre, a várost átszelő Zazár névre zúgó folyócska partján, kies kerttel övezett, gyönyörű, kétszáz éves udvarház. A tökéletesen helyrehozott, szép régi és újabb bútorokkal berendezett és fölszerelt épület a Teleki

grófok városi lakja volt egykoron, és számos tulajdonváltás után most a magyar kultúra és közművelődés ügyét szolgálja.

Itt csatlakoztak a tanácskozáshoz a helyi erők, pedagógusok és szép számmal diákok, gimnazisták, akik példás fegyelemmel ülték, figyelték, jegyzetelték végig a bizony több mint nyolc órás beszédanyagot.

A csudás három strófa szavanként lett áttekintve, körüljárva, kielemezve, magyarázva, értelmezve, kontextusba téve, tágabb és szűkebb összefüggésekkel, párhuzamosakkal, támpontokkal támasztva, emelve, világítva, de mindenekelőtt érezhetően szenvedélyesen szeretve.

Jelenthetem, hogy azon a szombaton Nagybányán jó volt versnek, kivált *Szeptember végének* lenni.

Az első előadást Margócsy tanár úr tartotta, Petőfi mint hazajáró lélek címmel. A pesti egyetem jeles tudora a tőle megszokott végteleenített mondatpulnikról tekerte le mondandóját, melynek közép-pontjában a harmadik szak állott, lengett és imbolygott. A sírból föl-látogató kísértet alakja igencsak konvencionális megoldás, és bizony nem ér fel a verskezdet csodájához. De hát istenem, a kísértet a megszerzett textilanyaggal majd csak visszaeresszük szépen az ő helyére, de az a négy sor az akkor is ott marad már odafenn örökre, ugye. Ne sopánkodjunk a vég felett, ha egyszer van egy ilyen csodás kezdetünk – zárja előadását a jeles tudós.

Bányai János, mint már említettem, a vers szerb és horvát fordításairól értekezett, míg Dávid Gyula ugyanezt tette román aspektusból, a „román Petőfi”-t mutatta be, és a *Szeptember végén* legfontosabb román fordításait – 16 darab van belőle! – elemezte kimerítőn.

A költő nevét viselő pesti irodalmi múzeumból érkező Ratzky Rita *A biedermeier díszkerét bája* című előadásában női szemmel pillantott a versre, annak keletkezésének társadalomtörténeti vonatkozásait elemezvén.

Az Erdélyből már vagy huszonnégy-huszonhárom éve Szombathelyre hurcolkodott Láng Gusztáv – aki, ahogy elhallgattuk jó történeteit, olybá tűnik, hogy igazi éltét csak-csak odaát hagyta – a „másnap”, vagyis a nászút utáni nap verséről szólva jólesően elegyítette a szubjektív élményeit a magosan tudományos elemzéssel. A konferencia szellemi atyamestere, fő szervezője, a szombathelyi főiskola tanára, s nem melleslegesen az én pesti egyetemről való

kedves barátom, hisz azért pottyantam én ide, Fűzfa Balázs a verset a remekmű és a közhelyesség ellentmondása felől tekintette által.

A magyar–román határon lévő Börvelyben élő, a kolozsvári egyetem szatmárnémeti tagozatán tanító Végh Balázs Béla a vers szimbolikáját elemezte igen színesen.

Végezetül pedig Váradi Izabella tanárnő, Máramaros megyei irodalmár szakfelügyelő, kedves vendéglátónk vezette azt a vitát, melyben a *Szeptember végén*, illetve Petőfi tanításának igencsak aktuális kérdései jöttek szóba.

Margócsy tanár úr zárszava szerint a konferencia a Petőfi-vers segítségével a létünket érintő alapkérdéseket is megfogalmazott: „Mit kezdjünk a kultúrával?”; „Mit kezdjünk az irodalommal?” A válaszadás és újragondolás egyik lehetséges útja éppenséggel a remekművek újraértésén keresztül vezethet. Ezen az úton „tettünk egy lépést” – mondotta a professzor, akinek záró szavait és a hatalmas tapsot már hallottam magam is megint.

Talán akad olvasó, aki csodálkozik kicsinyt, hogyan s miként volt érkezésem ily sok tudós előadást végigülnöm. Persze, sehogy. Alkatommal, szokásaimmal, korommal is ellentétes lett volna az már, no meg szükség sem volt reá, tudtam, hogy úgyis elküldik majd nekem az előadások szövegeit gondos gombnyomó kezek.

Őnékik, a tudós Petőfiseknek muszáj volt egymást meghallgatniok, ezt kívánta nem csupán a kollegiális becsület – érdekes volt érezni, hogy van még ilyen, és erős –, no meg a szellemi igény arra, hogy egymás gondolataira azonnalosan reflektálhassanak. Nekem azonban szólnom nem kellett, én csak itt csak afféle krónikás voltam.

No meg legalább annyira érdekel a fogható, látható, tapintható való, mint az elvont szellemnek szépségei. Régóta vágytam Nagyban, kicsike szálatat köt is ide, egyik – író, hírlapíró – dédapámnak ugyanis müncheni tanulóévei idején meghatározó atyamestere volt a festő Hollósy Simon, aki éppen egy Münchenből eső vakáción vetődött ide, hogy abban a minutában megfogadjon benne a festőtelep nemes ideája. A telep egyébként megvan, sőt üzemel ma is, de megvizitálni nem volt idő.

De sok minden egyebet sikerült körbeszaladnom.

Mert kicsit belefűleltem a konferencia kezdeteibe, aztán tapintatosan kerekelt oldottam, és nyakamba kanyarintottam a várost.

Nagybányai csavargásom első lépteinél máris az oly sok festményen felpirosuló legömbölyített, felórázott tornyú református templomba botlottam. Pár méterrel utána ki is tágult a szabályos négyszög alakú, középkori részletekben gazdag házakkal szegett főtér. Körbejártam, tanulmányoztam a táblcskákat, költő-útítársunkét külön is megsüvegeltem, majd mivel feltűnt sokaságuk, megszámloltam: a téren nem több és nem kevesebb, mint tizenhét, zömmel terrasszal fölszerelt, kocsmá, söröző, kávézó, étterem székel.

A műemlék házak többsége tatarozva ragyog már, amelyik még nem, azt állványerdő borítja, mint a középkori Szent István-tornyot is. Itt is azt érzi a vándor: ez az ország lázasan szépül, épül.

Miután a régiségekkel végeztem, lépteimet természetesen a piac felé irányoztam.

A nagybányai piac igen komoly intézmény, üzemel szombaton, vasárnap is. Van még kis balkáni stichje, amit nemigen mérsékel a pultok között kószáló fiatalember, kinek két lábát, nyilván még csecsemőkorában oly ügyesen roppantották el, hogy az térdtől kilencven fokos szögben áll előre. A fiú négy cipőt hord, négykézláb közlekedik, de hátul nem a térdén jár, hanem az előre néző két lábfeijén. Gazdája, egy jókora cigányember pórázon vezeti fel s alá, és közben gyönyörűen énekel.

Húst, húsneműt nemigen mertem volna venni itt, ahhoz nekem ez a piac túlságosan bio. De sajtot kóstoltam, hogy házit, azt nem teszem hozzá, itt ugyanis minden házi. Szezonja volt, hát hosszú pultsorokon barnállottak, sárgállottak az illatos tinóru-hegyek, és minden másféle gombahalmok, szép és rengeteg volt a zöldség, a gyümölcs, hatalmas szemű a szőlő.

És persze mindenütt tornyozva a hely specialitása, a szelídgesztenye.

A piac után azonban nem pihenhettem meg, hírt vettem ugyanis, hogy aznap Nagybányán vásár is van, mégpedig igencsak nagy-szabású, mely hagyományosan a város felett húzódó gesztenyeerdők termésének szüretelését hivatott emlékeztetessé tenni.

Hökkenve konstataáltam, hogy ez a kisváros milyen nagy, később tudtam meg, hogy van vagy százhatvanezer lakosa, melyből húsz százaléknyi a magyar. Jó negyedórát szaporáztam, egyre lakótelepe-

sedő tájon, mire a – még mindig a városban lévő – vásárt elértem. Néha érdeklődtem az útirány felől, és – nyelvi, nemzetiiségi különbözésre való tekintet nélkül – mindig készségesen igazítottak el, hiába, ez szórványvidék, itt nincsen helye gyűlölködésnek. (Meg különben is: vannak változások. Kolozsvári ifjú tudós útítársunk arról értekezett, hogy véleménye szerint komoly hatással volt és van a román néplélekre a milliókat érintő spanyolországi munkavállalás. Nem tudni, miért de a spanyol munkaadók zöme legendásan szemét, sovén, önző és kegyetlen. Romániai ifjak, férfiak, nők – magyarok románok együtt – százezrei, milliói csöppennek bele a kisebbségi vagy egy új kisebbségi létbe. S hazajöve tán egy renddel többet gondolkoznak, mielőtt leidegeneznék egymást, honfitársaikat vagy akárkit is. Gondoltam: ráférne a honi jobboldal hangadóira is egy kis narancsszüret.)

Negyedórás séta után egy hatalmas lakótelep sugárútjának kezdetéhez értem. Itt indult a vásár. Hogy hol végződött, az nem volt belátható, messzi messzeségbe húzódott a sátor sor ugyanis. Kírádóvásár volt ez, baromállat nélkül, de sajt, húsféle, pékáru akadt azért. De főleg minden volt. A nálunk megszokott pulóvereshad, ószeressor, bicskát, bizsut, ásványokat – ebből különösen sok volt – kínáló pultok mellett sátrak százaiban a felvonult székelység kínálta meglehetősen bővülő árúját, a cserepet, a sakkot, a csergét, a szóttest, az inget, a ruhát, a papucsot, a szalmakalapot.

Aztán következett a lacikonyhások, mititei-sütők, kolbászosok, kürtöskalácsosok, no meg borosok, sörösök végtelen sora.

De ezt én már épp csak végigszaladtam, aztán igyekeztem vissza, épp hogy elcsíptem végét a konferenciának.

Este Koltón óriási trakta várt reánk, a falu polgármestere disznót vágatott, s jó helyi szokás szerint mindenkit megetetett, megitatott, aki arra járt. Falunap volt másnap, sokan jártak arra, anyaországi politikus is, nem kormánypárti, az hihető. Olyas errefelé nem járt évtizedekig, most meg már nem is ajánlatos erre járnia, a szocialisták, liberálisok elpuskázták ezt is. Viszont éjfél felé beesett a pesti Operettszínház három ifjú művésze, akik percek alatt csudás *Csárdáskirálynőt* rögtönöztek, sült kolbásszal verve hozzá a ritmust.

Másnap, haza igyekezvén még útba ejtettük – visszafelé – Petőfi stációit a koltói kastélyig. Megálltunk Erdődön, megnéztük romját a

kápolnának, hol a frigy köttetett, s meg Nagykarolyban, ahol a költő először pillantotta meg leendő asszonyát.

Itt rögtön a parkolónál hozzánk szegődött egy koldusfiúcska, aki szívósan követett, kérelt és szidalmazott minket egészen a restaurációig, ahol bőséges ebéd várt ránk megint. Útitársunk, Edit, igaz lelkű magyartanár, drága kollégám az ősmúltból, kiment a fiúhoz, bőséges kosztal és némi készpénzzel látta őt el, és azzal az értelmes kéréssel, hogy most már aztán többé ne erőszakoskodjon.

Alighogy fölkerekedtünk, vissza az autókig, a fiú ott volt közöttünk, és kéricsélt, és szidalmazott megint: „Maguk jól élnek, maguk gazdagok...” mondta a történelmi valót, majd végül nemes egyszerűséggel elátkozott minket: „Pusztuljanak el, ne érjenek haza soha!” és így tovább. Szegény Editnek összedőlt minden pedagógiája. Végül persze csak egy helybéli lehetett közülünk, aki ismerve az itteni muszáj-stílt, ráripakodott: „Fiam, ha nem hallgatsz rögtön el, úgy csaplak nyakon, hogy a taknyodon csúszol át a túloldalra!”

A derék literátus, a Petőfi-tudor bölcs szavai hatottak, így el tudtunk egymástól búcsúzni végül, és ellen-átokként is működtek, mert mindnyájan épségben hazaértünk.

Bokányi Péter

JEGYZETEK EGY DALSZÖVEGHEZ

Bereményi Géza – Cseh Tamás: *Szeptember elején*

1973-ban felcsendült egy dal, a *Szeptember elején*, Cseh Tamás énekelte. Bereményi Géza szövege, Cseh Tamás dala a lefojtottság, a cselekvésképtelenség dokumentuma: „helyzetjelentés” egy világból, amelyben nincs lehetősége a cselekvésnek. Petőfi *Szeptember végénje* teremő korszakban született.

1847. szeptember 1-jén nyitják meg a Pest–Szolnok vasútvonalat, az ország második vasútvonalát az 1846. július 15-én üzembe helyezett első, pest–váci vonal elkészülte után alig több mint egy évvel. A Nyugati Pályaudvarról indult két gőzvontatású szerelvényt a szolnoki Tisza-pályaudvaron ünneplő tömeg fogadta. Az ünnepi beszédet Kossuth Lajos mondta el, a rendezvényen részt vett Széchenyi István is. Petőfi már 1847-ben végigutazott a Szolnokig megnyitott vonalon – s tudósított róla a győri *Hazánk*ban közölt *Úti levelek*ben, sőt, az utazás ihlette a *Vasuton* című vers megírását. 1847. szeptember 3-án Szemere Bertalan jelenlétében lerakták a Miskolci Nemzeti Színház alapkövét, 1847. szeptember 19-én a *Jelenkor* című lap közölte Széchenyi *Új adatok a Tisza hajózhatásához* című útibeszámolóját. 1847 őszén az ifjú István főherceg, királyi helytartó, a nádori méltóság várományosa körutazást tett Magyarországon, Zalaegerszegrre is ellátogatott. 1847. szeptember 29-én délután érkezett a feldíszített megyeszékhelyre, és – a *Jelenkor* című lap tudósítása szerint – az „ügynevezett quartier-házban szállásolt”. Ott fogadta a magas rangú vendéget Batthyány Imre gróf főispán, valamint a vármegye több mint nyolcvan tagú küldöttsége. A főispán a küldöttség tagjait bemutatva kérdezte István főherceget: „Nem ismeri-e Deák Ferencet?”, mire a főherceg kezét Deák vállára téve kérdezett vissza: „Ne ismerné ez országszerte híres hazafit?” István főherceg a kvártélyházban történt fogadás végén magához hívatta Deákot, mintegy negyedórát társalgott vele, majd hintójával a vármegyei házában tartott díszbédre hajtattott. 1847-ben, amikor Zwack József elhatározta, hogy megalapítja gyárát, már tíz esztendeje működött a világ első

vasútvonala az angliai Stockton és Darlington között, Magyarországon pedig a reformországgyűlések lázában égő honatyák a magyar nyelv hivatalossá tételén munkálkodnak. S 1847-ben, amikor „eczet s szeszitalok gyártmányára és árusítására engedelmet adatni” kér, meglehet, a későbbi márciusi ifjak már a Pilvax kávéházban cseréltek eszmét a jövőről.

A XX. század hetedik évtizede ezzel szemben a század egyik legjellegtelenebb 10 éve, szürke, átmeneti időszak volt.

„Mi akkor valami egészen újat akartunk. Felnevelkedtünk, főleg az ötvenes években ugye, és aztán ennek hatása alól próbáltunk szabadulni egyfolytában, és úgy, szűzen tájékozódni a világban, a szellemi életben. A hatvanas évek elején tényleg egy nyitottabb korszak kezdődött, és jól mondod, mi abba úgy léptünk be, mint talán az utolsó történelmi nemzedék. Úgy érte a történelmit, hogy egyrészt már-már szellemi nagykorúként éltünk meg egy valóban történelmi korszakváltást, másrészt pedig, vagy éppen emiatt, mi azt tartottuk, hogy létezni, az társadalmi szinten annyit jelent, mint cselekedni, aktív változásban lenni. Ne csak a napi munkára gondolj itt, hanem inkább valami olyanféle tetre, ami ugyan nem pusztán történelmi gesztus, de az is. Kerestük ennek lehetőségét, és nem nagyon találtuk. Ami nem is csoda mai fejjel meggondolva, hiszen pontosan akkor, amikor a mai hatvanas évekbéli mozgalmainkról, számomra legalábbis világosan és egyértelműen, kiderült, hogy nem voltak egyebek – még csak nem is történelmi – gesztusnál, és kezdtünk volna túlnézni a saját korosztályunkon, perspektívákat keresve, akkor vált szélesebb körökben – a politikát is ide értem – nyilvánvalóvá, hogy milyen messze vagyunk ezer okból is a történelmi cselekvés (és nem gesztus) lehetőségétől. Még meg sem bántuk, meg sem bánhattuk igazán, hogy mi így nemzedékiben tévedtünk, már az is kiderült, hogy ha nem tévedtünk volna, akkor sem igazán lenne más a helyzetünk” – mondta Bereményi Géza 1983-ban Csengey Dénes „... és mi most itt vagyunk” című kötetében.¹⁹ S ebből fakadnak a dalok, Bereményi szövegei Cseh Tamás dallamaival: nagy pillanatokat, nagy kihívásokat keresve, sorsot, történelmet formálni akaróan, romantikus szerepeket megidézve; s regisztrálva, „helyzetjelentve” azt, mi is a ’70-es évek, amikor „nyár felé tetőzött az ifjúsági probléma”

¹⁹ CSENGEY Dénes, „... és mi most itt vagyunk”, Bp., 1983, 75.

– s a szövegek és a dalok egy nemzedék életérzéseinek kifejezőjévé válnak.

A *Szeptember elején* nem parafrázis: Bereményi inkább csak jelzi a vers motívumain keresztül a kapcsolatot Petőfi Sándor versével, pontosabban világával. Az első versszak képei konzekvensen követik Petőfi versét, a kontextusból azonban kivillan Berzsenyi „szárnyas idő” kifejezése: hangsúlyozott ellentézés figyelhető meg, a Petőfi-vers kijelentései tagadássá, a Berzsenyi-elégia „szárnyas” jelzője nem a múltó, hanem a „történő” idő kifejezőjévé lesznek. A versszak valamennyi igéje a kudarcot sugallja, a minden cselekvés képtelenségét, a „nem nyílnak”, az „elakadt”, a „kicsorbult” mellé társított természeti képek (köd, hó) pedig tovább komorítják a versszakot: a kontúrталanság, a megfoghatatlanság képeiként szinte Ady *Az eltévedt lovasának* közegét jelenítik meg. A második versszak centrális motívuma a „kő”. Első feltűnésekor a „kőbe vésett” jelentésében ragadható meg, amennyiben őriz, második feltűnésekor más a pusztulás, a végleges lezártág képévé lesz, az utolsó sorban pedig egyértelműen az érezni képtelen, hideg anyag képévé válik. A versszakban megjelenő kollektív én, a „mi” az, ami elszenvedi a kő-motívum negatív tulajdonságait, s tűri a kő hatalmát. Az „Íme sötét hajunk kő között fű már” és a „vérünk a kőnek ad meleget”, a felesleges, az értelmetlen cselekvés megjelenítőivé lesznek. A harmadik versszak ismétlődő sorpárja a szöveg tulajdonképpen középpontja: újra, hangsúlyosan tér vissza Petőfi versének világa a legnagyobb szerűbb sor átírása révén, s válik az átírat a '70-es évek nemzedéki létrajzává. A virág mint az értékes, értelmes létezés képe (s gondolhatunk megint Ady költészetére) pusztul, nincs értékes lét, csak a szégyen marad. S a Petőfi-versből citált „Ülj hitvesem, ülj az ölembe ide” a meghittség helyett a szálnalmas pótcselekvés mondatává lesz; a virág-létezést helyettesítő pótlékká, ami időlegesen képes elfedni a cselekvés, a valódi létezés hiányát. Tehát nem csak a világ, de a szerelem is megszűnik szentnek, nemesnek, romantikusnak lenni: a cselekvést, a tettét tagadó valóságból való elmenekülés lehetősége marad csupán. Az utolsó versszak petőfis gesztusa az özvegyi fátyol „hasztalan dobása” is értelmezhető a romantikus szerepek, tettek lehetőségeivel való leszámolásként, az első versszakhoz visszacsatoló „szárnyas idő” és a cselekvést lekötöző „hó” motívumai pedig mintegy nyomatéko-

sítják a lefojtottság, a passzivitásra való kényszerítettség tartalmait. S mindez nemzedéki alapélménnyé emelkedik: a tettek hiánya, a cselekvés lehetetlensége, a romantikus tartalmak, szerepek megélhetetlensége kínzó, közös élménye a XX. század '70-es évei fiatal magyar értelmiségi nemzedékének.

Bereményi Géza

SZEPTEMBER ELEJÉN

Nem nyílnak a völgyben a kerti virágok,
hóban akadt el a szárnyas idő,
és látod emitten a téli világot,
kicsorbult a ködtől a bérci tető.

Kőbe lopódzott a lángsugarú nyár,
benne virít az egész kikelet,
és íme, sötét hajunk kő között fű már,
vérünk a kőnek ad meleget.

Elhull a virág, szirmot bonthat a szégyen,
ülj hitvesem, ülj az ölembe ide.
Elhull a virág, szirmot bonthat a szégyen,
ülj hitvesem, ülj az ölembe ide.

Hasztalan dobjuk az özvegyi fátyolt,
ott csattog, akár a sötét lobogó,
mint csapdosó szárnyak a síri világból,
a szárnyas idő, mit lekötöz a hó.

Mezősi Miklós

LÁNGSUGARÚ NYARAINK LEGHEVESEBBJE TÜZEL

Van friss-költésű versem, mind borba-virágzó,
zöld levelek sűrűjébe' didergő szívbe' kibomló.
Nem szárnyatlan a szó, sem a szóban a szél neszezése.
Van nálam szöveg és van krém puha gesztenyebélből.
Én nem adok Neked ebből, mert sokkal kevesebbet
tartok a kamrában meg a számban, mint a szavakból.
Mért van ez így – kérded. Mondd, honnan tudjam a választ?
Mit tudom én – kamrá'm kicsi, nincs hely (mert teleraktam).
Ám szívem kamrája nagy és ásít üregébe –
már szavakat se találok megfelelő't s elegendőt,
gesztenye-krémet (mondtam már) ennél kevesebbet.
Barna, világos meg buzaser vonz kedvesen engem:
hogyha a kamrát megnyitom és belenézek erősen,
ott mosolyognak az említett fajták üvegekben.

Friss-költésű tehát amit itt kapsz, el ne szalasszad!
Nemrég kotlottam s mai nappal ereszttem el őket.
Szárnyat ígéztem rájuk erősen szabva, ahogy kell.
Ám a szavaknak e szárnyasuhogása elillan a szélben...
– ej de hiszen nem is ezt akarom most mondani! Szóval
már dehogy „illan” a szó: suhan arra, Feléd, susog ezt-azt,
és eliramlik... akárha virághullás kel a szívből.
Hullással mi e lángsugarú nyár leghevesebbje'n
mondd, minek is gondoljunk, ennyire szertelen ifjan?
Erre a választ most nem adom meg e versbe' – hiába
s bárhogyan is könnyörögsz, bármennyire kéred esetleg.
Hogyha Te annyira vágysz mégis tudni a választ,
mélboxot követő magatartást kell tanusítsál.

Rólatok álmodok én, akik olvassátok a versem –
már lehanyatlani hogyha időm és pénzem is enged
dús kerevetre a szép delelőnek nyomban utána.
Mint ahogyan rég elmúlt nyárnak déli zenitjén
árnyékok hűvösén heverészve terült el a költő:
„bárcsak sok szép nyár dele volna ilyen gyönyörűség!” –
sóhajtott fel a Város dalnoka annak utána.

Emitt a nyárfa, amott a bércek... – 2007 szeptemberének végén

Margócsy István

ZÁRSZÓ

Hogyan beszéljünk egy közismert remekműről?

2007. szeptember végén egy kisebb csapat irodalomtörténész Koltón, Petőfi mézesheteinek színhelyén, konferenciát tartott a *Szeptember végén* című versről – arról a versről tehát, amely minden valószínűség szerint a legismertebb magyar versek egészen szűk csoportjában foglal helyet, s melynek egyes idézetei, sorai, képei az iskolázott magyar közönség körében szinte önálló életet élnek: aki kijárta az iskolát, annak bizonyos kiegészítései biztosan vannak e versről.

Ám a szakmának, de nem csak a szűkebb szakmának is fontos kérdése: hogyan beszéljünk egy olyan versről, melyet majdnem mindenki, aki olvas magyarul, ismer, s amelyről történeteket, elemzéseket szép számmal olvashatott, hallhatott már az is, akinek egyébként nem sok köze van a szakmához. Mít lehet vagy kell elmondani az életrajzi körülmények until ismételtetett anekdotikus kontextusában, hogyan kell vagy lehet beszélni a versről akkor, ha már mellőzni akarjuk a megszokott lélektani feltételezésekre épülő szép életképek illusztrációit?

E kérdések persze nem csak e vers kapcsán, s nem csak az ismeretterjesztés szintjén merülnek fel: az utóbbi éveknek, egy-két évtizednek szakmailag is legfontosabb kihívása az volt és maradt: hogyan lehet újfogalmazni és újrainterpretálni a ránk hagyományozódott nagy nemzeti irodalmi kánon sok maradandó remekművét, ha azok a nagy elbeszélések, nagy, történelmileg meghatározott narratívák, melyeket a nemzeti klasszicizmus elmélete, a népi irodalom szemlélete, a marxista történelemfilozófia által kialakított irodalomszemlélet fogalmaztak meg igen nagy (máig érződő) hatással, elvesztették mind elméleti, mind történeti legitimitásukat? Milyen kontextusban kell vagy lehet szemlélni a hagyomány e remekműveit, ha mindaz az életrajziség, mindaz a lélektaniség, melyet a XIX. század második fele feltételezett és kialakított, ha mindaz a történetizálás és üdvtörténeti sorba való rendezés, melyet a XX. század nem egy narratívája alapul vett, érvénytelenné vált? Továbbá: ha

egy Petőfi-versről beszélünk, akkor mi legyen a vizsgálat tárgya? Maga a vers, minden kontextus nélkül? Petőfi egy korszaka vagy a teljes életművé? Esetleg egy kikövetkeztetett vagy hagyományozódott Petőfi-portré ennek az egy versnek a tükrében? Petőfiről mint figuráról, mint életműről vagy mint egy darab szövegről kell hogy szó essék?

Mindezek olyan kérdések, melyek jó ideje széles körű vitákat produkálnak és provokálnak a szakmán belül: a konferencia szervezői pedig jó érzékkel választottak témát, mikor *egy* régebbi remekművet szemeltek ki, hogy az ő példáján szemléltethessék a szemléletbeli és módszertanbeli lehetőségek sokféleségét. Az irodalommal való foglalkozás nagy vitái így mint egy kis tükörben mutathatják fel magukat és változékonyságukat, s ugyanaz a szövegdarab szolgálhat igen sokféle kísérletnek terepéül: hiszen az irodalom végtelenségét s gazdagságát épp az mutatja, hogy igen sokfelől lehet közeledni feléje, s az egyes, mégoly különböző megközelítések sem feltétlenül zárják el a másik elől az utat.

E konferencián valóban sokféle módszer mutatta be magát – de mindegyik előadásról elmondható volt, hogy szigorúan tartotta magát az egyetlen előíráshoz: mindvégig a *Szeptember végén* című versről esett a szó. Sokat tanulhattunk egymás módszereiből és megfigyeléseiből (talán kiemelhető, hogy módszereik élessége és precíz elemzésük folytán különös figyelmet érdemelt Faragó Kornélia és Szabó T. Levente előadása) – s a konferencia összképe is alighanem azt mutathatja fel: íme, érdemes *egy* művet választani és prezentálni, íme érdemes a hagyomány egy nagybecsű darabját sokféle új fényben világítani meg. A magyar irodalmi közvélemény nyilván még sokáig fogja keresni azokat az újabb narratívákat, melyeket majd szélesebb körben elfogad a régiek helyett, az iskolai magyarirodalom-oktatás nyilván nem könnyen fogja megemészteni, hogy lassan véglegesen le kell mondania a régies történeti megközelítés jól begyakorlott gesztusairól – de ennek a konferenciának a végén, a nem kevés előadás együttes tanulságaként annyi talán kimondható: egy nemrég elkezdet, újat kereső úton *egy* lépést most is tettünk előre...

*A Szeptember végén-konferencia „törzsrésztvevő” (előadói)
a koltói Teleki-kastély bejárata előtt – a hazaindulás
pillanataiban (balról jobbra):*

*T. Szabó Levente, Fűzfő Balázs, Bányai János, Dávid Gyula,
Mikó Edit, Margócsy István, Ratzky Rita, Láng Gusztáv, Takács Károly
(sofőr), Csuti Borbála, Bächer Iván, Végh Balázs Béla, Váradi Izabella
(a képről – mások mellett – hiányzik a fotós: Juhász Andrea)*

„A 12 LEGSZEBB MAGYAR VERS”-PROJEKT

Konferencia- és könyvsorozat
(2007–2013)

Motto:

„*Az ma már a kérdés, hogy – egyáltalán – mit kezdjünk a kultúrával, mit kezdjünk a költéssel – a harmadik évezredben?*”
(Margócsy István, Koltó, 2007. szeptember végén)

A rendezvény- és könyvsorozat célja, hogy kísérletet tegyen a magyar irodalmi kánon 12 remekművének újraértésére és újraértelmezésére. A versek közismert és kedvelt költemények, az egyetemi képzés és a középiskolai tananyag fontos darabjai, melyek nemegyszer a tudományos gondolkodást is megtermékenyítették az elmúlt évtizedekben.

A konferenciák (és könyvek) tervezett sorrendje:

1. *Szeptember végén* (Koltó) – 2007. ősz
2. *Apokrif* (Szombathely–Bozsok) – 2008. tavasz
3. *Szondi két apródja* (Balassagyarmat–Drégelypalánk) – 2008. ősz
4. *Esti kérdés* (Esztergom) – 2009. tavasz
5. *Levél a hitveshez* (Pannonhalma–Abda) – 2009. ősz
6. *Hajnali részegség* (Bp., OSZK–Logodi utca) – 2010. tavasz
7. *Ki viszi át a Szerelmet* (Iszkáz) – 2010. ősz
8. *Kocsi-út az éjszakában* (Érmindszent–Nagykároly) – 2011. tavasz
9. *A közelítő tél* (Egyházashetye–Nikla) – 2011. ősz
10. *A vén cigány* (Székesfehérvár) – 2012. tavasz
11. *Eszmélet* (Bp., vasúti pályaudvar) – 2012. ősz
12. *Valse triste* (Csöngye–Szombathely) – 2013. tavasz

A konferenciák, illetve a tanulmánykötetek módszertani újdonságai:

1. Alkalmanként nemcsak az adott költő életművének szakkutatói ismertetik legújabb eredményeiket, hanem olyan, a szóban forgó verssel szakkutatóként nem foglalkozó irodalmárok is, akik a 12 konferencia mindegyikén – vagy majdnem mindegyikén – kifejtik álláspontjukat.
2. A tudomány képviselői mellett aktív résztvevőként jelennek meg a középiskolai tanárok is, akik előadásokon, pódiumbeszélgetéseken, vitákon osztják meg nézeteiket a versek tanításáról, illetve tankönyvi kanonizációjáról. Lehetőleg mindig meghívunk előadóként szépírókat is.
3. Rendezvényeink utolsó egységében ismétlődően olyan vitákat, beszélgetéseket szervezünk, melyeken a tudósok és a tanárok – esetleg tankönyvszerzők – mellett diákok is részt vesznek, s elmondják véleményüket, gondolataikat a szóban forgó költeményről.
4. Célunk, hogy a tudomány és a közoktatás számára a legkorszerűbb kutatási eredményeket foglalhassuk össze, és jelentethessük meg néhány év leforgása alatt – a helyszínek biztosította élményközpontúság szempontjával kiegészítve – „a 12 legszebb magyar vers”-ről. (Terveink szerint minden kötetet a sorrendben következő konferencián mutatunk be.)

Szombathely, 2007. december 9.

Védnök:

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

Főszervezők és rendezők:

ANYUGAT-MAGYARORSZÁGI EGYETEM NYELV- ÉS IRODALOM-
TUDOMÁNYI INTÉZETÉBEN MŰKÖDŐ ÉLMÉNYKÖZPONTÚ
IRODALOMTANÍTÁSI PROGRAM (SZOMBATHELY)

BABES–BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM

SZATMÁRNÉMETI KIHELYEZETT TAGOZATA

SAVARIA UNIVERSITY PRESS ALAPÍTVÁNY

Bozsok, Sibrik-kastély – a következő konferencia egyik helyszíne

Témánk:

Plinszky János: Apokrif

(Szombatbely–Velem–Bozsok, 2008. április 18–19.)

TARTALOM

PETŐFI SÁNDOR: <i>Szeptember végén</i>	6
MARGÓCSY ISTVÁN: Petőfi mint hazajáró lélek. A <i>Szeptember végén</i> százhatvanadik születésnapjára	7
FARAGÓ KORNÉLIA: A szem tapasztalata és a látás üreshorizontja. Petőfi Sándor: <i>Szeptember végén</i>	29
T. SZABÓ LEVENTE: Az intimitás poétikája és környezetei a <i>Szeptember végén</i> ben	36
LÁNG GUSZTÁV: A másnap verse	59
FÚZFA BALÁZS: A populáris regiszter remekműve? Petőfi Sándor: <i>Szeptember végén</i>	68
VÉGH BALÁZS BÉLA: Petőfi Sándor <i>Szeptember végén</i> című költeményének szimbolikája	77
RATZKY RITA: A biedermeier diszkrét bája	82
SIPOS LAJOS: Szendrey Júlia „apothéózisa” mint a Petőfi-kultusz része	89
DÁVID GYULA: Petőfi román recepciója és a <i>Szeptember végén</i> fordításai	102
BÁNYAI JÁNOS: A <i>Szeptember végén</i> Danilo Kiš fordításában	128
ANTONIO SCIACOVELLI: A <i>Szeptember végén</i> olasz fordításai	141
JUHÁSZ ANDREA: A Petőfi-centenárium Erdélyben	149
VÁRADI IZABELLA: Retro-logika és hermészkedés a Petőfi-tanításban	160
BÄCHER IVÁN: Még nyílnak 1–4.	169
BOKÁNYI PÉTER: Jegyzetek egy dalszöveghez. Bereményi Géza – Cseh Tamás: <i>Szeptember elején</i>	179
MEZŐSI MIKLÓS: <i>Lángsugarú nyaraink leghevesebbje tüzzel</i>	183
MARGÓCSY ISTVÁN: Zárszó. Hogyan beszéljünk egy közismert remekműről?	185
„A 12 legszebb magyar vers”-projekt	188

Külön köszönet a konferenciaszervezésben nyújtott segítségért
Váradi Izabellának és Végh Balázs Bélának, továbbá
a vendéglátó koltóiaknak, nagybányaiaknak, nagykárolyiaknak
és szatmárnémetieknek!

Kiadja a 2006-ban Vas megyei Prima-díjra jelölt SAVARIA UNIVERSITY PRESS
ALAPÍTVÁNY (sup@brk-nyme.hu) ■ A szövegeket CSUTI BORBÁLA gondozta ■
Borítóterv: SCHEFFER MIKLÓS ■ Az első fedélen a *Szeptember végén* kézírata
(OSZK) látható ■ Nyomdai előkészítés: H. VARGA TÍMEA ■ Nyomdai
munkák: DPRESS OFSZETNYOMDA, 4024 Miskolc, Kossuth u. 42.

ISBN 978-963-9438-91-0 Ö (A tizenkét legszebb magyar vers)
ISBN 978-963-9438-92-7 (A tizenkét legszebb magyar vers 1. Szeptember végén)

Petőfi Sándor: Szeptember végén

Pilinszky János: Apokrif

Arany János: Szondi két apródja

Babits Mihály: Esti kérdés

Radnóti Miklós: Levél a hitveshez

Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség

Nagy László: Ki viszi át a Szerelmet

Ady Endre: Kocsi-út az éjszakában

Berzsenyi Dániel: A közelítő tél

Vörösmarty Mihály: A vén cigány

József Attila: Eszmélet

Weöres Sándor: Valse triste

sup

Savaria University Press

ISBN 963943892-8

9 789639 438927